1 I 166

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

1966 - 2006
VEERTIG JAAR
MARS

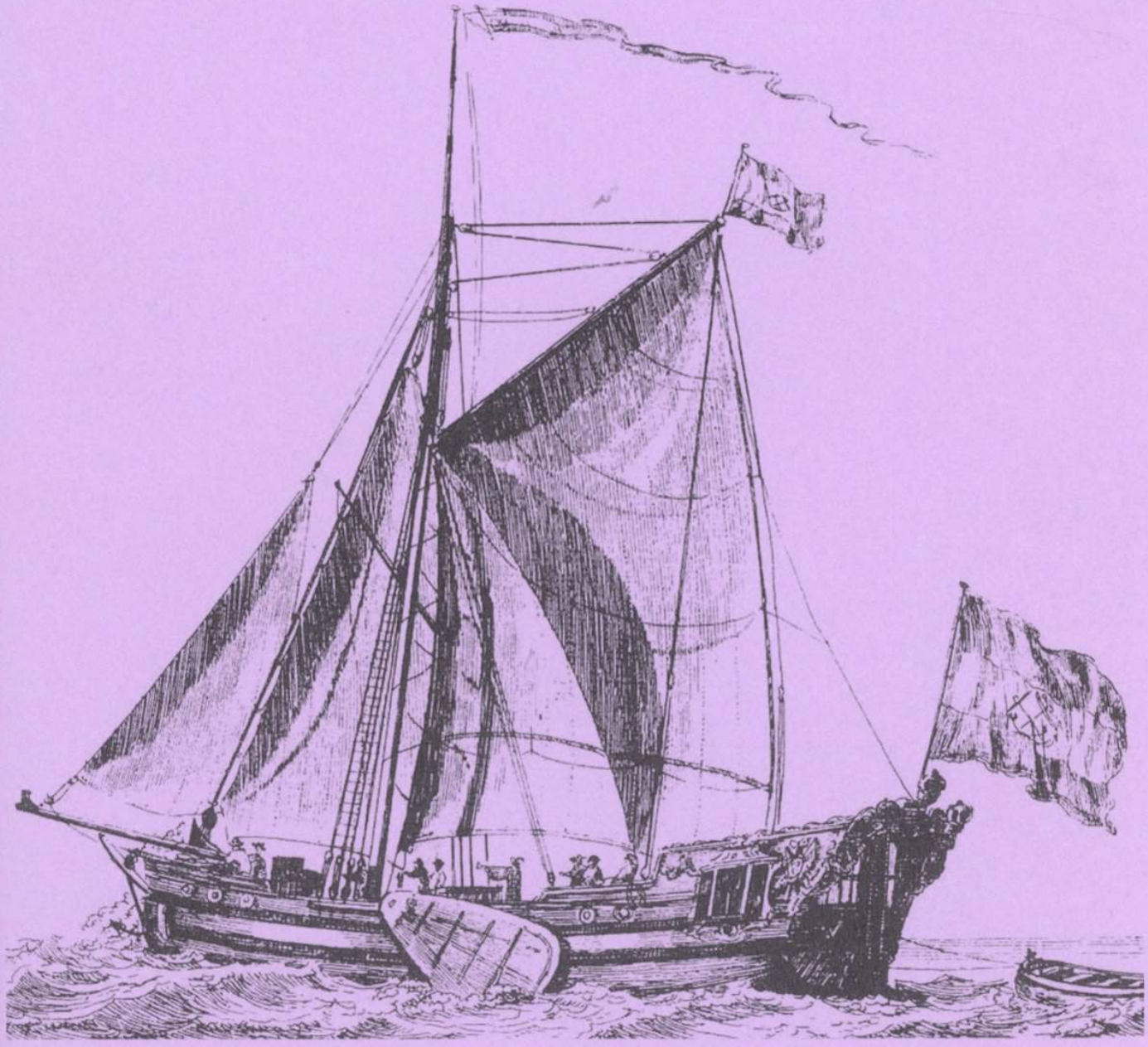

40e Jaargang nummer 4 - oktober/december 2006

MARS et HISTORIA

De "NEDERLANDSE VERENIGING VOOR MILITAIRE HISTORIE", opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

ERELEDEN:
M. Botma, drs B.G.J. Elias, F.J. van Lier,
H. Muller, drs J. Nuis.

BESTUUR:

Voorzitter:	A.G. Westendorp A. Neuhuyslaan 42 8072 HT Nunspeet 0341-416605
Vice-voorzitter:	drs R. de Winter Koolwitjehof 29 3124 BH Schiedam 010-4709516 (thuis) 070-3165332 (kantoor)
Secretaris:	H.A. Bresser Lindenlaan 38 7461 XM Rijssen 0548-522342
Penningmeester:	mr W.J. Zaagman Stadhouderslaan 7 3832 AB Leusden 033-4940485
Redacteur:	T.L.D. Postma Kalfjeslaan 123 2623 AD Delft 015-2612663
Leden:	drs J.P.C.M. van Hoof, mw. M. Groen, drs A.J. van der Peet, J.W.H. Sonnemans

Illustratie omslag:

Het ontstaan van de Admiraliteit leidde tot het het ontstaan van het Admiraliteitsjacht (ets van Groenewegen).

Colofon

LIDMAATSCHAP:
Kosten: € 27,50/jaar (buitenland: € 35,-/jaar) te storten op rek.nr. 65.82.12.125 van de ING-bank te Waddinxveen of op giro 2940790 t.n.v. de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie.

LEDENADMINISTRATIE:
mr W.J. Zaagman
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden
033-4940485

REDACTIE:
T.L.D. Postma.

REDACTIEADRES:
Kalfjeslaan 123, 2623 AD Delft
015-2612663
E-mail: theo.postma@xs4all.nl

ADVERTENTIES:
Voorbeeld tarief: kwart pagina per jaar (vaste tekst): € 115,-; invoegen bedrukt A4 per keer: € 100,-. Inlichtingen bij penningmeester.

DRUK:
"Pro Patria", Zwijndrecht.

ISSN - 0928-5156

ARCHIEF OUDE NUMMERS:
Redactie

NABESTELLEN OUDE NUMMERS:
vóór '97: P.N.M.A. van der Baan
Postbus 183
3900 AD Veenendaal
v.a. '97: bij de redactie
Prijzen:
per nummer € 2,50 + porto,
lustrumnummer € 5,- + porto,
per jaargang € 7,50 + porto,
alle bij vooruitbetaling.

INTERNETSITE:
www.marsethistoria.nl

Inhoud

Het jubileumboek 'Militair vervoer verbeeld' neemt de plaats in van 'Mars et Historia' nr. 3-2006

Louis Sicking
Omslagartikel: Het ontstaan van de marine en de admiraliteit in de Nederlanden 2

Theo Postma
Op bezoek bij ... Bas Kreuger 10

P.I.M. Evers
Militariade 11

Dr. S.J. de Groot
De mars van het staatse auxiliaire korps in 1743 22

Dr. S.J. de Groot
Voor u gelezen: Het oostfront 36

Dr. A. Sulman
Voor u gelezen: Generaal H.G. Winkelman 38

Vincent Kramers
Belangenbehartiging door Nederland in China en de eerste wereldoorlog 39

The Postma
Voor u gelezen: Vijf maal eerste wereldoorlog 44

L.J. de Coninck
"Staten hebben geen geweten" 45

Dr. A. Sulman
In dienst van het Keizerrijk 50

Wil Zaagman jr.
Wijziging op de ledenlijst 56

OMSLAGARTIKEL

Louis Sicking

HET ONTSTAAN VAN DE MARINE EN DE ADMIRALITEIT IN DE NEDERLANDEN

Inleiding

In de late middeleeuwen zijn de Europese vorsten zich langzamerhand bewust geworden van de betekenis van de zee voor de welvaart, de onafhankelijkheid, de verdediging en de vorming van hun staten. Ook de landsheren van de Nederlanden maakten dit bewustwordingsproces door. Hoewel de relaties van de Nederlanden met de zee zich hoofdzakelijk op lokaal en gewestelijk niveau afspeelden, ontstond van vorstelijke zijde een groeiende belangstelling voor maritieme aangelegenheden. De Bourgondische en Habsburgse landsheren probeerden hun Nederlandse territoria samen te smeden tot een eenheidsstaat door meer eenheid te brengen in de staatsinstellingen en meer greep te krijgen op de regionale en lokale besturen. Dit centralisatiestreven kreeg voor de zee een aparte dimensie die als maritieme politiek kan worden bestempeld. Dit maritieme beleid was in de eerste plaats gericht op de kustgewesten van het kerngebied van de Lage Landen: Holland, Zeeland en Vlaanderen. Het kerngebied, waartoe ook Brabant behoorde, was gelegen rondom de mondingen van de grote rivieren Schelde, Maas en Rijn. Hier was het merendeel van de grote steden, de bevolking, de industriële en artistieke produktie, de handel en de financiële middelen van de Nederlanden geconcentreerd. In tegenstelling tot Holland, Zeeland en Vlaanderen kan het meer landinwaarts gelegen Brabant niet als een kustgewest worden aangemerkt. Voor zover Brabant met de maritieme politiek in verband kan worden gebracht gaat het vooral om Antwerpen, dat zich in de eerste helft van de zestiende eeuw tot de onbetwiste koploper van het economisch leven ontwikkelde.

In 1488 hebben Maximiliaan van Oostenrijk als regent en zijn zoon Filips de Schone het kader gecreëerd voor het voeren van een maritieme politiek in de Nederlanden door de uitvaardiging van de zogenaamde ordonnantie op de Admiraliteit. Een centrale ambtenaar zou optreden als plaatsvervanger van de vorst op zee: de admiraal van de zee of admiraal-generaal van de Nederlanden. Hij kreeg exclusieve bevoegdheden, die alle Nederlandse kustgewesten omvatten: alleen hij besliste over de uitrusting van oorlogs- en kaperschepen en alleen hij was competent voor de berechting van zeezaken. Door middel van de ordonnantie op de Admiraliteit beoogden de Habsburgers het vanuit de Nederlanden georganiseerde geweld op zee te monopoliseren.

Tussen 1491 en 1558 werd het admiraalsambt van de Nederlanden bekleed door de heren van Veere. Als machtigste edelen van het tussen Vlaanderen, Brabant en Holland gelegen gewest Zeeland bezaten zij een uitstekende uitgangspositie voor de uitoefening van dit hoge ambt. De heren van Veere waren als admiralen verantwoordelijk voor de uitvoering van de bepalingen van de ordonnantie op de Admiraliteit. Anders gezegd waren zij verantwoordelijk voor het marinebeleid van de Habsburgers in de Nederlanden. Aangezien de landsheren voor het midden van de zestiende eeuw geen permanente oorlogsvloot

bezaten, waren zij voor hun vlootacties aangewezen op de schepen van particulieren: edelen en stedelingen. In principe kon namelijk ieder zeeschip als oorlogsschip worden ingezet zodat het potentieel aan zeeschepen in een stad, gewest of land van grote militaire betekenis was. De zeemacht van de vorst werd dus bepaald door de mate waarin hij kon beschikken over de scheepsmacht van particulieren. Door de heren van Veere met het admiraalsambt te bekleden maakten de Habsburgers het eiland Walcheren, dat vanwege zijn centrale ligging tussen Antwerpen en de zee enerzijds en Holland en Vlaanderen anderzijds in de zestiende eeuw heel treffend werd aangeduid als de sleutel van de Nederlanden, tot het uitgangspunt van hun maritieme politiek. De ontwikkeling van deze politiek hield nauw verband met de Vlaamse opstand (1487-1492), de Deense successie-oorlogen (1523-1544) en de zes Frans-Habsburgse oorlogen (1521-1559).
De zeegeschiedenis van de Nederlanden in de periode voorafgaande aan de Nederlandse Opstand, in het bijzonder haar militaire aspecten, is een relatief slecht gekend onderwerp, onder meer doordat de toenmalige oorlogvoering ter zee en aanverwante gewelddadigheden zich moeilijk in een nationaal kader laten plaatsen. In België strekt de interesse voor het maritieme verleden meestal verder terug in de tijd dan in Nederland. Zo mag de maritieme geschiedenis van de veertiende en vijftiende eeuw in Vlaanderen op meer belangstelling rekenen dan die in Nederland waar het optreden van de Watergeuzen in 1572 een bekende cesuur is voor de bestudering van het nationale verleden die vaderlandse historici er nog steeds vaak van weerhoudt verder terug te kijken.

De ontwikkeling van het admiraalsambt

In de vijftiende eeuw hebben de Bourgondische hertogen een voorzichtig begin gemaakt met wat een maritieme politiek genoemd zou kunnen worden. Doordat zij de daarvoor benodigde machtsmiddelen ontbeerden en niet konden bogen op een maritieme traditie moesten de Bourgondiërs aansluiting zoeken bij lokale en gewestelijke maritieme ontwikkelingen. In Vlaanderen droegen de Bourgondiërs bij aan de bestendiging van het admiraalsambt dat hier onder graaf Lodewijk van Male (1346-1384) was ingesteld. Daarnaast hebben zij geprobeerd het admiraalsambt in de overige kustgewesten ingang te doen vinden door de benoeming van een admiraal-generaal van Artesië, Boulonnais, Holland, Zeeland en Friesland. Jan van Luxemburg (ca. 1400-1466), bastaard van Sint-Pol, is de eerste geweest die dit ambt heeft bekleed, vanaf 1446 of kort daarvoor tot zijn dood in 1466. In Holland echter regelde men als van ouds zijn eigen zeezaken zonder bemoeienis van de landsheer of een admiraal. In Zeeland vormde Hendrik van Borselen (1404?-1474), heer van Veere, dankzij zijn scheepsbezit maar meer nog door zijn machtige positie op Walcheren een onafhankelijke macht op zee. Niet vergeefs hebben Filips de Goede en Karel de Stoute meerdere malen een beroep gedaan op zijn maritieme faciliteiten, maar zonder dat Hendrik bereid was zijn zelfstandige positie op te geven. In tegenstelling tot wat nogal eens wordt beweerd, heeft Hendrik nooit een vast admiraalsambt bekleed. Door diens zoon Wolfert (ca. 1430-1486) als opvolger van Jan van Luxemburg tot admiraal van de kustgewesten buiten Vlaanderen (1466-1485) te benoemen hebben de Bourgondiërs ernaar gestreefd de heer van Veere binnen hun bestuursapparaat te vatten. Aangezien het ambt praktisch gezien weinig om het lijf had was deze benoeming vooral van symbolische betekenis.
De instelling van één centraal admiraalsambt in 1485 was van groter belang. De aan dit ambt verbonden bevoegdheden werden nauwkeurig omschreven in de ordonnantie

op de Admiraliteit. De omstandigheden waaronder dit gebeurde waren echter uitermate ongunstig. Door de in 1487 uitgebroken Vlaamse opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk bleef de ordonnantie aanvankelijk een dode letter. Enkele maanden na de uitvaardiging van de verordening schaarde de eerste bekleder van het nieuwe admiraalsambt, Filips van Kleef (1485-1488), zich aan de kant van de opstandelingen. Om de strijd op zee tegen hen aan te binden benoemde Maximiliaan achtereenvolgens Frederik Eitel van Zollern (1488-1490) en na diens overlijden in 1490 Cornelis van Bergen (1490-1491) tot admiraal van de Nederlanden.

Filips van Kleef

Pas met de aanstelling van Filips van Bourgondië-Beveren in 1491 en het einde van de Vlaamse opstand in 1492 verbeterden de omstandigheden voor het voeren van een maritieme politiek. Door zijn huwelijk met Anna van Borselen, had hij de Zeeuwse machtsbasis verworven die door haar vader Wolfert en haar grootvader Hendrik van Borselen was opgebouwd. De benoeming van Filips van Bourgondië-Beveren (1491-1498) paste bovendien in de Bourgondische traditie bastaarden uit de dynastie met hoge ambten te bekleden. De admiraal was een zoon van Antoon de Grote Bastaard en daarmee een kleinzoon van de Bourgondische hertog Filips de Goede. Na Filips van Bourgondië-Beveren bekleedden achtereenvolgens zijn oom, zoon en kleinzoon het admiraalsambt. Dit waren respectievelijk Filips van Bourgondië-Blaton (1498-1517), Adolf (1517-1540) en Maximiliaan van Bourgondië (1540-1558).

Maximiliaan van Oostenrijk

Holland erkent de admiraal niet

De toepassing van de ordonnantie op de Admiraliteit door de Bourgondische heren van Veere was bepaald geen sinecure. De ordonnantie, die naar een Frans voorbeeld uit 1373 is opgesteld, was voor de Nederlandse gewesten een novum. In Holland, waar in het geheel geen admiraalstraditie bestond, lokte zowel de voorgenomen afkondiging van de verordening in 1499 als de uitreiking van vrijgeleiden door de admiraal in 1536 protesten uit van de steden en het gewestelijke bestuur. In 1539 probeerden de stadhouder en Staten van Holland in een tegen de admiraal aangespannen proces voor de Geheime Raad justitiële erkenning te krijgen van een privilege dat hen in 1458 was toegekend en dat Holland het recht gaf om de eigen maritieme belangen veilig te stellen, zonder de bemoeienis van een admiraal. Volgens de Hollanders oefende de stadhouder in hun gewest de admiraalsbevoegdheden uit. De Geheime Raad heeft nooit een vonnis in deze kwestie uitgesproken. Het proces vormde echter in 1540 de aanleiding voor de uitvaardiging van een nieuwe ordonnantie op de Admiraliteit door Karel V. Daarmee werd een sinds het begin van de jaren 1520 voorgenomen beperking van de bevoegdheden van de admiraal doorgevoerd met het doel deze nauwer aan het centrale ge-

zag in Brussel te binden. Holland volhardde echter in zijn weigering de competentie van de admiraal in het gewest te erkennen. Pas in 1547 werd een oplossing gevonden. Deze was van praktische aard: admiraal Maximiliaan van Bourgondië werd tevens stadhouder van Holland zodat hij in die hoedanigheid ook in Holland de admiraalsbevoegdheden kon uitoefenen.
Behalve een beperking van diens bevoegdheden moest de admiraal vanaf 1536 tevens een vlootcommissaris naast zich dulden, een functie die vanaf 1550 een permanent karakter kreeg. In de persoon van Cornelis de Schepper, die als lid van de Geheime Raad en de Raad van State uit de gelederen van de centrale regering afkomstig was, functioneerde de vlootcommissaris praktisch op voet van gelijkheid in nauwe samenwerking met de admiraal.

Bescherming van de haringvisserij

Voor de uitvoering van van het maritieme beleid zocht de centrale regering in Brussel aansluiting bij de maritieme belangen van de onderdanen. Deze belangen hadden vooral betrekking op handel en visserij. Vanaf Filips van Kleef zijn de admiralen in toenemende mate bij de bescherming van de visserij tegen oorlogsgeweld betrokken geweest, zij het dat hun bemoeienis zich aanvankelijk beperkte tot Zeeland en Vlaanderen. In Zeeland nam de admiraal in de organisatie van de visserijdefensie een centrale plaats in doordat hij als heer van Veere, Vlissingen en Brouwershaven het grootste deel - ruim 80% - van de Zeeuwse visserijbelangen vertegenwoordigde. In Vlaanderen kon hij voortbouwen op de admiraalstraditie van het gewest maar bleef zijn bemoeienis voornamelijk beperkt tot het sluiten van visserijbestanden en het uitreiken van vrijgeleiden. De Vlaamse zeesteden en de Vier Leden van Vlaanderen - Gent, Ieper, Brugge en het Brugse Vrije - rustten echter hun eigen konvooischepen uit. De bijdrage van de admiraal bleef beperkt tot de uitreiking van commissiebrieven uit aan de commandant van deze vloot van de Vlaamse Staten
Nadat de kwestie van de erkenning van de admiraal in Holland was opgelost, ondernamen de centrale regering, de admiraal en de vlootcommissaris tussen 1547 en 1558 voor aanvang van ieder haringseizoen initiatieven om de visserijdefensie van Holland, Zeeland en Vlaanderen te coördineren. In 1550 en 1551 werd geprobeerd om tot een centrale inning van het lastgeld op de haringvisserij te komen ten behoeve van konvooiering door schepen van de vorst. De weerstand hiertegen evenals de tegenvallende opbrengst betekende echter dat de financiering van konvooischepen een zaak bleef van de gewesten en de zeesteden. Daardoor kreeg noch het centrale gezag, noch de admiraal werkelijke controle over de bescherming van de visserij.
De ervaring dat de meeste haringbuizen bij hun terugkeer, volgeladen en in de buurt van de kust, door veelal kleine Franse kaperschepen genomen werden, leidde tot een verschillende afweging in Vlaanderen en

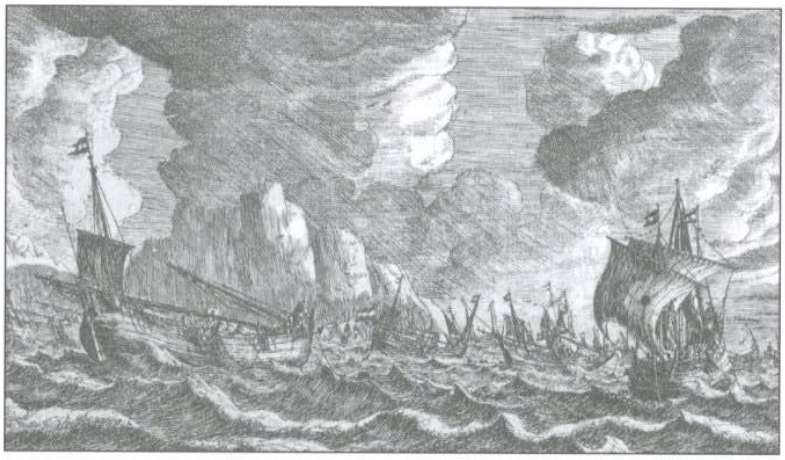
Haringbuizen

Holland ten aanzien van konvooiering. In Vlaanderen, dat het dichtst bij de Franse vijand lag, wensten de zeesteden vast te houden aan eigen konvooischepen. In het veiliger gelegen Holland was men veel minder snel bereid tot de uitrusting van dergelijke schepen. Aangezien Holland het overgrote deel van de Nederlandse haringvisserij vertegenwoordigde gaf dit gewest de doorslag bij het al dan niet gezamenlijk konvooieren. Intergewestelijke konvooiering was dan ook eerder uitzondering dan regel. Een gemeenschappelijk of bovengewestelijk commando over de Hollandse, Zeeuwse en Vlaamse konvooischepen was in dat geval het maximaal haalbare.

Bescherming van de handelsvaart

De Habsburgse bemoeienis met de zeehandel bleef tot het midden van de zestiende eeuw beperkt tot de afkondiging van handelsverboden en vrijgeleiden. Handelaren en schippers sloten voor de veiligheid van de scheepvaart contracten af voor het varen in admiraalschap (groepsverband). Omdat de competentie van de admiraal betreffende de koopvaardijvloot geen praktische betekenis had waren diens bevoegdheden in 1540 beperkt tot oorlogszaken. De admiraal speelde desondanks een rol bij de naleving van de ordonnanties op de zeevaart van 1550 en 1551. Door de uitvaardiging van deze ordonnanties ging de bescherming van de zeehandel deel uitmaken van de Habsburgse vlootpolitiek. Richtlijnen voor de beveiliging van handelsschepen sloten aan bij de bestaande praktijk van het in admiraalschap varen. Handelaren in hoogwaardige goederen, die hoofdzakelijk vanuit Antwerpen opereerden, leken eerder bereid verdedigingskosten te maken dan handelaren in bulkgoederen en schippers, veelal Hollanders, voor wie de winstmarges veel geringer waren. Het is in dit verband typerend dat de door bulkgoederen (graan) gedomineerde oostvaart door toedoen van Holland tussen 1551 en 1556 van de bepalingen van de zeevaartordonnantie werd vrijgesteld.

Naar aanleiding van een groot aantal Nederlandse en Spaanse schepen dat Fransen in 1551 buitmaakten, organiseerden de centrale regering en de admiraal in samenwerking met Antwerpen in 1552 en 1553 twee zwaarbewapende konvooien, begeleid door oorlogsschepen. Deze konvooien waren in de eerste plaats bedoeld om een veilige aanvoer van geld en edelmetaal vanuit Spanje naar de Nederlanden te garanderen om de Antwerpse beurscrisis van 1552 te beslechten. Afgezien van deze uitzonderlijke ondernemingen, waarbij de centrale regering financieel bijsprong, waren Antwerpse kooplieden echter niet tot konvooiering door middel van oorlogsschepen bereid. Zij beperkten zich tot de bewapening van handelsschepen en het varen in admiraalschap.

Terwijl voor de westvaart, de vaart op Frankrijk en Iberië, een defensieve oplossing werd gevonden, kozen de Hollanders voor een offensieve oplossing om hun oostvaart te garanderen. De aanvoer van graan uit het Oostzeegebied was bovenal afhankelijk van een vrije doorvaart door de Sont. In het kader van de rivaliteit tussen Holland en de Hanzestad Lübeck, en de Deense Successieoorlogen is de Sont verschillende keren voor Hollandse schepen gesloten. Telkens wanneer een Sontsluiting de oostvaart bedreigde overwoog Holland het vaarwater met geweld open te breken. Omdat dergelijke sluitingen zich incidenteel voordeden kon het gewest volstaan met ad hoc beslissingen over het al dan niet zenden van een oorlogsvloot. Steun van Habsburgse zijde of van de admiraal bij de bescherming van de oostvaart was geenszins vanzelfsprekend. Integendeel, de Habsburgse inmenging in de Deense troonstrijd, die door dynastieke overwegingen werd ingegeven, was meestal nadelig voor de Hollandse handelsbelangen. Tot 1533 hield admiraal Adolf van Bourgondië zich afzijdig. De handelsbelangen van zijn stad Veere waren niet gebaat

bij maritieme acties tegen de Hanze. Dit betekende dat Holland zijn lange traditie van zelfstandige belangenbehartiging ter zee voortzette.

Karel V als 'meester van de zee'

De succesvolle Habsburgse huwelijkspolitiek had belangrijke maritiem-strategische implicaties voor de Nederlanden. Deze gingen deel uitmaken van een wereldrijk waarmee zij via de zeeweg naar Spanje in verbinding stonden. Walcheren fungeerde als een Europoort voor zeereizen van de Habsburgers en transporten van geld en troepen. De bescherming van de Spaanse zeeweg en de 'sleutel van de Nederlanden' werd daarmee een Habsburgs belang waarbij de admiraal nauw betrokken was. Niet toevallig lag het zwaartepunt van de Nederlandse kustverdediging op Walcheren. Voor de veiligheid van de zeeweg was men afhankelijk van Engeland, dat vanwege de Franse vijandschap een onmisbare schakel tussen Spanje en de Nederlanden vormde. Engeland was tevens een aantrekkelijke bondgenoot vanwege zijn voor die tijd professionele en sterke marine. Karel V en Hendrik VIII lieten hun admiralen incidenteel samenwerken om de Fransen in het Kanaal de baas te worden. Het huwelijk tussen Filips van Habsburg en Mary Tudor in 1554 bestendigde deze samenwerking.

In het kader van de Habsburgse preoccupatie met de veiligheid van de zeeweg naar Spanje en het eiland Walcheren ontwikkelde Cornelis de Schepper in de jaren 1550 een maritieme strategie. Deze omvatte de bescherming van alle, dynastieke en economische maritieme belangen met behulp van een kleine kern van permanent beschikbare schepen - de Habsburgse oorlogsvloot te Veere - aangevuld met gehuurde schepen. Deze vaste kern van schepen in Veere kan worden opgevat als de eerste staande vloot van Nederland. Met zijn bescheiden, defensieve strategie nam De Schepper afstand van de uitrusting van grote oorlogsvloten waarvan de kosten volgens hem niet opwogen tegen de baten. Holland daarentegen sprak de centrale regering aan op haar verplichting de algehele veiligheid ter zee te garanderen in ruil voor de wijnimpost die sinds 1550 werd geheven voor de financiering van de Veerse oorlogsvloot. Het gewest wenste dat de vijand met behulp van een grote oorlogsvloot van de zee verdreven zou worden opdat de vorst 'meester van de zee' werd en de zeehandel gegarandeerd zou zijn. De opbrengst van de wijnimpost was echter niet voldoende om de tien schepen van de vorst in Veere te betalen, laat staan om zoiets te bewerkstelligen als het meesterschap van de zee. Voor het overheersen van de Fransen in het Kanaal werden in elk geval tenminste twee keer zoveel schepen nodig geacht.

Hoewel het begrip 'meester van de zee' werd gebruikt als aanduiding voor controle over de zee, was het eveneens nauw verbonden met de eer van de vorst. Eer was een van de voornaamste drijfveren voor de Habsburgse maritieme politiek. Of het nu ging om de veiligheid van de vorst op zee of van de visserij, de handel of de kust, telkens ging het ook om reputación. Door zijn deelname aan diverse uitrustingen maar vooral door zich in eigen persoon op zee te begeven heeft de admiraal bijgedragen aan het aanzien van de Habsburgers ter zee.

Een staande oorlogsvloot

De langdurige oorlog met Frankrijk in de jaren vijftig maakte de behoefte om over permanent inzetbare middelen te kunnen beschikken urgent. Terwijl Veere in de eerste helft van de zestiende eeuw incidenteel als oorlogshaven werd gebruikt, groeide de stad met de vorming van een vaste vloot in 1550 uit tot de marinehaven van de Habsburgse Nederlanden met een kleine, maar professionele marineorganisatie, een arsenaal en een officierscorps onder de gezamenlijke leiding van de admiraal en de vlootcommissaris. Naast de kleine oorlogsvloot, bleef men voor

het ondernemen van verantwoorde expedities afhankelijk van particuliere schepen. Dankzij de Walcherse rede, de belangrijkste markt voor zeeschepen in de Nederlanden, en Arnemuiden, bij uitstek een arbeidsmarkt voor zeelieden, kon de Habsburgse vloot in Zeeland te allen tijde en naar gelang de behoefte worden uitgebreid. Aldus bleef de huur van schepen voor de duur van een onderneming de meest toegepaste methode voor de uitrusting van oorlogsvloten. Daardoor had de Habsburgse maritieme politiek een grotere reikwijdte dan op basis van de omvang van de Veerse oorlogsvloot zou worden verwacht, maar behield zij een grotendeels traditioneel karakter. Overigens bleven handelsschepen tot het midden van de zeventiende eeuw van grote betekenis voor de vorming van oorlogsvloten in de Nederlanden en daarbuiten.

De stad Veere

Kaapvaart en maritieme rechtspraak

In haar pogingen een monopolie ten aanzien van het vanuit de Nederlanden georganiseerde geweld ter zee af te dwingen, legaliseerde de Habsburgse regering particuliere oorlogsvaart door middel van kaperbrieven en probeerde zij illegaal geweld of piraterij terug te dringen door zeevarenden te berechten. Hoewel de centrale regering geprobeerd heeft haar eigen militaire middelen uit te breiden door kaperbrieven uit te reiken, was de betekenis van kaapvaart voor de maritieme politiek beperkt. De Nederlandse zeevarenden konden in de regel meer verdienen met handelsvaart en visserij. Bovendien waren op buit beluste kapers niet geschikt voor het nastreven van de hoofdzakelijk defensieve doeleinden van de maritieme politiek.

Van een centrale administratie van kaapvaart door de admiraal en een exclusieve berechting van zeezaken door de Admiraliteit te Veere was in tegenstelling tot hetgeen in de ordonnanties op de Admiraliteit werd beoogd geen sprake. In Holland reikte de stadhouder eigen kaperbrieven uit en deed het Hof van Holland uitspraken in zeezaken zoals voor 1488 al het geval was. Vlaanderen kreeg te Duinkerke een eigen Vice-Admiraliteit die formeel ondergeschikt was aan de Admiraliteit te Veere maar in de praktijk een vrij zelfstandige positie innam. Voor zover van centralisatie van de maritieme rechtspraak gesproken kan worden, vond deze plaats door de Grote Raad van Mechelen - waarbij vanuit alle genoemde hoven beroep kon worden ingesteld - en de Geheime Raad.

Besluit

Vrijwel alle artikelen van de ordonnanties op de Admiraliteit zijn toegepast, zij het slechts incidenteel en tot 1547 vrijwel alleen in Zeeland en Vlaanderen. De admiraal was niet systematisch betrokken bij de uitvoering van de Habsburgse vlootpolitiek. Van monopolisering van het vanuit de Nederlanden georganiseerde geweld op zee was geen sprake. Belangentegenstellingen tussen de zeevarenden onderling en tussen de zeevarenden, de centrale regering en de admiraal waren de belangrijkste oorzaak van het mislukken van de centralisatie van het zeewezen tussen 1488 en 1558. Vlaanderen, Antwerpen, Holland en Zeeland hadden in verschillende mate behoefte aan militaire bescherming van hun maritiem-

economische belangen. Vlaamse vissers en Antwerpse handelaren waren eerder bereid kosten te maken voor konvooiering dan hun Hollandse collega's. Naast economische overwegingen, die vooral betrekking hadden op winstmarges, was de geografische en strategische positie van het gewest bepalend voor de Hollandse opstelling. Na de Habsburgse verovering van Gelre in 1543 was Holland het veiligst gelegen kustgewest van de Nederlanden. Het feit dat het gewest met de grootste handels- en vissersvloot het minst bereid was tot het maken van kosten voor konvooiering maakte de uitvoering van een maritieme politiek gericht op de gezamenlijke verdediging van alle Nederlandse belangen ter zee onmogelijk. Walcheren mag dan door tijdgenoten zijn aangeduid als de sleutel van de Nederlanden, alleen de Hollandse scheepsmacht had van de Habsburgse Nederlanden een zeemacht kunnen maken. De Vlaamse admiraalstraditie, de Zeeuwse machtsbasis van de heren van Veere en het stadhouderschap van de in 1555 tot markies verheven Maximiliaan van Bourgondië legden voor de Habsburgse maritieme aspiraties zoals die uit de ordonnanties op de Admiraliteit spraken, uiteindelijk toch te weinig gewicht in de schaal.

Met de kinderloze dood van Maximiliaan van Bourgondië in 1558 kwam een einde aan het admiraalschap van de heren van Veere. Filips van Montmorency, graaf van Horn werd admiraal (1559-1568), Willem van Oranje stadhouder van Holland en Zeeland. De nieuwe admiraal werd in Holland niet erkend en moest bovendien de Zeeuwse machtsbasis van zijn voorgangers ontberen. Met de verplaatsing van de Admiraliteit van Veere naar Gent in 1560 en de verkoop van de Habsburgse oorlogsvloot te Veere in 1561 was het failliet van de Habsburgse vlootpolitiek die was gericht op de centralisatie van het Nederlandse zeewezen voorlopig een feit. Dit betekent niet dat de pogingen van de Habsburgse vorsten en hun admiralen om meer controle te krijgen over het reilen en zeilen van de Nederlanders op zee geheel zonder gevolg zijn gebleven. Na de scheiding tussen de Republiek der Verenigde Nederlanden en de Spaanse of koninklijke Nederlanden borduurde men in het zuiden voort op de in 1488 ingeslagen weg naar een centrale organisatie voor het zeewezen. In het noorden vatte Willem van Oranje de organisatie van het zeewezen aan. Geheel in overeenstemming met het staatsbestel van de Republiek kwam een decentrale marineorganisatie tot ontwikkeling bestaande uit vijf Admiraliteiten waarvan drie in Holland gevestigd. Zo werd de Hollandse dominantie van de Nederlandse zeevaart bevestigd en deed de Admiraliteit als instelling uiteindelijk toch zijn intrede in het gewest.

Literatuur:

Jacques Paviot, *La politique navale des ducs de Bourgogne, 1384-1482* (Rijsel 1995)

Louis Sicking, *Zeemacht en onmacht. Maritieme politiek in de Nederlanden, 1488-1558* (Amsterdam 1998)

Idem, 'Prijs Prijsrechtspraak in de Nederlanden. De admiraliteiten van Veere, Duinkerke en Gent, 1488-1568' in: D. Heirbaut en D. Lambrecht eds., *Van oud en nieuw recht. Handelingen van het Xvde Belgisch-Nederlands rechtshistorisch congres.* Gandaius ontmoetingen met het recht I (Antwerpen 1998) 68-84.

Idem, 'State and Non-State Violence at Sea: Privateering in the Habsburg Netherlands' in: D.J. Starkey en M. Hahn-Pedersen eds., *Bridging Troubled Waters. Conflict and Co-operation in the North Sea Region since 1550. 7th North Sea History Conference, Dunkirk 2002* (Esbjerg 2005) 31-43.

Theo Postma

OP BEZOEK BIJ ...

BAS KREUGER
Directeur Vestingmuseum, Naarden

Deze 44-jarige Delftenaar kreeg al vroeg belangstelling voor de slag om de residentie in mei 1940 maar ook voor de scheepvaart. Hij ging in Leiden bij Jaap Bruijn zeegeschiedenis studeren, niet om op een stoffig zolderkamertje de geleerde uit te hangen maar om in een museum zijn kennis over te dragen aan een zo groot mogelijk publiek. Via vrijwilligerswerk in musea was zijn eerste klus een Oudheidskamer in Leerdam op/in te richten.
Van 1991 tot 2000 was hij werkzaam in het Militaire Luchtvaart Museum. Na functies bij het Museum voor Communicatie in Den Haag en het Aviodrome in Lelystad trad hij in januari 2004 aan als directeur van het Vestingmuseum in Naarden.
Het vestingmuseum is in 1955 opgericht door Edo van Wijngaarden nadat, in de jaren vijftig Naarden als vesting was gered door de Stichting Menno van Coehoorn. Het centraal gelegen stadje kreeg door de grootscheepse restauraties en de komst in het Arsenaal van de interieurontwerper Jan des Bouvrie een grote toeristische aantrekkingskracht.
Op bastion Turfpoort ontwikkelde zich in de kazematten en op de wallen het museum waar men wat kan leren over de geschiedenis van de stad Naarden en de vestingbouw, de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie en de IJssellinie. Beeldmateriaal en tekst in een kazemat komen tot werkelijkheid op de wallen. Dat maakt dit kleine museum zo uniek. Na grote aantallen bezoekers in het begin heeft het aantal zich de laatste jaren gestabiliseerd op 23000 per jaar.
Meer dan de helft van de begroting moet door het museum zelf worden opgebracht. Het andere deel komt van de gemeente.
Bas is van plan het museum aantrekkelijk te houden. Dat doet hij met door te gaan met het inrichten van interessante wisselexposities. Ik herinner me: helmen, foto's Eerste Wereldoorlog en pas nog opengewerkte tekeningen van forten en stellingen op posterformaat door illustrator Lex Tempelman.
Volgend jaar gaan de vaste exposities op de schop. Zomerse uitvoeringen (muziek, toneel) blijven op het programma, evenals demonstratie van reënactmentgroepen. Zoals ieder ander museum wordt getracht de jeugd te winnen door ze bezig te houden met het uitvoeren van opdrachten, bouwen van forten en kleurplaten. Het verzinnen van leuke dingen moet voor Bas, als vader van twee kinderen, geen probleem zijn.
Er zijn plannen voor een miniatuurlandschap met forten, stellingen en linies.
Er komen kijkers/displays waarin men kan zien hoe het was en tegelijkertijd erdoorheen hoe het nu in werkelijkheid is.
De wat sombere hoofdingang moet vervangen worden (door de huidige uitgang).
Dit alles wordt door Bas verwezenlijkt met een drietal vaste medewerkers en een kleine vijftig vrijwilligers.

Naschrift van de redacteur:
Dit was de 'laatste op bezoek bij'. Volgend jaar wil ik aandacht schenken aan de afdelingen uiterlijkheden, verzamelingen en overige onderwerpen en een kijkje gaan nemen 'achter de schermen' van bijv.: het depot ceremoniële tenuen in Rijswijk en de rekwisietenafdeling van oude (leger)voertuigen in Maaldrift (Wassenaar).

P.I.M.Evers

MILITARIADE

Tentoonstellingen en activiteiten
(in 2006, tenzij anders vermeld. I.v.m. openingstijden en/of reserveringen zijn de telefoonnummers vermeld):

Marinemuseum, Hoofdgracht 3, 1781 AA Den Helder, Tel.: 0223-657534
www.marinemuseum.nl

Van...tot: 11 juni 2006 t/m 25 februari 2007
Inhoud : **Onderzeeboten**

De tentoonstelling ***Onderzeeboten!*** *laat zien hoe de onderzeeboot zich van een primitief vaartuig ontwikkelde tot een geducht en geavanceerd aanvalswapen. In 325 voor Christus laat Alexander de Grote zich enkele ogenblikken in een glazen ton onder water zakken om naar een walvis te kijken. Uitvindingen en prototypes van onder andere Leonardo da Vinci, Cornelis Drebbel en John Holland volgden daarna. Allen met één en dezelfde wens: het bedenken of produceren van de perfecte onderzeeboot. De tentoonstelling maakt duidelijk dat de ontwikkeling voortduurt. Behalve aan nieuwe technieken zoals geruisloze voortstuwing en langere onderwatervaart wordt aandacht besteed aan de nieuwe taken van onderzeeboten, de Nederlandse Walrusklasse onderzeeboten in het bijzonder.*
Onderzeeboten! *wordt georganiseerd ter gelegenheid van 100 jaar Nederlandse onderzeeboten.*
Op 21 december 1906 werd de eerste Nederlandse onderzeeboot Luctor et Emergo (O 1) in dienst gesteld. Anno 2006 leveren Nederlandse onderzeeboten, vaak in het geheim, nog steeds een waardevolle bijdrage aan militaire missies. De tentoonstelling maakt die 'onzichtbare' bijdrage zichtbaar.

Van...tot: 10 september 2005 t/m 31 december 2006 (verlengd)
Inhoud : **Expositie Kerk en schip**
Fototentoonstelling Kerk en schip: modelscheepjes in Noord-Hollandse kerken.

Van...tot: 18 en 19 november 2006
Inhoud : **Inloopdagen militaire foto's en voorwerpen**

Mariniersmuseum, Wijnhaven 7-13, 3011 WH Rotterdam, Tel.: 010-412 96 00
www.mariniersmuseum.nl

Algemeen: Maritiem Digitaal (www.maritiemdigitaal.nl) is een gezamenlijke database van de belangrijke maritieme musea in Nederland, waarin gegevens kunnen worden opgezocht over voorwerpen en literatuur die zich in deze musea bevinden. Niet alle musea hebben hun collectie volledig beschreven waardoor het kan

zijn dat u toch niet kunt vinden wat u zoekt. U kunt dan altijd contact opnemen met de betreffende musea.

Van...tot : 8 juli 2006 t/m 29 april 2007
Inhoud : **Mariniersmode van 1665 tot 2012**

Sinds de oprichting van het Korps in 1665 heeft het mariniersuniform vele veranderingen en kleurwijzigingen doorgemaakt. Het is daarmee letterlijk en figuurlijk een kleurrijk onderwerp.

De functie van het uniform is niet alleen het fundamentele onderscheid maken tussen militair en burger. Het staat symbool voor de legitieme uitoefening van gezag, schept aanzien en herkenbaarheid. Bovenal moet het functioneel zijn; makkelijk zitten, de drager beschermen of camoufleren, het moet nationaliteit, eenheid en rang aanduiden.

Uniformkleding is meer dan alleen "verpakking". Het weerspiegelt de unieke status en de identiteit van de marinier. Bijzonder is dat op deze tentoonstelling ook het prototype te zien zijn van mogelijke nieuwe gevechtskleding.

Legermuseum, Korte Geer, 2611 CA Delft, Tel.: 015-2150500
www.legermuseum.nl

Van...tot : 18 augustus tot en met 29 oktober 2006
Inhoud : **Flashbacks**

Het museum besteedt in deze kleine presentaties aandacht aan gedenkwaardige gebeurtenissen uit de militaire geschiedenis. De eerste Flashback kijkt terug op de dienstplicht, die in 1814 werd ingevoerd; een spraakmakende traditie met duidelijke voor- en tegenstanders. Hoewel het in augustus 2006 tien jaar geleden is dat de dienstplicht werd opgeschort, is die nog niet uit het collectieve geheugen verdwenen. Door het verlies aan waarden en normen én de komst van een nieuwe vijand, het internationale terrorisme, wordt over herinvoering van de dienstplicht gesproken.

Van...tot : Vanaf medio december 2006
Inhoud : **Onder vuur, militaire dilemma's**

Deze interactieve film voert de bezoeker mee in de vaak ondoorzichtige en penibele situaties die militairen op (vredes)missie tegenkomen. De twintig minuten durende experience confronteert de bezoeker met dilemma's uit de militaire praktijk. Welke keuzes zou u maken? De in de film beschreven situaties en personen zijn gefingeerd, maar wel gebaseerd op de werkelijkheid. Vanaf medio december 2006.

Van...tot : 2 juni tot en met 3 december 2006
Inhoud : **Booemmm!! 1000 jaar buskruit**

De tentoonstelling !!!BOOEMMM!!! 1000 jaar buskruit toont de ontwikkelingen aan de hand van originele objecten uit internationale collecties, filmbeelden, historische afbeeldingen en teksten. Zo wordt rijkelijk geput uit twee prachtig geïllustreerde handschriften uit de bibliotheek van het Legermuseum: Pyrotechnica of Konst int Vuurwercken van Daniel Galschut, konstabel in dienst van de VOC (ca. 1695) en Grand art dartillerie van Casimir Siemienowicz.

Militaire Luchtvaart Museum, Kamp van Zeist 2-4, 3769 DL Soesterberg,
Tel.: 0346-35 38 15, www.militaireluchtvaartmuseum.nl

Van...tot : Voor onbepaalde tijd verlengd
Inhoud : **Jachtvliegers, van aviateur tot straaljagerpiloot**

Expositie "Jachtvliegers, van aviateur tot straaljagerpiloot" in het kader van 25-jarig jubileum van de Stichting Vrienden van het Militaire Luchtvaart Museum.

Van...tot : 22 tot en met 29 oktober 2006
Inhoud : **Nationale Modelbouwmanifestatie**

Tijdens dit jaarlijks terugkerend evenement komt u alles te weten over het bouwen en besturen van vliegtuigmodellen, scheepsmodellen, raketmodellen en voertuigen. De Manifestatie zal evenals voorgaande jaren bestaan uit een grote show van eigengebouwde en uit bouwdozen vervaardigde (schaal)modellen.

Van...tot : 11 en 12 november
Inhoud : **Virtueel Demoweekend**

Groot vluchtsimulatorenspektakel. Tijdens dit weekend wordt een aantal bezoekers de unieke gelegenheid geboden om een virtuele vlucht te maken in een echte F-16 cockpit.

Van...tot : 23 november (onder voorbehoud)
Inhoud : **Expositie Aviation Art**

Airborne Museum 'Hartenstein', Utrechtseweg 232, 6862 AZ Oosterbeek,
Tel.: 026-3337710, www.airbornemuseum.com

Herdenkingsenveloppe Airborne Museum

De jaarlijkse herdenkingsenveloppe, de zevende in de serie 'Monumenten van de Slag om Arnhem' toont het monument voor de 101e US Airbornedivisie op de Drielse Rijndijk bij Heteren. De enveloppe is te koop in het Airborne Museum voor € 3 of door overmaken van € 4 op giro 4184300 t.n.v. Airborne Museum, Oosterbeek o.v.v. 'Enveloppe 2002'. Enveloppen van voorgaande jaren zijn nog in beperkte mate te koop in het museum

Van...tot: 14 oktober 2006 (Concertzaal Oosterbeek, aanvang 14.00 uur)
Inhoud : **Lezing en wandeling naar de voormalige locaties van het Light Regiment Royal Artillery**

Lezing en wandeling bij locaties van Light Regiment Royal Artillery in het benedendorp tijdens de Slag om Arnhem georganiseerd door leden van de Vereniging Vrienden van het Airborne Museum.

Van...tot: 21 oktober 2006
Inhoud : **Pegasus-wandeltocht, Ede-Renkum, georganiseerd door de VVV te Ede**

22e Pegasus Wandeltocht Lunteren-Renkum, afstanden van 8,5, 18,5 of 28,5km. Start: 's Heeren Loo, Apeldoornseweg 60, Wekerom (tussen Ede en Otterlo). Informatie: VVV Veluwe Vallei, Ede, tel. (0900) 83 58 93

Museum Bronbeek, Velperweg 147, 6824 MB Arnhem, Tel.: 026-376 35 55
www.bronbeek.nl

Van...tot: Voorjaar /Zomer 2006
Inhoud : **Activiteiten (reserveren noodzakelijk: tel 026-376 35 55)**

- **1e, 3e en 5e zondag v/d maand 2006**: Gamelanbespelingen

Documentatiegroep '40-'45, Den Haag, Tel.: 0182-309644
webmaster@documentatiegroep40-45.nl

De evenementen van de Documentatiegroep in 2006 zijn :

Van...tot: 4 november
Inhoud : **Militaria- en Documentatiebeurs** *in 't Trefpunt, Roelenengweg 25, Voorthuizen*

Van...tot: 2 december
Inhoud : **Militaria- en Documentatiebeurs** *in 't Trefpunt, Roelenengweg 25, Voorthuizen*

Wijzigingen voorbehouden. Als u zich bij de ingang met het lidmaatschapskaartje M&H meldt als lid van onze vereniging betaalt u het entreegeld, zoals dat geldt voor de leden van de Documentatiegroep '40-'45, t.w. € 1,40. Ook is het voor onze leden mogelijk, uiterlijk de zaterdag vóór de beursdag, schriftelijk tafelruimte te reserveren (maximaal 3 strekkende meter à € 3,50 per strekkende m.) bij de heer J. Fioole, Eiland 163, 4143 EW Leerdam, tel.: 03456-13077.

Infanteriemuseum
Adres: Schietkamp Harskamp, Otterloseweg 5, 6732 BR Harskamp, Tel.: 0318-454492 (Infanterie), Tel.: 0318-454495 (Schietkamp), Tel.: 0318-454126 (Korps Nationale Reserve). Openingstijden: maandag t/m vrijdag 13.00-16.00 uur
Toegang: gratis

Het museumgebied ligt aan de openbare weg in de kern van het dorp Harskamp. In de loop van 1999 is het museumpark flink uitgebreid. De deelcollecties in het Infanterie Museum geven van alle opgeheven en nog bestaande Infanterie Regimenten een goed historisch beeld. Samen met de collectie van het Regiment Wielrijders heeft ook de verzameling van de Nationale Reserve een nieuw onderkomen in het museumpark gevonden. Het Schietkamp Museum (0318-454495) laat de relatie zien tussen het dorp en het Infanterie Schietkamp (ISK). In september 1999 bestond het Infanterie Schietkamp 100 jaar. Herdenkingsmonumenten, historische voertuigen en de muziekkiosk van het Regiment Wielrijders staan in het park als stille getuigen van de roemrijke infanteriegeschiedenis.

Museum Nederlandse Cavalerie-Amersfoort, www.cavaleriemuseum.nl

Adres: Bernhardkazerne, Barchman Wuytierslaan 198, Amersfoort, Tel.: 033-4661996
Openingstijden: dinsdag t/m vrijdag: 10.00-16.00 uur. (legitimatiebewijs meenemen!)
Rondleidingen mogelijk na afspraak.

Van Paard tot Pantser.
Meer dan 425 jaar Nederlandse Cavalerie in het Cavaleriemuseum in Amersfoort. De oude en de moderne Cavalerie in een uitgebreide en geheel vernieuwde expositie. Voor iedereen een attractieve ontmoeting met het meest traditiebewuste onderdeel van de Koninklijke Landmacht.

Van...tot: 21 april tot en met 3 november 2006
Inhoud : **De onbekende Grebbenlinie**

De titel duidt op het feit dat de strijd in het gebied tussen Nijkerk en Scherpenzeel / Renswoude naar verhouding onbekend is. Dit in tegenstelling tot de strijd op en rond de Grebbeberg bij Rhenen.
De Grebbelinie had tot doel de vijand uit oostelijke richting tot staan te brengen. Toen de mobilisatie in september 1939 werd afgekondigd, was de Grebbelinie nog niet klaar voor zijn taak. Tijdens de mobilisatie werkten zowel militairen als burgers aan het bouwen van de linie. Aan de oostkant van de linie werd het land onder water gezet en in de liniedijk werden loopgraven gebouwd. Schootsvelden werden vrijgemaakt door bomen en struiken te kappen en zo nodig huizen en boerderijen te slopen.
De tentoonstelling geeft een indruk van de werkzaamheden aan de Grebbelinie. Aandacht wordt besteed aan de burgerbevolking die tijdens de mobilisatie te maken kreeg met inkwartiering van de militairen en evacuatie uit het geïnundeerde gebied. Later, in de meidagen van 1940, volgde een totale evacuatie van mensen en vee. Een nagemaakt stukje loopgraag geeft een indruk hoe de verdediging was ingericht. Er wordt getoond welke bewapening werd gebruikt en hoe de militairen in die dagen leefden. Voorts wordt inzicht gegeven in het verloop van de gebeurtenissen van 10 tot 14 mei en de succesvolle verdediging in dit gedeelte van de Grebbelinie. Tenslotte wordt kort de nasleep aangegeven: de vernielingen in dorpen als Barneveld en Scherpenzeel en de terugkeer van de burgerbevolking.
De tentoonstelling is ingericht met medewerking van de historische verenigingen van de dorpen in het noordelijke gedeelte van de Gelderse Vallei.

Nederlands Luchtdoelartillerie Museum - Ede, www.luchtdoelartillerie.nl

Adres: Prins Mauritskazerne, Nieuwe Kazernelaan 2, 6711JC Ede, Tel.: 0318-681907
Openingstijden: woensdag en donderdag 13.30-16.00 uur
Toegang: Gratis, wel een legitimatiebewijs meenemen

De LUA-verzameling is gevestigd in een grote hal direct bij het station Ede. De oorsprong van de Luchtdoelartillerie (LUA) ligt bij de vestingartillerie die aan het begin van de twintigste eeuw, met de komst van luchtschip en vliegtuig, zijn strategische betekenis verloor. Onder invloed van de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg luitenant A.J. Maas in 1915 opdracht de Nederlandse luchtverdediging te organiseren.
De expositie omvat een aantal interessante stukken en geeft een goed beeld van de geschiedenis van het Korps Luchtdoelartillerie. Zo zijn er opstellingen van licht en zwaar luchtafweergeschut, zoeklichten, doelvliegtuigen, radarinstallaties en simulatoren. Vanuit de tentoonstelling kan men een blik werpen op het Ereblijk van het Wapen der Artillerie: een bronzen leeuw op een sokkel, ooit toegekend aan de vestingartillerie vanwege de rol die men had vervuld bij de slag om de Citadel van Antwerpen (1832).

Museum Verbindingsdienst,
Adres: Elias Beeckmankazerne Geb 32, Nieuwe Kazernelaan 10, 6711 JC, Ede
Tel.: 0318-681306
www.museumverbindingsdienst.nl

Op de site vindt u een selectie van de bezienswaardigheden in het museum. De site is zo opgebouwd dat u na een bezoek aan een onderwerp, steeds hier terugkeert en een nieuwe keuze kunt maken.

Geniemuseum
Adres : Lunettenlaan 201, 5623 NT Vught, Tel.: 073- 6881867
www.geniemuseum.nl

Op bovenvermelde website vindt u Informatie over:

algemeen
Welkom in het Geniemuseum. De locatie, het gebouw, de verbouw, de (ver-) bouwers.
geschiedenis
Een korte blik in de geschiedenis en naar het Nationaal Monument Kamp Vught.

doelstelling
Wat wil men met het museum bereiken?
doelgroepen
Wie moet een kijkje komen nemen in het museum ?
bereikbaarheid
Het museum is bereikbaar! Hoe? Zie de website van het Openbaar Vervoer; 9292ov.nl. openstelling

De dagen dat u welkom bent:
het museum is op dinsdag en donderdag geopend van 10.00 tot 16.00 uur. De toegang is gratis.

Kerncollectie:
dat deel van de collectie dat gezichtsbepalend is voor het museum. De doelstelling van het museum en de cultuurhistorische waarde van de objecten bepalen hierin samen wat de kerncollectie is. Voor het Geniemuseum geldt dit voor:

a. deelcollectie emblemen en onderdeelskarakteristiek
b. verzameling glasnegatieven (onderdeel deelcollectie film- en fotomateriaal)
c. deelcollectie bruggen en groot, mechanisch en drijvend materieel
d. deelcollectie modellen en instructiemiddelen
e. deelcollectie mijnen en springmiddelen
f. deelcollectie documenten, prenten en schilderijen

International Military Music Society (IMMS), Hoevelaken, Tel.: 033-253 48 90

www.cenimms.org

Op de website http://home.plex.nl/~imms kunt u een compleet overzicht vinden van de activiteiten van IMMS.

Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), www.nimh.nl

Het NIMH is hét centrum in Nederland op militair-historisch gebied met specifieke kennis, expertise en collecties. Via de eigen website biedt het geïnteresseerden direct interactief en klantvriendelijk toegang tot het Nederlandse militair-historische erfgoed.

Cursussen en lezingen van het Nationaal Archief

Foto's van militairen, die vóór 1941 dienden

Het Rijksarchief beheert een aantal interessante archieven over militairen. Helaas echter beschikt het niet over foto's van militairen. Daarom wil het Rijksarchief te Haarlem graag foto's van beroepsmilitairen of dienstplichtigen, die vòòr 1941 dienden, scannen en de bijbehorende gegevens van de gefotografeerde militair ontvangen. U kunt daarvoor een afspraak maken met Mevrouw A. Meddens, 023-5172709 of de foto e-mailen naar:
ameddens@noordhollandsarchief.org

Schatten op zolder

Oorlogs- en verzetsmusea in Nederland organiseren de actie Schatten op zolder. Ouderen die documenten, foto's of voorwerpen uit de oorlogsjaren hebben bewaard, wordt in overweging gegeven om deze tastbare herinneringen aan de musea te schenken én daarbij hun verhaal te vertellen. Ook oorlogsmateriaal dat mensen tegenkomen in boedels of lege woningen kan van betekenis zijn voor de musea. Op veel zolders bevinden zich objecten die van waarde zijn voor de oorlogs- en verzetsmusea. Vaak zijn de bewoners zich hiervan niet bewust. Ze zien niet in

wat een museum met die tekening van opa uit zijn onderduiktijd zou moeten, of zijn bang dat zijn uniform misschien het zoveelste zal zijn in de collectie. Soms verdwijnt het materiaal dan in de vuilcontainer. Soms weten mensen niet eens dat zij materiaal uit de oorlog in huis hebben. Het is in de jaren 1940-1940 verstopt en ligt nog steeds onaangeroerd onder de vloerplanken. Bij verbouwingen komen wel eens oorlogsspullen te voorschijn. Meestal wordt het dan direct afgevoerd met het grof vuil.
"Doodzonde" vinden de gezamenlijke oorlogsinstellingen. Zij hebben zich verenigd in een werkgroep die zich tot taak heeft gesteld waardevolle materialen voor de container te behoeden. Oorlogs- en verzetsmusea hebben de kennis en de faciliteiten om de objecten en documenten voor toekomstige generaties te bewaren. Veel materiaal wordt door de instellingen ook ten behoeve van het onderwijs gebruikt. Alles uit de periode van mobilisatie, bezetting, en bevrijding kan welkom zijn, ook die zaken die op het eerste gezicht waardeloos lijken.
De instellingen kunnen helpen bij de beoordeling hiervan en benadrukken dat ze niet alleen op zoek zijn naar objecten, maar ook naar documenten, dagboeken, foto's en films.
Bent u in het bezit van oorlogsmateriaal en wilt u dat dit op een goede plek wordt bewaard, neem dan contact op met het oorlogs- en verzetsmuseum bij u in de buurt. Zij zorgen dat het bij de meest passende instelling terechtkomt.

Aankondiging publicatie Indië dagboeken

van een lid van het 6de bataljon Garderegiment Jagers, in Indië bekend als 421ste bataljon Infanterie

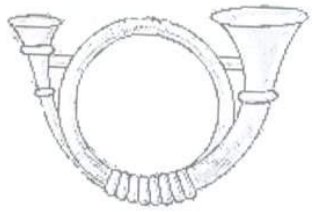

In februari 1949 kwam Peter van Santen in Nederlands Indië aan en diende bij dit Garderegiment Jagers en wel bij de 4Compagnie, 1Peloton. Op persoonlijke wijze heeft Van Santen zijn ervaringen in die periode tot aan zijn terugkomst, in augustus 1950, in een dagboek opgetekend.
Op dit moment heeft Erik Smids, de 29-jarige kleinzoon van Van Santen, een begin gemaakt om deze dagboeken te bundelen en te gaan publiceren. Het boek zal worden ingeleid met een historische beschouwing, om het dagboek in de juiste historische context te kunnen plaatsen. Na dit eerste deel worden de vier dagboekdelen zo letterlijk en getrouw mogelijk weergegeven. Diverse foto's en documenten zullen het geheel gaan illustreren; tevens zal een register van persoonsnamen worden opgenomen.
Bent u geïnteresseerd in het (dag)boek over een dienstplichtig soldaat voor "Orde en Vrede" in Nederlands Indië in de jaren 1949/1950? Dan kunt u een folder aanvragen met informatie over dit (dag)boek.
Contactgegevens: Erik Smids, Van Groningenstraat 40, 3295 CR 's-Gravendeel.
Tel. 078 - 683 52 32, Fax 084 - 221 22 77, Email: fpsmids@hotmail.com

Boekaankondiging

Voor u gelezen door Andries Westendorp

Hr Ms Abraham Crijnssen
Van mijnenveger tot museumschip
door R.E.van Holst Pellekaan
Uitg. Aprilis, 2006, 72 p., ill. ISBN90 5994 129 4 , prijs € 19,95

Door haar gewaagde ontsnapping uit Ned. Indië, waarbij zij overdag als 'tropisch eiland' gecamoufleerd werd, is de 'Abraham Crijnssen' een der bekendste marineschepen uit de Tweede Wereldoorlog geworden. Ze is bovendien de enige oorlogsveteraan die een tweede leven als museumschip gegund werd.
De auteur (eerder bekend van o.m. ' Patrouilleren voor de Papoea's') heeft de levensloop van dit schip - achtereenvolgens mijnenveger, opleidingsschip, netpoortschip, korpsschip voor zeekadetten en museumschip - tot een boeiend relaas samengevat.
Het boek is het eerste deel uit een mini-reeks over de museumvloot van het Helders Marinemuseum. We zijn erg benieuwd naar de volgende delen over de onderzeeboot 'Tonijn' en het ramschip 'Schorpioen'.

Herfstlezingen veldslagen
Strijdtonelen van de geschiedenis

Dit is een project van de K.L. Poll-stichting voor OKW in samenwerking met Paradiso en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek NWO. De Herfstlezingen vinden plaats op zondagochtend in Paradiso, Weteringschans 6, Amsterdam, van 11.00 tot 13.00 uur. Entreeprijs: € 9,-. Donateurs van de K.L. Poll-stichting voor OKW en studenten betalen € 7,50. Informatie en kaartverkoop K.L Poll-stichting voor OKW, 0206235451 of via de website www.klpoll.nl

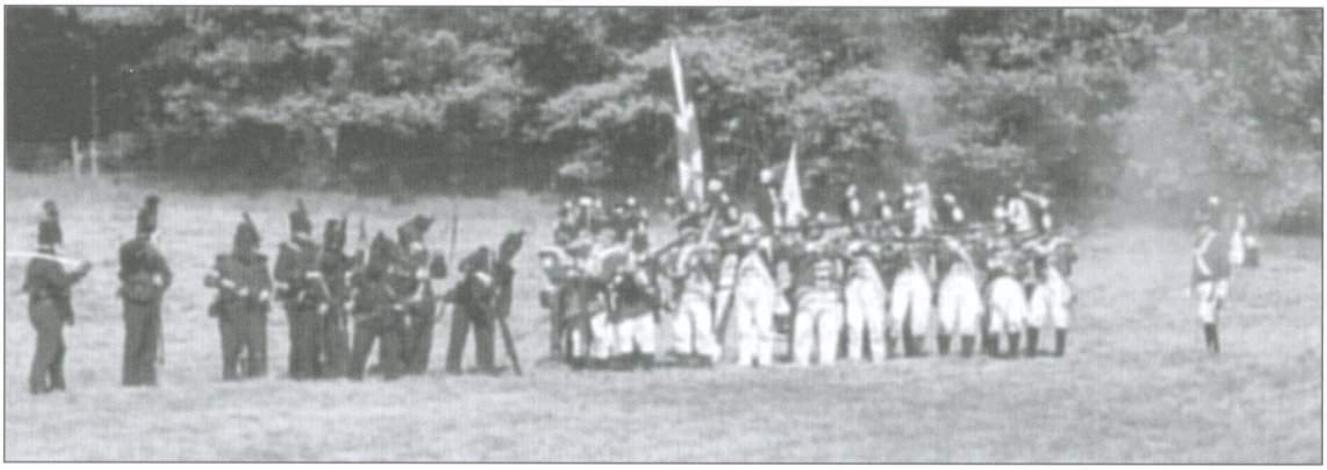

Nog te gaan

29 oktober 2006	*De val van Srebrenica: internationale vredeshandhaving en het oorlogstribunaal* *Prof. jhr. mr. M. Wladimiroff (internationaal strafrechtjurist)*
19 november 2006	*De slag bij Gaugamela: een botsing van culturen* *Prof. dr. R.J. van der Spek (hoogleraar Oude Geschiedenis VU)*

Boekaankondigingen NIMH
Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie is met twee reeksen militair-historische boeken gestart. Geen relatie meer met een van de krijgsmachtdelen maar verdeeld in een wetenschappelijke en populair-wetenschappelijke richting. Voor de wetenschappelijke

serie is een rechthoekige vorm gekozen, de meer vierkante is voor het populair-wetenschappelijke boek. De boeken in de series hebben een krijgsmachtdeel-achtergrond, zoals de eerste twee of een 'paarse' achtergrond, zoals het boek over militair vervoer dat als jubileumboek voor onze vereniging is verschenen. De reeksen van de krijgsmachtdelen zijn hiermee afgelopen. De laatsten zijn het bevelhebbersboek van de Klu (in Mars nr 2) en de 'Chronicle of the Royal Netherlands Navy', een Engelse versie van de eerder besproken 'Kroniek van de Zeemacht'. Het boek is net zo mooi en verzorgd uitgegeven als de eerste versie, terwijl er duidelijk meer aandacht is besteed aan illustraties en onderschriften. (Hoewel, een V van Valkenburg ipv een B van Biak op de staart van een Neptune boven Nieuw-Guinea ontgaat mij, als MLD-er niet.)
'De Prinses Julianakazerne' is het eerste voorbeeld van de populair wetenschappelijke serie. Al bladerend valt op dat de aanpak even serieus is als de 'wetenschappelijke' serie, waarvan 'Op Herhaling' het andere voorbeeld is. Allebei voorzien van noten, namenregister en bibliografie. De eerstelingen van beide series lijken niet voor elkaar onder te doen en onderstrepen het kwaliteitsniveau van het Instituut.
Bij ons 'jubileumboek' is het, als fotoboek, duidelijker dat het in de populair-wetenschappelijke categorie valt.

Titel: **Op Herhaling.**
De Koninklijke Landmacht en haar reservisten 1945 - 2006
Auteurs: *Michiel de Jong en Jan Hoffenaar*
Uitgever: Boom, Amsterdam
Omvang: 176 pagina's, fullcolour, rijk geïllustreerd
ISBN: 90 8506 341 8
Prijs: € 19,50

Titel: **De Prinses Julianakazerne.**
De geschiedenis van een markant Haags bouwwerk.
Auteurs: *Joep van Hoof en Michael van der Zee*
Uitgever: Boom, Amsterdam
Omvang: 84 pag., 21 x 22,5 cm., kleur, geïllustreerd
ISBN: 90 8506 345 0
Prijs: € 15,-

Titel: **Militair vervoer verbeeld**
Redactie: *Anselm van der Peet*
Uitgever: Boom, Amsterdam
ISBN: 9085063558
Omvang: 21 x 22,5 cm, paperback, geïllustreerd, 160 blz.
Prijs: € 19.50

Vertaalde, herziene, uitgebreide editie Van Kroniek der Zeemacht
Titel: **Chronicle of the Royal Netherlands Navy.**
Five Hundred Years of Dutch Maritime History
Eindredactie: *Marc A. van Alphen, Anita M.G. van Dissel en Annette de Wit* (beeld redactie)

Vertaling:	*Deborah S.A. Trimpe Burger-Hogg*
Omvang:	488 pagina's, gebonden, geïllustreerd, full colour
ISBN 10:	90 6707 611 2
ISBN 13:	978 90 6707611 1
Prijs:	€ 65,00

PRESENTATIE JUBILEUMUITGAVE

Op woensdag 6 september werd in het defensieperscentrum in Den Haag door de directeur van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie het boek "Militair vervoer verbeeld, transport bij de krijgsmacht 1900-2006" Dit prachtige boek is tevens uitgebracht als onze jubileumuitgave en i.p.v. Mars nr 3-2006. Behalve het initiatief van het Marsbestuur voor het boek en de medewerking van de bestuursleden vd Peet (redactie) en de Winter is een bijdrage van het Diekerhoff-fonds een (substantieel) teken voor de betrokkenheid van Mars et Historia bij dit boek.
Hieronder foto's van Wim den Dunnen.

directeur NIMH overhandigt boek aan vz M&H

Redacteur in gesprek met 2 militair vervoer-specialisten van Mars

Oproep

Nieuws voor 'Militariade', zoals gegevens over tentoonstellingen, s.v.p. vóór 1-2-2006 schriftelijk sturen naar de redactiemedewerker: drs. P.I.M. Evers, Kamperfoeliehof 6, 3852 GE Ermelo. Bij voorbaat dank!

IN MEMORIAM
Anton Hamakers

Op 14 augustus is Anton gestorven. Hij was, met zijn vriend Cor van Doren, een trouwe bezoeker aan de evenementen van Mars. Dat zijn gezondheid hard achteruit liep weerhield hem er niet van deel te nemen aan de vaartocht met het duik- en bergingsvaartuig van de KL 'RV 29' op 1 juli te Rotterdam. Gezeten op een stoel werd hij door vier sterke kerels aan boord gehesen om de excursie mee te maken. Deze laatste reis moet hij alleen maken.
Het bestuur wenst de familie en Cor veel sterkte toe.

Dr. S.J. de Groot

DE MARS VAN HET STAATSE AUXILIAIRE KORPS IN 1743

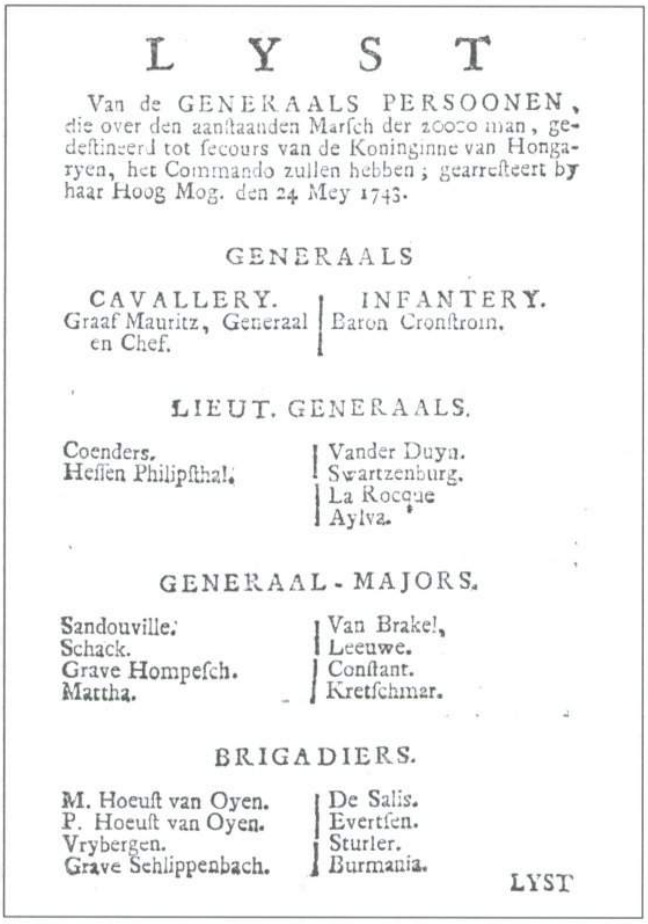

LYST

Van de GENERAALS PERSOONEN, die over den aanſtaanden Marſch der 20000 man, gedeſtineerd tot ſecours van de Koninginne van Hongaryen, het Commando zullen hebben; gearreſteert by haar Hoog Mog. den 24 Mey 1743.

GENERAALS

CAVALLERY.	INFANTERY.
Graaf Mauritz, Generaal en Chef.	Baron Cronſtroin.

LIEUT. GENERAALS.

Coenders.	Vander Duyn.
Heſſen Philipſthal.	Swartzenburg.
	La Rocque
	Aylva.

GENERAAL-MAJORS.

Sandouville.	Van Brakel,
Schack.	Leeuwe.
Grave Hompeſch.	Conſtant.
Mattha.	Kretſchmar.

BRIGADIERS.

M. Hoeuſt van Oyen.	De Salis.
P. Hoeuſt van Oyen.	Evertſen.
Vrybergen.	Sturler.
Grave Schlippenbach.	Burmania.

Overzicht van de generaals van het auxiliaire korps. (collectie auteur)

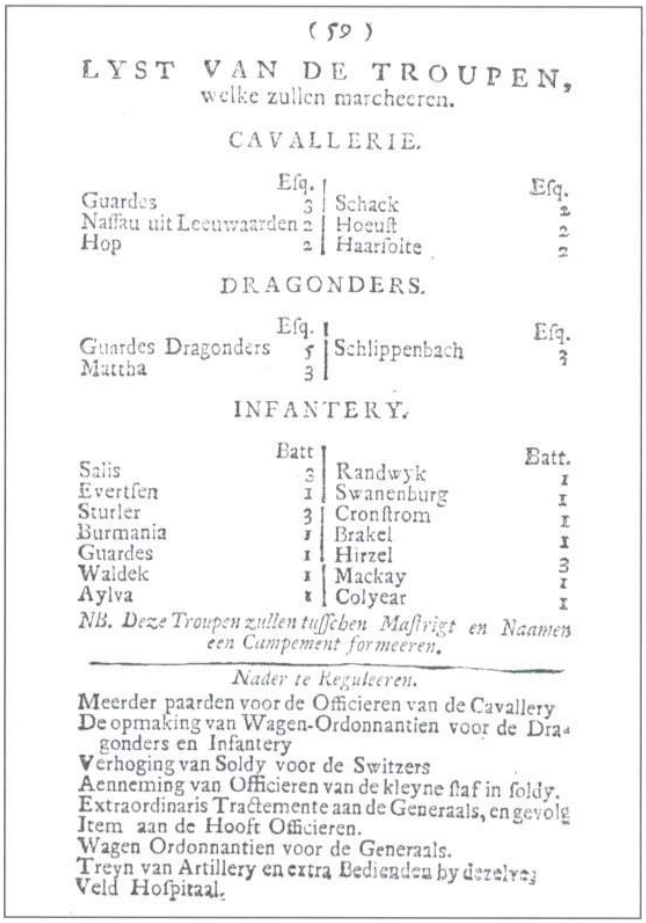

(59)

LYST VAN DE TROUPEN, welke zullen marcheeren.

CAVALLERIE.

	Eſq.		Eſq.
Guardes	3	Schack	2
Naſſau uit Leeuwaarden	2	Hoeuſt	2
Hop	2	Haarſolte	2

DRAGONDERS.

	Eſq.		Eſq.
Guardes Dragonders	5	Schlippenbach	3
Mattha	3		

INFANTERY.

	Batt		Batt.
Salis	2	Randwyk	1
Evertſen	1	Swanenburg	1
Sturler	3	Cronſtrom	1
Burmania	1	Brakel	1
Guardes	1	Hirzel	3
Waldek	1	Mackay	1
Aylva	1	Colyear	1

NB. Deze Troupen zullen tuſſchen Maſtrigt en Naamen een Campement formeeren.

Nader te Reguleeren.

Meerder paarden voor de Officieren van de Cavallery
De opmaking van Wagen-Ordonnantien voor de Dragonders en Infantery
Verhoging van Soldy voor de Switzers
Aenneming van Officieren van de kleyne ſtaf in ſoldy.
Extraordinaris Tractemente aan de Generaals, en gevolg
Item aan de Hooft Officieren.
Wagen Ordonnantien voor de Generaals.
Treyn van Artillery en extra Bedienden by dezelve;
Veld Hoſpitaal.

Overzicht van de onderdelen van het auxiliaire korps. (collectie auteur)

Voorgeschiedenis

De Republiek der Verenigde Nederlanden behoorde op grond van haar verdragen de Verbondenen - te weten Oostenrijk, Groot-Brittannië, Hannover - te steunen in de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) tegen Frankrijk, maar deed dit maar halfslachtig[1]. Men had geen behoefte aan problemen met Frankrijk. Op 16 april 1742 kwam de Britse veldmaarschalk John Dalrymple Earl Stair (1673-1747) naar de Republiek om voorbereidingen te treffen tot de legering van 16 000 Britse troepen in de Oostenrijkse (Zuidelijke) Nederlanden. Ondanks uitblijven van Nederlandse steun landden in mei de eerste onderdelen in Oostende en werden gelegerd in Brugge, Gent, Kortrijk, Oudenaarde en Lier. Onderhandelingen om Staatse troepen aan Maria Theresia van Oostenrijk (1717-1780) af te staan vorderden traag. De Republiek refereerde aan haar als de koningin van Hongarije en Bohemen (1740-1745) om in de kwestie van de erfopvolging geen al te duidelijke stelling tegen Frankrijk te betrekken Zij werd pas keizerin in 1745. Na veel heen en weer gepraat

besloot de Republiek eind 1742 een hulpkorps, auxiliair korps, van 20 000 man ter beschikking te stellen. Van deze 20 000 man dienden 6 000 man blijvend gelegerd te worden in de Oostenrijkse Nederlanden ter verdediging van de Zuidgrens van de Republiek. De overige 14 000 man kon in de strijd tegen Frankrijk ter beschikking worden gesteld aan het Pragmatieke leger, het leger van de Verbondenen.

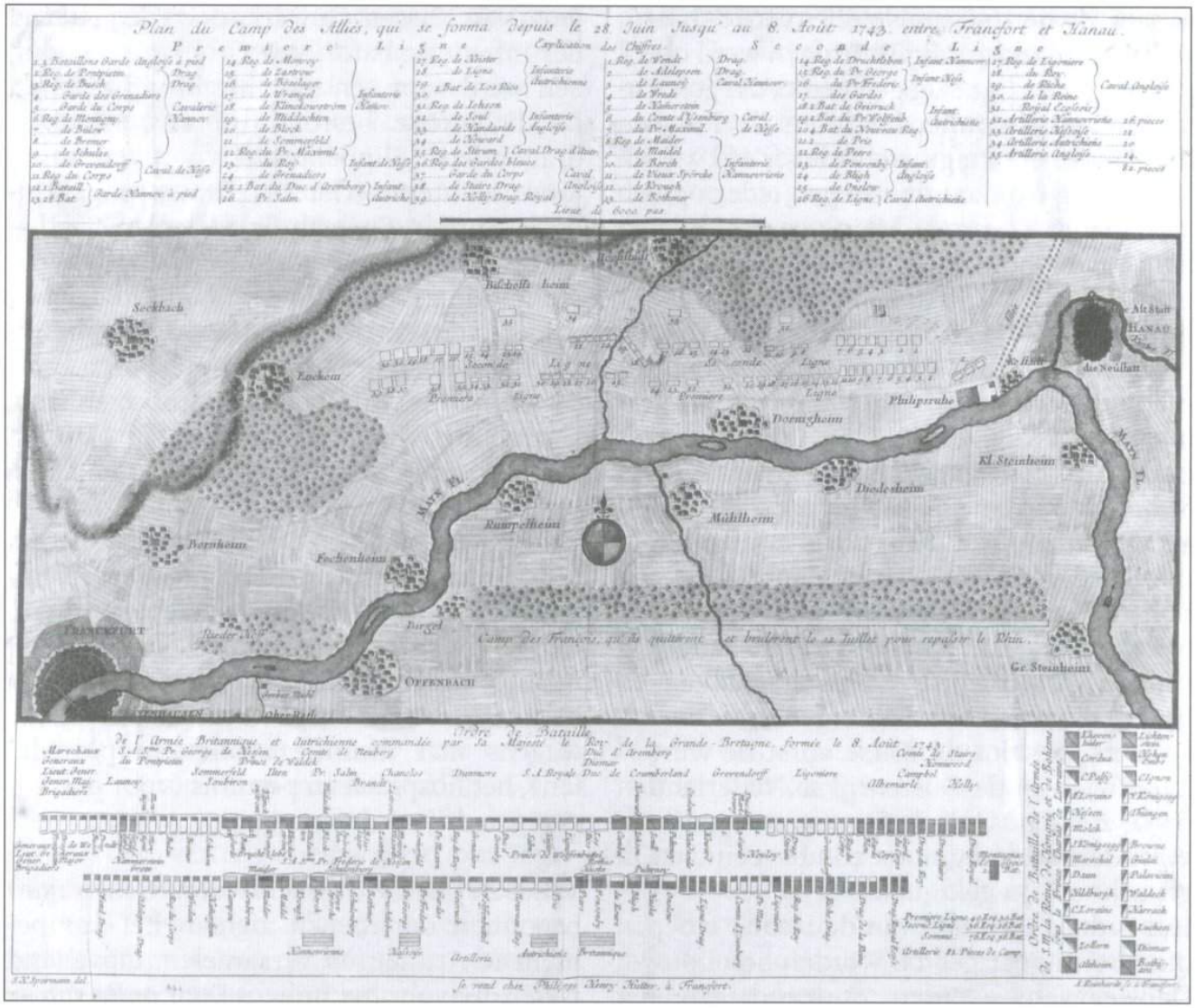

Fig. 3 – Nieuwskaart waarop staat aangegeven het kampement van de Verbondenen, Britse-, Hannoverse-, Hessische- en Oostenrijkse troepen aan de noordelijke oever van de Main tussen Frankfurt en Hanau. Voorts het kampement van de Franse troepen liggende tegenover de Verbondenen aan de zuidelijke oever van de Main. De troepen waren hier gelegerd na de Slag bij Dettingen van 28 juli tot 8 augustus 1743. (collectie auteur)

De Veldtocht van 1743

In de lente van 1743 begon in Duitsland de strijd tussen de oorlogvoerenden. De Oostenrijkse prins Carl von Lothringen (1712-1780) versloeg bij Braunau de Beierse generaal Minutzi en maakte zijn volledige artillerie en 6000 krijgsgevangenen buit. De Oostenrijkers stonden met een leger van 50 000 man aan de Boven Rijn. Een ander leger, bestaande uit Britten, Hannoveranen en Oostenrijkers, lag in de Oostenrijkse Nederlanden. Dit leger, het Pragmatieke leger,

begaf zich op weg naar Frankfurt am Main. De Britse koning George II (1683-1760) had ondertussen het bevel van dit leger op zich genomen. Om te verhinderen dat dit leger zich zou verenigen met dat van prins Carl von Lothringen trok de Franse veldmaarschalk, de hertog van Noailles (1678-1766), richting Frankfurt. Bij Dettingen werd op 27 juni een bloedige slag geleverd. Aan gesneuvelden en gewonden verloren de Fransen 3419 man, het Pragmatieke leger 4619 man. Na de slag trokken de troepen ieder op een van de oevers van de Main terug. Het leger van de Verbondenen trok eind augustus over de Rijn bij Mainz. Prins Carl was ter hoogte van Freiburg aangekomen en probeerde de Rijn over te steken. Toen dit niet lukte trok zijn leger naar de winterkwartieren in Baden. Het Staatse hulpkorps onder bevel van generaal graaf Willem Maurits van Nassau-Ouwerkerk (1679-1753) had zich eind augustus met het Pragmatieke leger nabij Worms verenigd. George II had weinig zin de strijd met de Fransen weer aan te gaan. Ondanks sterke aandrang van de Oostenrijkse veldmaarschalken en generaals, maar ook van eigen onderbevelhebbers, besloot de Britse vorst de winterkwartieren in de Oostenrijkse Nederlanden op te zoeken. Ook de Staatse troepen aanvaardden de terug mars zonder eenmaal in gevecht te zijn gekomen.
Het is de lange mars van de Staatse troepen die hier uitvoeriger zal worden beschouwd. De gegevens werden ontleend aan het manuscript in boekvorm met de dagorders en verdere losse stukken van dit korps bijgehouden tijdens de veldtocht van juli tot december 1743. In meer detail zal de artillerie en de artillerietrein van het auxiliaire korps worden beschouwd.

De mars van het Staatse auxiliaire korps van juli-december 1743[2]

Het Staatse hulpkorps voor het Pragmatieke leger had een sterkte van 14 bataljons en 22 eskadrons[3]. Het aantal manschappen bedroeg ongeveer 14.000 man, deze werden verdeeld over vijf divisies[4]. Voor het afmarcheren naar Duitsland werden de troepen gelegerd te Arnhem. Het bevel werd gevoerd door de generaal-en-chef Willem Maurits graaf van Nassau-Ouwerkerk en de generaal der infanterie baron van Cronstrom. Gekozen werd voor een indeling in vijf divisies. De I^{e} Divisie bestond uit een eskadron dragonders (Slippenbach) en zeven bataljons infanterie (Gardes, Cronstrom, Waldeck, Sturler, Burmannia). Hieraan werden toegevoegd vier pontons. De IIe Divisie bestond uit zes bataljons infanterie (Aylva, Salis, Evertsen, Randwijck, Swaenenberg). De IIIe Divisie bestond uit acht eskadrons cavalerie en dragonders (Slippenbach, Haersholte, Hop, Hoeuft van Oye). De IVe Divisie uit tien eskadrons dragonders en cavalerie (Guardes, Guardes du Corps en Orange Vriesland).[5] De Ve Divisie bestond uit drie eskadrons dragonders en een bataljon infanterie. Voorts een detachement van het Regiment Artillerie, sterkte 197 man, met 16 veldstukken en 4 houwitsers. Voort behoorde tot het korps de artillerietrein (de wagens met munitie artilleriehulpmiddelen), het hospitaal en pontons (voor het leggen van drijvende bruggen).

Vanaf 24 juli 1743 (wachtwoord *Gelderland*) begonnen de troepen zich in het kampement te Arnhem te verzamelen. Opvallend is de zorg voor het milieu. *Door ordre van de Heer Lt Generaal van Schwartzenberg* [Gardes, I^{e} Divisie] *word gecommandeert zorge te dragen dat geene schade word toegebragt aan Huisen, Bomen, en Veldvrugten, so in het Schependom van Arnhem als in de Heerlijkheid Rosendaal. En also ér geen Water is te bekomen als in het Clarenbeekse Bosch, So zal men d'attentie verdubbelen, dat daar geene schade aan geschied. ....Men zal niemand laten passeren door 't Bosch na de Water Berg, die na 't Water gaan zullen de grote Allee*

passeren. Aparte routes werden aangewezen voor de paarden om van en naar de drenkplaatsen te gaan in het Clarenbeekse Bos. Het was kennelijk moeilijk deze bevelen op te volgen. Op 29 juli (wachtwoord *Zeeland*) werd als straf voor het overtreden van het hierboven genoemde opgelegd: driemaal door een cordon van 100 man te worden geleid. Met riemen werd de overtreder, die langzaam door de haag van de manschappen moest lopen, afgeranseld.
Op de 2e augustus (wachtwoord *Maestricht*) werden er Verdere Ordres voor het marcheren gegeven. Gewaarschuwd werd dat er zware straffen stonden op door slordigheid of opzettelijk brand veroorzaken in huizen, schuren en andere gebouwen. Tijdens het marcheren per divisie zal dit ongedwongen, zonder rijen en gelederen geschieden, tenzij hiertoe zal worden bevolen. Zoals bij het passeren van andere troependelen.
Op 4 augustus (wachtwoord *Nassau, die de Generaal van d'Infanterie selfs verandert heeft*) waren de troepen gelegerd bij Aalten. Op 5 augustus (geen wachtwoord uitgegeven) werd besloten om de volgende dagen de Duitse grens over te trekken en naar Bocholt te marcheren. De Ie Divisie vertrekt op de 6e [*Cronstrom*, marsuren 2 1/2]. Tot de 14e augustus vertrok er nu om de dag een divisie. Dit vertrekschema werd om logistieke redenen vanaf Aalten (5/8) tot Nordheim (9/9) gevolgd. Slechts de eerste vertrekdatum van een plaats wordt hier gegeven. Regelmatig werd om de 1-3 dagen een rustdag gehouden. Bij elk regiment dienden twee timmerlieden en vijf pioniers die met schoppen en haken vooraan, nog voor de infanterie, moesten lopen om, bij gebreke van wegwerkers van het land waar men doortrok, de wegen te verbeteren *waer 't ongemakelijk is voor d'Infanterie*. Ook werden hindernissen en andere beletselen voor een goede doortocht door hen opgeruimd. Om te zorgen dat er aan de wegen blijvend gewerkt zou worden moesten ook twee officieren en vier sergeanten beschikbaar gesteld worden. De infanterie marcheerde om 4.30 hr af, de cavalerie bleef nog in Aalten. Er werd nu gemarcheerd naar Borken (*keurvorst van Keulen*, 7/8, marsuren 3 1/2). De dagorders geven in detail de marsroute aan. Coesfeld [Koetsfeldt] (*Vriesland, Overijssel*, 8-9/8, marsuren 5) werd bereikt. Desertie vond nu regelmatig plaats. Lokale bakkers leverden het brood voor vier dagen. Het Duitse brood werd te snel door de troepen gegeten en veroorzaakte veel maag en darmstoornissen. Er moest streng gewaakt worden dat bij het vertrek van een divisie het stro, gebruikt voor de overnachting, niet in brand werd gestoken. Lokaal werden er boerenwagens gehuurd voor het vervoer van goederen. De infanterie mocht de wapens afhangen en op de wagens laten meevoeren zolang het vijandelijke gebied nog niet bereikt was. Vervolgens werden Notteln (*Amsterdam*, 10/8, marsuren 4) en Bösensell [Boxsel] (*Utrecht*, 11-12/8, marsuren 3) bereikt. Er werd een generaal pardon gegeven aan alle deserteurs die in vreemde dienst zijn geweest. Zij hadden niets te vrezen en konden gerust bij hun regiment blijven dienen. Zij zouden niet uitgeleverd worden aan de legers van de bondgenoten als daarmee in contact gekomen zou worden. *De soetelaars of markedenters van de Regimenten die vooruijt gaan, zullen sig hebben te wagten van in de dorpen daar sij door passeren of langs het Veldt eenige disorders of schaade te doen, de daders daar van sullen gestraft werden naar alle Rigeurs van de Wetten en gegeeven orders*. Nu volgen Telgte [Telligten] (*Hage*, 13/8, marsuren 3), Warendorf (*Rotterdam*, 14/8, marsuren 3), Wiedenbrück (*Utrecht*, 16/8, marsuren 5). Het water van de Eems werd goed bevonden voor de paarden. Neubrück (*Rurmonde*, 17-18/8, marsuren 4) en vervolgens, na een rustdag ging het naar Paderborn (*Amsterdam*, 19-21/8, marsuren 4). Hier werd opnieuw rust gehouden. De plaatselijke bevol-

king was onwillig tijdelijk wagens aan de troepen te verhuren. De staat van deze wagens was daarenboven slecht. Ook de hertog van Arenberg en de Britse koning lieten in een brief weten dat deserteurs uit het Oostenrijkse en Britse leger niets te vrezen zouden hebben en niet uitgeleverd zouden worden nu de legers spoedig verenigd zullen zijn. De tocht ging nu verder naar Haaren (*Bohemen*, 22/8, marsuren 4) en Stadtberge (*Den Briel, Middelburg*, 23-24/8, marsuren 4). Er werd een noodhospitaal ingericht te Corbach voor de zieken die de regimenten niet meer konden volgen. Zoals gewoonlijk werd er weer voor vier dagen brood geleverd aan de troepen. Corbach (*Rijswyck*, Delft, 25-26/8, marsuren 6). Een speciale waarschuwing was nodig aan de de troepen vergezellende vrouwspersonen. *De Vrouwluijden van de Regimenten te waarschuwen dat de geene die marodeert en bevonden wort door een Provoost aan een kar vast geslooten sullen worden en de geheele mars soo met gesleept sullen worden.* Frankenberg (*Rotterdam, Haarlem*, 27-28/8, marsuren 4). De klachten over plunderen (maroderen) namen toe. Geschat werd dat zeker 400 manschappen hieraan schuldig waren. Ook jagen viel hier onder. De officieren waren slecht in het handhaven van de tucht. Vervolgens ging het verder naar Wetter (*Amsterdam*, 29/8, marsuren 4) en naar Nieder Weimar en Argenstein bij Marburg (*Middelburg, Leeuwarden*, 30-31/8, marsuren 4), Giessen (*Haage*, 1/9, marsuren 4), Butzbach [Bousbach] (*Rotterdam*, 2-3/9, marsuren 4), Nieder Wöllstad [Nider Wilstad] (*Amsterdam*, 4/9, marsuren 5) en Gutleuthofes [Goedeluijthof] (*Arnhem, Lottering*, 5-6/9, marsuren 4). De Main werd overgetrokken bij de door het Pragmatieke leger geslagen pontonbrug. Degene die niet meer in staat waren de tocht te vervolgen werden achtergelaten te Niederath in een huis bij de brug waar de "Swarte Rappe [zwarte paard] en de Witte Swaan" uithangt. Men was nu vlak bij Frankfurt. Bij de poorten van deze stad werden wachtposten gezet om elke soldaat die zonder pas de stad probeerde in te komen tegen te houden. Men kwam nu in de streek waar het mogelijk was door vijandelijke troepen overvallen te worden. Daarom moesten een wachtmeester en acht dragonders links en rechts op een afstand van een "valkonet schot"[6] rijden en regelmatig de holle wegen door twee dragonders laten verkennen. Met een karabijnschot moest alarm worden geslagen. Ook werd de route verkend door een korporaal met zes dragonders. Elk infanterieregiment moest links en rechts van de weg op een schootsafstand van een "dubbele haak" een onderofficier en vier man laten lopen om tijdig te waarschuwen bij een overval[7]. Van Gutleuthofes ging het naar Mörfelden (*Utrecht*, 7/9, marsuren 4). Hier werd bekend gemaakt dat het mogelijk was brieven te bestellen bij de postmeester van het leger, die bij het Hoofdkwartier verbleef. *De brieven op Holland twee mael den Weeks, woensdag en saterdags, op Brabant en Vlaanderen alle daegen, en kunnen besteld worden tot 9 uuren sávond, maer niet laeter.* Vervolgens ging het naar Pfungstadt (*Monster*, 8/9, marsuren 5). Hier werd bevolen dat de geweren geladen moesten zijn en niet meer op de wagens mochten liggen of aan de tentstokken mochten hangen. Vervolgens werd naar Nordheim bij Worms gemarcheerd (*Zutphen, Rotterdam, Utrecht, Arenberg, Delft, Nassau, Amsterdam, Den Haag, Den Briel*, 9-17/9, marsuren 4). [De Rijn werd met behulp van een gelegde brug bij Rheindürkheim overgetrokken.] Gewaarschuwd werd om geen druiven te plukken in de wijngaarden. Het zou de "rode loop" veroorzaken waar de Britse en Hannoverse troepen onder te lijden hadden. Het auxiliaire korps verbleef van 9 tot 26 september in Nordheim nabij Worms. In totaal hadden de troepen tot nu toe 92 1/2 uur gemarcheerd, wat zich laat vertalen in een afstand van ongeveer 370-400 km. De laat-

ste divisie kwam in het kampement bij Nordheim op 17 september binnen.
Op de 25 september brak het Pragmatieke leger op en trok in zes colonnes op naar Frankenthal[8]. Het gehele Hollandse korps volgde, de eerste dag werd van Nordheim naar Bobenheim gemarcheerd, vervolgens naar Oggersheim waar twee dagen werd gerust. (Zie Bijlage A) De reden voor dit lange verblijf was de levering van haver en hooi was uitgebleven. (De routebeschrijving voor deze dag ondertekend door de bevelhebber van de 3e Divisie generaal is volledig weergegeven in Bijlage A). De 30 september kwamen de troepen te Ottenstadt aan, een uur gaans van Speyer. In totaal werd er 9 uur gemarcheerd. Van 30 september tot 11 oktober verbleef het auxilaire korps te Ottenstadt, maar het hoofdkwartier was in Speyer gevestigd. Het Pragmatieke leger had na de vereniging met het auxiliaire korps een sterkte van 74 bataljons infanterie (47.000 man) en 91 eskadrons (13.000 ruiters)[9].
Op 11 oktober zetten de troepen zich weer in beweging van Ottenstadt naar Oggenheim (marsuren 3). De volgende dag (12/10) ging het naar Mettenheim (marsuren 5 1/2). De 13e ging het verder naar Oppenheim waar een dag gerust werd. Daarna werd Mossbach bij Mainz bereikt op de 15 oktober. Hier verbleef het korps tot de 20e toen een schipbrug over de Rijn werd geslagen. De rivier werd over getrokken van 17 tot 23 oktober en een kampement werd aan de overzijde van de rivier bij Mombach betrokken.
Besloten werd terug te gaan naar de winterkwartieren en de veldtocht voor dit jaar te staken.[10] Het auxiliaire korps werd opgesplitst in elf divisies. Met tussenruimtes van twee dagen en regelmatige rustdagen voor alle troependelen werd de terugtocht op 23 oktober begonnen met graaf Maurits van Nassau en zijn Gardes voorop. De laatste divisie (infanterie), de elfde, vertrok uit Mombach op 12 november. De artillerie werd ingescheept en voer comfortabel de Rijn af naar het Vaderland.
Alleen de datum van de Ie Divisie is gegeven, voor elke volgende divisie moeten er twee dagen bij opgeteld worden.

Van Mombach (23/10) naar Bleichenstadt [Bleijsteede] 4 marsuren, naar Mensfelden (24/10, marsuren 4), naar Hundshangen (25-26/10, marsuren 4) waar een dag werd gerust. Van Hundshangen (26/10) werd gemarcheerd naar Freilingen (4 1/2 marsuren), naar Altenkirchen (28-29/10, marsuren 5) waar weer werd gerust. Vervolgens naar Uckerath (30/10, marsuren 5), naar Warthe (31/10-1/11, marsuren 2) waar een dag werd gerust. Van Warthe naar Sieglar (2/11, marsuren 3). Vandaar naar Deutz op de andere Rijnoever ter hoogte van Keulen (3-4/11, marsuren 4) waar weer werd gerust. Vervolgens naar Braunwiller (5/11, marsuren 2 1/2), en naar Bedberg (6-7/11, marsuren 3 1/2) waar een dag gerust werd. Van Bedberg ging het naar Linnich [Leenning] (8/11, marsuren 4) en naar Gangelt (9-10/11, marsuren 4) waar gerust werd. Vervolgens gingen de troepen over de grens naar Sittard (11/11, marsuren 2) en vervolgens via de Cauberg [Caberg] naar Maastricht (12-17/11, marsuren 5) waar vijf dagen werd gerust nabij het Fort St Pieter. De tocht werd vervolgd naar Millen (een uur van Tongeren) (18/11, marsuren 3), via de Romeinse weg naar Wareminne? [Borg Waerom] (19-20/11, marsuren 4) waar een dag werd gerust. Vervolgens naar Braives [Brefve] (21/11, marsuren 3) en naar Boneffe (22-23/11, marsuren 2 1/2) waar een dag werd gerust. Van Boneffe werd gemarcheerd naar Gembloux (24/11, marsuren 3 1/2) en naar Villers la Ville [Vieuville] (25-26/11) waar gerust werd. Vandaar naar Binche [Binscht] waar ook een dag werd gerust. Op 29 november werden de winterkwartieren in Mons (Bergen) bereikt. De XIe Divisie arriveerde daar de 19e

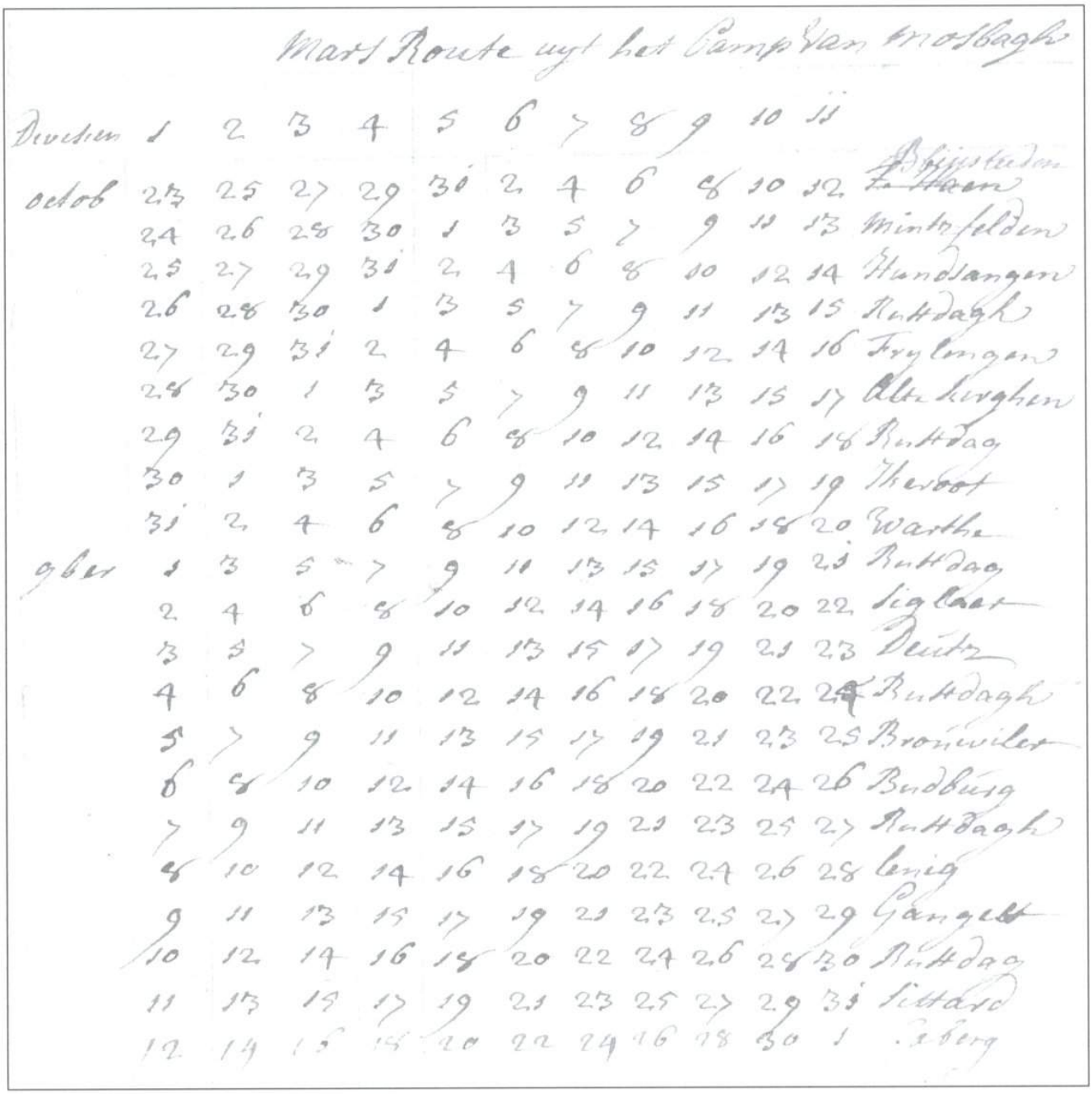

Marsroute van de elf onderdelen van het auxiliaire korps van Mombach naar Maastricht (Cauberg) van 23 oktober tot 1 december. (collectie auteur)

december. Het regiment van Waldeck maakte kwartier in Binche, het regiment Cronstrom te Kortrijk, twee eskadrons van Oranje Vriesland en drie eskadrons van Slippenbach gingen in Soignies (Zinnik) in kwartier. De overige troepen lagen in Mons (Bergen) en in de voorstad Nimy, Charleroi, Ath (Aat), St. Ghislain en Oudenaarde (Audenarde), Lessines (Lessen), Ieper, Menen, Veurne (Furnes)[11].
In totaal had het Staatse auxiliaire korps 201 uren op deze militaire wandeltocht gemarcheerd. Hetgeen gelijkstaat met ongeveer 7 tot 800 km.

Artillerie en artillerietrein

In de achttiende eeuw bezat de Staatse artillerie kanonnen van vier typen.

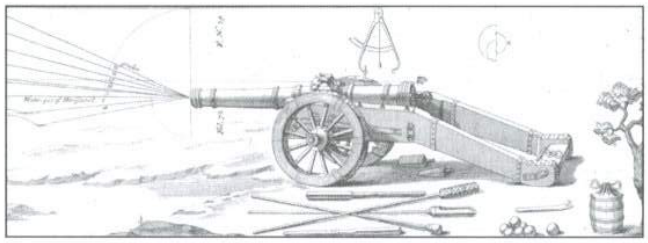

Kanon met toebehoren. Detail. (T.N. Brinck, 1681)

Gebaseerd op het gewicht van de kogel die verschoten kon worden waren dit de 24-, 12-, 6- en 3 ponders.[12] De zware 24-ponders behoorden tot het zogenaamde belegerings- of vesting geschut. De veldartillerie maakte gebruik van de overig genoemde vuurmonden. Daarnaast beschikte het over houwitsers van 24 pond en mortieren. Ten tijde van de Oostenrijkse Successieoorlog maakte de Staatse artillerie een sterke groei door, van acht compagnieën naar uiteindelijk twaalf in 1747, waaronder een compagnie met zes houwitsers.[13] In 1743 echter bestond de artillerie nog uit acht compagnieën. Garnizoenen waren er in Maastricht, Overijssel, Staats Brabant, Doornik (Meenen, Veurne), Gelderland, Staats Vlaanderen (Ieper), Namen, Groningen en Westwollingerland.[14] De veldartillerie van het auxiliaire korps bestond uit een artillerie compagnie van het Artillerie Regiment bestaande uit een kapitein, acht officieren, 4 bombardiers en 184 onderofficieren en manschappen. De bewapening bestond uit 16 drieponders en vier houwitsers van 24 pond. Waarschijnlijk waren er twee batterijen samengesteld uit elk 6 drieponders en 2 houwitsers. In 1745 bestond de Staatse artillerie uit 6 zesponders, 24 drieponders en 4 houwitsers.[15] Hieruit kunnen wij concluderen dat het auxiliaire korps een aanzienlijk deel van het Staatse geschut meevoerde tijdens de veldtocht.

Tot de artillerietrein (veldtrein) behoorden de munitiewagens voor de artillerie, de infanterie, de pontons en het hospitaal. Het auxiliaire korps bezat voor de artillerie - 24 wagens met o.a.: 46 ton buskruit, 84 houwitsergranaten, 1280 kogels van 3 pond, 400 druiven van 3 pond, 36 handgranaten en artilleriegereedschap en een smidse. Voor de infanterie - 81 wagens met o.a.: 321 1/2 ton kruit, 10.000 scherpe patronen, 10.000 vuurstenen[16], 6500 pond loot, 500 handgranaten[17], 18.000 vuurstenen, lonten, graafgereedschap, 2.000 zandzakken. Er waren tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog een drietal typen 3-ponders in gebruik, de korte, middelbare en lange. Gemiddeld bestond de geschutsbemanning uit 7 artilleristen, waar bij inbegrepen minimaal 2 kanonniers voor het richten. De dracht varieerde van 150-300 meter. Het gewicht van de vuurmond van 1905-2576 pond. De korte 3-ponder had maar twee tot drie paarden voor de tractie nodig, terwijl op het slagveld het kanon met mankracht kon worden voortbewogen. De artillerie van het auxiliaire korps bestond voornamelijk uit 16 drieponders. Gezien dat *geswinde londten* (zie Bijlage B) werden mee gevoerd zou dit kunnen wijzen op de aanwezigheid van korte 3-ponders. Hiermee kon het zogenaamde gezwindvuur of snelvuur worden af gegeven. Het snelvuur bedroeg gemiddeld 10 schoten/minuut. Het was een specialiteit van het Staatse leger. Van gericht vuur was hierbij geen sprake men vuurde van korte afstand op de dicht opeen gepakte vijandelijke infanterie. Bij een veldtocht werd ervan uitgegaan dat per stuk 200 schoten aanwezig waren. Het feit dat ook druiven van 3-pond op de wagens van de artillerietrein werden meegevoerd wijst tevens op de aanwezigheid van lange 3-ponders. Met dit kanon konden kartetsen worden afgevuurd. Kartetsen konden bestaan uit blikken trommels gevuld met musketkogels die open scheurden na het afvuren, of bestaan uit de zogenaamde druiven (grapeshot). Dit waren op een ronde houten schijf (diameter van de schietbuis (loop), rond een as, door middel van pek vastgekleefde kogeltjes. Het geheel was verpakt in

een grove linnenzak. Ook de druif vloog uit elkaar na het afgaan van het schot en een wolk kogeltjes vloog de vijandelijke infanterie tegemoet.

Voorts bestond de meegevoerde artillerie uit 4 houwitsers van 24 pond. De houwitser is een vuurmond voor indirect vuur. Met zijn korte schietbuis is het een relatief lichte vuurmond. Het gewicht bedroeg 2992 pond waardoor het een ideale vuurmond was om mee te velde te trekken. De dracht was ongeveer 2000 meter (2600 pas). Met een boog werpt de houwitser de granaat naar het doel waar het boven of op de grond explodeert. Doelen konden gebouwen, fortificaties, infanterie en cavalerie zijn. De geschutsbemanning bestond uit 5 man. De bombardier was verantwoordelijk om de houten tijdbuis zo af te stellen dat deze op de gewenste hoogte en plaats explodeerde boven de vijandelijke troepen of na indringen in gebouwen en dergelijke.

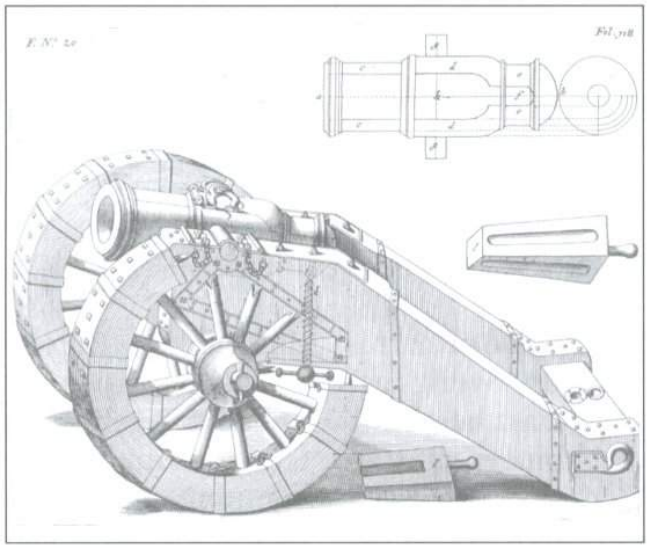

Houwitser van 24 pond met remwig. (T.N. Brinck, 1681)

Voorts behoorden tot de trein 16 pontons, 20 wagens voor de bedienden (de *bootgesellen van het geschut*) en 5 hospitaalwagens.De totale trein bestond uit 125 wagens bespannen met vier paarden.

De bedienden (de *bootgesellen* en timmerlieden) van de artillerie en de kanonniers moesten de stukgeschoten loopgraven en schanskorven van de batterijen repareren en onderhouden. Zij vielen onder de commies van de artillerie. Deze functionaris beheerde de munitie en gereedschappen van het geschut, onder de commies van de munitie te velde vielen de infanterie en de cavalerie. De Staat zorgde voor "hard ware", maar trek- en pontonpaarden, munitiewagens en voerlieden werden ingehuurd voor de duur van de veldtocht.[18] De bootgesellen vielen onder een eigen instructie. (zie Bijlage C).[19]

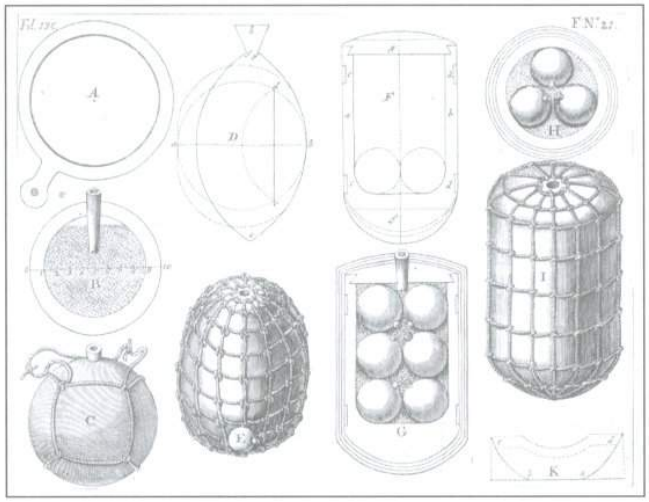

Granaten en kartetsen. (T.N. Brinck, 1681)

Pontontrein

De pontons voor het slaan van bruggen werden altijd om logistieke redenen aan de artillerietrein toegevoegd. De altijd goede verstandhouding tussen pontonniers en artilleristen is hier mede een gevolg van. Tot de pontontrein behoorden 16 pontonwagens. Bij de I[e] Divisie werden echter nog 4 pontonwagens meegevoerd, zodat het totale aantal pontonwagens 20 bedroeg. Dit was het standaard aantal pontons voor een pontontrein van het Staatse leger. [20]

Pontons zijn platbodemvaartuigen met een dubbele uit compartimenten bestaande bodem. Hierdoor kunnen

bodemlekken door stoten op rotsachtige ondergrond worden tegengegaan. Pontons werden gemaakt uit onder andere ijzer, koper, hout, leer of zeildoek. De ponton is een Nederlandse uitvinding die overgenomen werd door alle legers. De pontons werden met de bodem boven, op wagens vervoerd. Onder de pontons konden, balken, touwen, ankers en andere zaken te gebruiken bij bouwen van bruggen worden vervoerd. Er was niet met de pontons te varen, daarom werden er ook enkele roeiboten meegevoerd.[21]
De *bootgesellen* van het geschut en de timmerlieden zullen zeer zeker ook ingezet zijn voor het aanleggen van de pontonbruggen.

De overige wagens van het auxiliaire korps
Ook de vijf divisies bezaten wagens voor het vervoer van onder andere de levensmiddelen en de foerage. Voorts de bagage van de generaals en generale staf. Deze bevatte stoelen, tafels, kleerkasten, veldbedden, vloerkleden en andere levensgemakken.[22]
De Ie Divisie bezat 49 wagens. Voor de zeven bataljons ieder 4 wagens (28), voor het eskadron 1, voor de opperbevelhebber (generaal en chef) 4, voor de generaal van de infanterie 4, voor de twee luitenant-generaals 4, voor de generaal-majoor 2, voor de drie brigadiers elk 1 (3), het Corps Ingenieurs (genie) 1, commissaris van de Veldt Garde (militaire politie) 1. De IIe Divisie bezat 35 wagens. Voor de zes bataljons ieder 4 wagens (24), voor de twee luitenant-generaals 4, voor de twee generaal-majoors 4, voor de twee brigadiers 2, voor de twee brigade majoors 1. De IIIe Divisie bezat 21 wagens. Voor de 10 eskadrons 10 wagens, voor de generaal van de cavalerie 4, voor de luitenant-generaal 2, voor de generaal-majoor 2, voor de twee brigadiers 2, voor de twee brigade majoors 1. De IVe Divisie bezat 17 wagens. Voor de 8 eskadrons 8 wagens, voor de luitenant-generaal 2, voor de twee generaal-majoors 4, voor de twee brigadiers 2, voor de twee brigade majoors 1. De Ve Divisie bezat 10 wagens. Voor de drie eskadrons elk 1 wagen (3), voor het bataljon 4, voor de generaal-majoor 2 wagens, voor de brigadier 1. Het totale aantal wagens behorende tot het Staatse auxiliaire korps bedroeg voor bij de divisies behorende 132 en voor de trein 125 en voorts 20 pontonwagens, ofwel 277 wagens. Daarnaast werden er tijdens de mars regelmatig wagens lokaal in gehuurd om goederen voor het auxiliaire korps over beperkte afstanden te vervoeren.
Om enig idee te krijgen wat men naast munitie en toebehoren kon meevoeren, een wagen getrokken door 4 paarden kon 500 broden of 1000 pond meel laden. Tot de trein moeten ook veldbakovens hebben behoord, hoewel ook veel brood lokaal werd ingekocht. De foerage-wagens werden ook door 4 paarden getrokken. Per wagen kon 800 pond worden meegenomen. Te weten 160-230 rantsoenen haver, of 135-160 rantsoenen hooi of 160-270 rantsoenen stro.

Bijlage A. Door de bevelhebber van de IIIe Divisie van het auxiliaire korps, generaal der cavalerie baron van Ginkel, gesigneerde routebeschrijving.

Marschroute voor den 30e september 1743 uit het Campement van Oggersheim na het Campement bij Ottenstad

De Armé sal op 2 Colonnen marcheren, de regter Vleugel regts af de Cavalerie voor en gevolgt door de Infanterie van de rechter Vleugel.
Uit het Camp komende neemt deselve haeren Weg over de Frankendaeler brug en de daeronder loopende beeke tot voorbij Rauchheim en Mouterstad die ter regter hand blijven leggen, alsdan

verder door de Vlakte langs een bosch ter regter hand leggende. Tot aen de Sluis van Kohlhoff gekomen zijnde, gaat deselve over den Rehbach, na alvoorens gemelte Sluis met balken en Plancken te hebben gedekt, ten einde die te kunnen passeeren en over den andern Arm van die Beeke, na de moolen leidende, een Brug van Pontons te hebben geslagen, vervolgende sodaenig den marsch tot in 't afgestokene Camp, latende de Colonne van de linker vleugel ter linker hand.
De Linker Vleugel sal links af marscheren, de Cavalerie voor en de Infanterie agter.
Deselve sal uit het Camp komende de grooten Weg inslaan, die na Spiers [Speyer] gaet, laetende Oggersheim ter linkerhand en het Kruis ter regter hand, marscheert tot Rehhutte, Naudach ter linker hand laetende, passert de 2 Bruggens aldaer, en vervolgt alsdan den Marsch tot in 't Camp, dat aen de linkerhand Ottenstad en aen de regter hand Ringenbergerhoff heeft.
De Artillerie, Pontons en Hospitael sullen de route van de linker Vleugel nemen en ten eersten volgen so drae het laetste Bataillon van de Infanterie den Marsch heeft aengenomen.
De bagagies van de Generaals sullen sig vergaderen op de Weg leggende aen de linker hand van die van Spiers, en de bagagies van de Regimenten hebben haer Vergaeder Plaets voor het frond wagtende tot dat deselve van de Conducteurs werden afgehaelt en na haar rang gerangeert.
De Quartiermeesters en fouriers sullen te 5 Uuren haer aen het Regiment van Mattha laeten vinden, van waer zij met den Lieut Generael Quartierm[ees]t[e]r sullen vooruitgaen, om het Camp aftesteeken.
De nieuwe Veldwagt sal met den Lieut. Generael Quatiermeester gaen, dog de oude in het Campement blyven, tot dat alles is aggemarcheert, en verhoden dat geen desordres werden gepleegd, en alsdan de Arriere garde formeren.
Daer moeten 2 Lonten met allem toebehoor deesen Avond vooruit gaab, nevens twee Wagens met balken en Planken, om bij Kohlhoff te werden gebruikt, en sal de brugge daer werden opgeslagen waer de Pachter het sal aenwijsen.

Oggerstein den 29 September 1743

Bijlage B. Samenstelling van de trein bestaande uit in totaal 104 wagens. Voor de artillerie 24 en voor de infanterie 81 wagens.

Memorie hoedanig de ammonitiewagens op 't laa[t]st na het versmelten van 't lood zijn geladen geweest.

No 1- De bok compleet met voorraden.
No 2- Scheerlijn, piquetpalen, cnaap, 3 coevoeten, 2 aardwinden, 4 ijsere vuijsten, 6 park-vlaggen, 19 lunsen, de overige handspeken met 2 sleggen.
3- Een ammonitiekist waar in 1 schaapsvagt, 2 ton pulver, 1/2 ha[a]re deeken, 2 pond geswinde-lond, 1 pond bintgaren, 2 pond kaarsen, 1 lantaarn, 1 polvermaat a 1 pond en 1 a 2 pond, 2 pond meelpulver, 1 hamer en drijver, 3 bos lond, 18 handgranaden, eenige vellen cardoespapier.
4- 1 ton pulver, 1/2 ha[a]re deeken, 2 bos londt, 22 houw[itse]r granaden, 10 druijven, 25 houw[itse]r buijsen, 1 schaapsvagt, 1 handspeek.
5- Een ammonitiekist waar in 1 schaapsvagt, 2 ton pulver, 1/2 haare deeken, 2 pond geschwinde londt, 1 pond bintgaren, 2 pond kaarsen, 1 lantaarn, 1 polvermaat a 1, en 1 a 2 pond meelpulver, 3 bos londt, 18 hantgranaden.
6- Een ton pulver, 1 haare deeken, 2 bos lont, 22 houw[itse]r granaden, 10 druijven, 25 buijsen, 1 schaapsvagt, een handspeek.

7- 4 ton pulver, ? haare deeken, 1 cogelbak, 20 houw[itse]r granaden, 16 druijven, 3 bos londt.
8- 20 Houw[itse]r gran[anaden]. 24 druijven, 1 cogelbak, 1 ammonitiekist waar in 44 Houw[itse]r buijsen, 2 pond kaarsen. 2 secrete lantarens, 1 zift met onder en bove brons, 30 pond salpeter, 15 pond swavel, 30 pond m[eel] pulver, 4 pulvermate a 1 pond, 4 pond bintgaren, 4 pond marlijn, 6 schaapsvagten.
9- 4 ton pulver, 1 haare deken, 1 cogelbak, 160 cogels a 3 pond, 40 druijven a 3 pond, 2 beurstonnen, een cogelmande, 4 pond londt, 2 pond kaarsen, 1 lepel, wisser, en aanzetter, 1 hantspeek.
10- 4 ton pulver, 1 ha[a]re deken, 1 cogelbak, 160 cogels, 40 druijven, 2 beurstonnen.
11- 4 ton pulver, 1 ha[a]re deken, 1 cogelbak, 160 cogels, 40 druijven, 2 beurstonnen, een cogelmant, 1 lepel, wisser, en aanzetter, een hantspeek.
12- 4 ton pulver, 1 ha[a]re deken, 1 cogelbak, 160 cogels, 40 druijven, 2 beurstonnen, een cogelmant, 2 pond kaarsen, 1 lantaarn, 1 draagboom.
13- 4 ton pulver, 1 ha[a]re deken, 1 cogelbak, 160 cogels, 40 druijven, 2 beurstonnen, een cogelmant, 1 lepel, wisser, en aanzetter, een hantspeek
14- 4 ton pulver, 1/2 ha[a]re deken, 1 cogelbak, 160 cogels, 40 druijven, 2 beurstonnen, een cogelmande.
15- 4 ton pulver, 1/2 haare deken, 1 cogelbak, 160 cogels, 40 druijven, 2 beurstonnen, een cogelmand, 1 lepel, wisser, en aanzetter, een hantspeek
16- 4 ton pulver, 1/2 haare deken, 1 cogelbak, 160 cogels, 40 druijven, 2 beurstonnen, een cogelmand, 2 pond kaarsen, 1 lantaarn.
17- 4 ton pulver, 1 ha[a]re deken, 1 cogelbak, 10 Flambouwen.
18- Lond, 656 pond.
19- Reusel en ijser.
20- de smitsblaasbalk, nagelkist, 1 rooster, 2 leepels, 2 tangen tot dito, 10 haam knuppels.
21- (?) Coolen en hoepels.
22- Hoepels.
23- 544 pond londt.
24- leedig

Infanteriewagens

No-1 6 ton pulver, 600 pond loot a 14 int pond, 1 haare deeken, 5 bossen londt.
2, 3, 4- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14 int pond, 1 haare deeken.
5- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14 int pond, 1/2 haare deeken, 2000 vuursteenen, 5 pond lont.
6, 7, 8- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deeken.
9-6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1 haare deeken
10-6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deeken.
11- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14 int pond, 1/2 haare deeken, 2000 vuursteenen, 5 bos lont.
12, 13, 14, 15- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deeken.
16- 6 ton pulver, 600 pond loot a 16, 1/2 haare deeken, 2000 vuursteenen, 5 bos lont.
17, 18, 19, 20- 6 ton pulver, 600 pond loot a 16, 1/2 haare deeken, 2000 vuursteenen.
21- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deeken.
22- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deeken, 2000 vuursteenen, 5 bos londt.
23, 24, 25, 26, 27- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deeken.
28- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deeken, 2000 vuursteenen, 5 bos londt en wat hoepen.

29-6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deken en hoepen
30- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deken en hoepen.
31- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 haare deken.
32- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1 haare deken.
33- 6 ton pulver, 600 pond loot a 14, 1/2 ha[a]re deken.
34- 6 ton pulv[er], 600 pond loot a 14, 1/2 h[aare] deken, 2000 vuurst[eenen], 5 bos lont.
35, 36-6 ton pulv[er], 600 pond loot a 14, 1/2 h[aare] deke[n].
37- 6 ton pulv[er], 600 pond loot a 16, 1/2 h[aare] deken.
38-6 ton pulv[er], 600 pond loot a 16, 1 ha[a]re deken.
39- 6 ton pulv[er], 600 pond loot a 16, 1/2 h[aare] deken.
40- 6 ton pulv[er], 600 pond loot a 16, 1/2 h[aare] deken, 2000 vuurst[eenen], 5 bos lont.
41, 42, 43, 45- 6 ton pulver, 600 pond loot a 16, 1 ha[a]re deeken.
46- 6 ton pulv[er], 500 pond loot a 16, 1 h[aare] deken, 2000 vuurst[eenen], 5 bos lont.
47- 6 ton pulv[er], 600 pond loot a 16, 1 h[aare] deken.
48, 49, 50- 6 ton pulv[er], 600 pond loot a 16, 1/2 haare deken.
51- 6 ton pulv[er], 500 pond loot a 16, 1 h[aare] deken, 2000 vuurst[eenen], 5 bos lont, 1/2 h[aare] deken.
52- 6 ton pulv[er], 600 pond loot a 16, 1/2 h[aare] deken.
53- 6 ton pulv[er], 100 pond loot a 16, 1 h[aare] deken, alle de verdere vuursteenen en aartmanties [aardmanden)]
54- 9 1/2 ton pulver, 1 1/2 h[aare] deeken.
55, 56- leedig.
57- 500 hantgranaden, 2 cogelbacken.

Aande Regimenten sijn uijtgelevert 134 spaden en 86 pickhouweelen.
58, 59, 60- ider 244 spaden.
61 en 62- 245 spaden.
63- 80 spaden, 134 pickhouwelen.
64- 224 pickhouwelen.

65- leedig.
66- 190 beslagen schoppen, 30 brotlen.
67- 150 grote bijlen, 1000 santsacken.
68- 50 grote bijlen, 1000 santsacken, 27 spaden en 7 pickhouwelen defect.
69- 200 handbijlen, 200 capmessen, 6 ijsere gietlepels, 20 cogelvormen, 10 cnijptangen, 3 cloofbijtels, 2 ijsere vuijsten, 4 secrete lantarens, 2 ammonitiekisten.
70, 71, 72, 73- alle beladen met noordse Coperwijkse en gesaagde deelen en 4 stelbalkjes voor 't Canon.
74- leedig.
75- 6400 scherpe patroonen in 4 kistjes, 600 geslage hantgran[aden] buijsen, een kistje met allerlij nagels, 2 ammonitie kisten.
76- 3600 scherpe patronen in 2 kistjes, 10 pond kaarsen, 6 pond bintgaren en marlijn, een ammonitiekist, 2 handhijen, 2 draagbomen, 2 draagbuizen, 1 bos paardelijn, 2 halflijnen, en 2 aardwinden.
77- 1000 pond londt, dog de voorgem[elde] bosjes lijn hier afgenomen.
78, 79, 80, en 81- leedige wagens.

NB: na 't laden der wagens sijn de scherpe patronen van 75 en 76 uijtgelevert en op 75 gebragt 2 ijsere potten om loot te smelten en 21 ? pond pik om te verkitten.

Bijlage C. Voorschrift voor het ingehuurde burgerpersoneel voor de artillerietrein, de bedienden

Instructie voor de bootgesellen van het geschut:

-1. De Bootgesellen, gedestineerd tot het geschut, sullen ook by en ontrend het selve geschut en karroy van den Train altyd weesen, sonder daar af te mogen gaan, of hen onderweege verliesen, op Lyfs-straffe, omdat in het marcheren te bevorderen, omgevallen of anders verlet synde terstond te regten, en te behelpen ontrend de Batteryen by de Trek-paarden gebragd synde, voorts op de Batteryen te trekken, en aldaar synde, als het geschooten sal worden, voorts tot behulp van de Canonniers en Constapels te keren en te wenden.
-2. Sal ook tot haar-luyder laste staan, de Trancheen [loopgraven] en schans-korven der Batteryen, eens gemaakt synde, telkens als die afgeschooten worden, weeder te repareeren en te onderhouden, ende voorts de Munitiën, Materialen en Instrumenten, die na de Batteryen, en trancheen gevoerd, of van daar op een ander vervoerd worden, te helpen convoyeren, lossen, laaden, aanbrengen en weeder by een haalen, na dat den nood vereysschen sal; daar op de Capiteyns van deselven goede toesigt sullen hebben, en een ider tot syn werk gestadig voort-porren; sonder nogtans eenige besteedinge van werken van de Batteryen te mogen aanneemen, directelyk of indirectelyk, op poene van niet betaald te worden.
-3. Sullen ook, als het van noden sal weesen, met assistentie van de Timmerluyden, daar toe te destineeren, aanbrengen en leggen de Storm-bruggen, sulks ende in dier voegen, als hen aangeweesen sal worden; daar toe hen alle mogelyke behulp tot haar verseekerdheyd geschieden sal.

NOTEN

1 Voor een volledig overzicht van het gebeuren zie: Nimwegen, O. van, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid,* (Amsterdam, 2002) 496 pp. Verder te citeren als Nimwegen Republiek.

2 Deze tekst is gebaseerd op het manuscript "Uyt gegeeven orders aen het Corps Auxiliaire troepens van den Staat ten dienste van de koninginne van Hongarijen en Bohemen" en de daarbij gevoegde losse stukken. (particulier bezit). Het journaal is dagelijks bijgehouden van 24 juli tot 16 september 1743. De losse stukken maken het mogelijk de tocht naar de winterkwartieren in de Zuidelijke Nederlanden te vervolgen. Waar gegevens uit andere bronnen zijn gebruikt is dit aangegeven.

3 Nimwegen, *Republiek,* 106. De sterkte in 1742-43 van een infanterie bataljon was 67 man, een cavalerie eskadron 65 man. De sterkte van Staatse leger was in deze jaren op papier 84.748 man en effectief 70.000 man.

4 Er was bepaald dat er 20.000 man Staatse auxiliaire troepen voor de verdediging van de Oostenrijkse Nederlanden beschikbaar zouden zijn. 6.000 man bleven in Mons, Ath en Charleroi de overige 14.000 man gingen op mars.

5 Voor een overzicht van het Staatse leger zie: Naemregister der Heeren Militaire Officieren,...(Leyden, 1742) 71pp.

6 Een falconet was een lichte vuurmond ter ondersteuning van de infanterie. Het was het lichtste kanon van het Staatse leger. Het stuk werd meestal aangeduid als 3-ponder. Men onderscheidde de lange 3-ponder met een schootsafstand van 300 m (400 pas) en de korte 3-ponder met een schootsafstand van 150 m (200 pas). Het hier genoemde valkonet-schot zal daarom 150-300 m hebben bedragen. In de 17e eeuw werd de naam falconet (valkonet) gebruikt voor de zes ponder. De drieponder en de houwitser (24 ponder) kwamen

midden 17e eeuw in de bewapening. Deze twee geschutstypen werden in Zweden voor het eerst ingevoerd in de bewapening. Hiervoor waren de vier stukken die Prins Maurits bij het Staatse leger invoerde: de kartouw (48 ponder), de halve kartouw (24 ponder), het veldstuk (12 ponder) en de valkonet (6 ponder). De kartouw en de halve kartouw waren belegeringsgeschut, het veldstuk en de valkonet trokken mee te velde.

7 Vermoedelijk was de schootsafstand ongeveer 50 m.

8 Het journaal met de dagorders is niet verder dan 17 augustus ingevuld. Reden dat de wachtwoorden (parolen) verder ontbreken.

9 Erbfolge-Krieg Bd V: 366.

10 Het Britse leger verplaatste zich ook naar de Nederlanden. De route was Bad Schwalbach (24/10), Nastätten (25/10), Nassau (26-27/10, rustdag), Valendar (28/10), Andernach (29/10), Niederbreisig [Briesch en Teising] (30-31/10, rustdag), Rheinbach (1/11), Euskirchen (2/11), Düren (3-4/11, rustdag), Eschweiler (5/11), Aken (6-7/11, rustdag), Gulpen (8/11) en bereikte 9 november Maastricht. De Britse troepen gingen in Brussel, Gent, Brugge, Oostende in winterkwartier. [Erbfolge-Krieg 1740-1748, Bd V: 649 Tabel XXXIX b.

11 Voor een overzicht van de Staatse winterkwartieren in de Zuidelijke Nederlanden zie: Erbfolge-Krieg 1740-1748 Bd V: 651 Tabel XXXIX d. De plaatsen hier genoemd wijken enigszins af met het journaal.

12 De 12-, 6- en 3-ponder behoorden van de Tachtigjarige Oorlog tot aan het begin van de tweede helft van de negentiende eeuw tot de hoofdbewapening van de Nederlandse artillerie. Albarda, J. en F.L. Kroesen, *Nederlands geschut sinds 1677* (Bussum, 1978) 49-51.

13 Hoffenaar, J., J. van Hoof en J. de Moor, Vuur in beweging 325 jaar veldartillerie 1677-2002 (Amsterdam, 2002) 32-33; Nimwegen, *Republiek*, 125.

14 Deyster, H. vander, *Naemregister der Heeren Militaire Officieren* (Leiden, 1742) 112-114.

15 Nimwegen, *Republiek*, 125.

16 Voor de vuursteengeweren van de infanterie.

17 De grenadiers voerden op de man 3 handgranaten met zich mee. Voor meer bijzonderheden over de infanterie zie Nimwegen, *Republiek*, 114-120.

18 Nimwegen, O. van, *De subsistentie van het leger* (Amsterdam, 1995).400 pp. Hier 66-71. Verder te citeren als Nimwegen *subsistentie*.

19 Dibbetz, J., *Het groot militair woordenboek*, ...('s Gravenhage, 1740) 91.

20 Om een idee te vormen waar uit een pontontrein, behalve uit de pontons, nog meer bestaat het volgende: in 1825 bestond uit 33 pontonwagens waarop 33 houten of ijzeren schuiten waren geladen; 3 roeiboot-, 3 ribben- en 3 schragen-wagens; 2 voorraadwagens; 1 smidse-wagen; 4 divisie- en 4 ladderwagens. In totaal 47 wagens en 373 paarden. Zie A.W. de Bruijn, *Militair zakboekje ten dienste van het Nederlandsche leger, doch meer bijzonder van het Wapen der Artillerie* (Maastricht, 1833) 284-307.

21 Kiley, K. F., *Artillery of the Napoleonic wars 1792-1815* (London, 2004) 287-291.

22 Nimwegen, *subsistentie* 71-72

Voor u gelezen door S.J. de Groot

HET OOSTFRONT

HOE HET DUIZENDJARIGE RIJK ZIJN EINDE OP DE STEPPEN VOND

door Jaap Jan Brouwer

Uitgegeven door Veen Magazines, Diemen 2006,
446 blz. Geïllustreerd, ISBN: 9085710316, prijs € 29,95.

De auteur van het fascinerende boek *Schaduwen in de Woestijn* (zie bespreking in Mars et Historia 2-2004, 56-57) heeft zijn tweede studie gepubliceerd over de strijd in de Tweede Wereldoorlog ditmaal aan het Oostfront tussen Duitsland en de Sovjet-Unie. De zwaarste strijd van de Tweede Wereldoorlog werd in Oost Europa, vooral Rusland, gestreden. Hier werd de oorlog zonder mededogen gevoerd. Een strijd tussen de het nationaalsocialisme en het communisme. Van de 4,8 miljoen gesneuvelde en vermiste Duitse soldaten vielen er 80% aan het Oostfront. Dit percentage geldt ook voor de 3,9 miljoen gewonde Duitse soldaten. Het aantal Russen wordt geschat op 10 miljoen gesneuvelden en 18 miljoen gewonde soldaten.
Brouwer heeft het complexe onderwerp op zeer verdienstelijke wijze aangepakt. Na een historische en organisatorische beschrijving in twee hoofdstukken van het Duitse en het Sovjet leger, waarbij visie, structuur, personeel, leiding en management en moreel aan de orde komen, volgt de behandeling in een viertal aandachtsgebieden. Dit zijn: Een historische schets van de vijandelijkheden; *Een organisatorische schets van de betrokken legers; Een schets van de wederwaardigheden van enkele eenheden en Een schets van de lotgevallen van individuele soldaten en burgers.* Deze vier gebieden keren steeds terug in de vijf hoofdstukken gewijd aan elk oorlogsjaar (1941 tot en met 1945). Het boek eindigt met het begin van de Koude Oorlog.
Het Duitse leger van voor de Tweede Wereldoorlog was getraind volgens de Auftragstaktik zoals door von Moltke in 1860 al geformuleerd. Het *Führen durch Auftrage* in tegenstelling tot de *Befehlstaktik*. De belangrijkste uitgangspunten van deze tactiek werden na de Eerste Wereldoorlog in het interbellum geformuleerd op het principe van het *Schwerpunkt* en het principe van de *verbundene Waffen* en het daaraan gekoppelde *Einheitsprinzip*. Deze manier van oorlog voeren werd pas in de zestigerjaren binnen de NAVO ingevoerd. De verschillende wapensystemen werken nauw samen en de onderdelen kregen zoveel mogelijk een gelijke opleiding. Hierdoor konden zij ten alle tijden voor korte of iets langere duur zelfstandig optreden in groepen, *Kampfgruppen,* van enkele honderden tot duizenden, als de normale structuur bataljon, regiment, divisie uit elkaar gevallen was. Dit konden de Russen en andere Geallieerde legers niet of in veel mindere mate. De Duitse oorlogsmachine bij de aanvang van de Tweede Wereldoorlog was het beste wat er was. De eerste spectaculaire successen aan het Oostfront waren hieraan te danken. De Russen hadden behalve een vrijwel onuitputtelijke voorraad aan soldaten, gepaard aan een fatalistische inzet van personeel, kans gezien vrijwel de hele oorlogsindustrie achter de Oeral over te plaatsen van uit West-Rusland. Deze industrie zag kans een vier tot vijfvoudige productie aan oorlogsmateriaal te produceren. Hierdoor waren de Russen instaat na verloop van een zeer korte tijd kwalitatief zeer goede tanks (BT 5, T 34, KV(W)-1 en 2, JS-I en II), gepantserd materiaal en geschut te produceren. De wet van de grote getallen deed hier door de balans in 1943 overslaan ten gunste van de Russen. Ondanks dat er voor elke gedode Duitse soldaat 4-7 Russen sneuvelden en de Duitse tanks, denk aan Tiger en Panther superieur bleven in de meeste gevallen tot het einde.
Brouwer heeft zijn boek aangevuld met zeer goede en krachtige beschrijvingen.
Een aantal, soms niet echt storende zaken, dient toch opgemerkt te worden. Een boek met een titelbladzijde zonder auteur, plaats en jaar van uitgeven en uitgever is opmerkelijk. Een combinatie van de gegevens op de omslag en verso van titelbladzijde leveren het gevraagde op. Waarom worden Duitse begrippen in een Nederlands boek weergegeven in het Engels? (bv p.26/27 *'school of thought'* van het Duitse leger, *'bodies of knowledge'* voor het Duitse

leger) Als men spreekt over Tigertank is het ook Panthertank en niet Pantertank. Hummel, Wespe, Marder, Hetzer zijn ook niet vertaald. Een literatuur lijst met 60 boeken waarvan er slechts 5 Duitstalig zijn en de meeste Engelstalig valt op. Memoires in de oorspronkelijke taal van de toon aangevende Duitse generaals, toegegeven egodocumenten, ontbreken. Alleen het vertaalde boek van Heinz Guderian *Erinnerungen eines Soldaten* (Panzer Leader) wordt genoemd. Vreemd genoeg ontbreken de boeken van bv Erich von Manstein, Paul Hausser en Franz Halder. Het literatuur verwijzingsysteem is ingenieus en sluit niet aan met wat de wetenschappelijke gewoonte is.
De auteur geeft voor de lezer opvallend nauwkeurig de verschillende Duitse en Russische tanks aan met code aanduidingen. Maar snijdt daar mee in zijn eigen vingers. Bv p. 268 'PzKpfw IV F2 uitgerust met het 75mm-L/43- of L/48-antitankgeschut' De laatste genoemde was de PzKpfw (Panzerkampfwagen) IV met het 7,5 cm KwK (Kampfwagenkanone). L (Länge)/48 H (type aanduiding) (voor de auteur de Sd.Kfz. (Sonderkraftfahrzeug) 162/2). Het ware beter geweest om delen van de tabellen uit F.M. von Senger und Etterlin (1968), *Die Deutschen Panzer 1926-1945* over te nemen, al of niet als noot bij de desbetreffende hoofdstukken. Elke Duitse tank, 'stormgeschut' (gemotoriseerd geschut, 'selfpropelled gun'), gepantserd personeelsvoertuig staat daarin afgebeeld en uitvoerig beschreven. Voor de Russische tanks, en die van de overige Geallieerden, had gebruikt kunnen worden het boek van de zelfde auteur (1966) *Kampfpanzer 1916-1966* en voor de Duitse artillerie idem (1960) *Die deutschen Geschütze 1939-1945.*
Het aantal zet/type en afbreek fouten valt binnen het redelijke, maar bv het bijschrift bij de foto p.108 boven moet echter gelezen worden 'De genie is stroomopwaarts bezig met het leggen van een noodbrug'. De Dnjepr stroomt van noord naar zuid en de Duitsers rukten op van west naar oost. Daarom het bijschrift stroomafwaarts is onjuist. Voorts de artillerieobservator is nog steeds geen artilleriewaarnemer. Het boek bevat geen register, dit is een ernstig manco en een Nederlandse ziekte.
Maar los van deze kanttekeningen, het boek wat Brouwer thans geschreven heeft is uiterst boeiende literatuur. Ik kan dan ook zijn tweede boek zeker aanbevelen.

Voor u gelezen door Dr. A Sulman

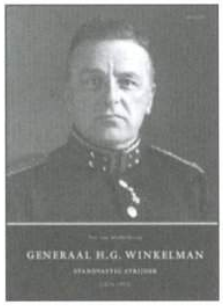

GENERAAL H.G. WINKELMAN
STANDVASTIG STRIJDER (1876-1952)
Teo van Middelkoop
€ 29,95; ISBN: 90 5994 103 9

Kort geleden verscheen van de hand van Teo van Middelkoop het boek:
Generaal H.G. Winkelman. Standvastig strijder (1876-1952). Het betreft een uitgave van Aprilis te Zaltbommel. Het boek heet "een verbeterde en uitgebreide versie van het in 2002 verschenen boek "Een soldaat doet zijn plicht" te zijn. Er wordt tevens melding van gemaakt, dat de auteur veel adviezen en ondersteuning van brigade-generaal b.d. P.C. van Kerkum heeft gehad. Nu heeft de heer Van Kerkum in "Mars et Historia", 37e Jaargang nummer 4 van oktober/december 2003, een kritisch artikel aan "Een soldaat doet zin

plicht" gewijd. Het is dan ook interessant om te bezien wat de auteur van het boek met de kritiek gedaan heeft.
De kritiek van Van Kerkum richtte zich op het weinige wat vermeld werd over de KMA jaren, de opleiding aan de Hogere Krijgsschool, de functies aan de Generale Staf, de periode als Divisiecommandant en Commandant van de Luchtverdedigingskring Utrecht-Soesterberg van Winkelman. Ook merkt Van Kerkum op dat het beter was geweest als de auteur een militaire deskundige had geraadpleegd. Wat dit laatste aangaat werd dit verzuim goed gemaakt, Van Kerkum zelf werd ingeschakeld.
De overige kritiekpunten van Van Kerkum zijn op een uiterst magere wijze verwerkt. Zo wordt de lezer niet veel wijzer over het verblijf van Winkelman op de KMA. De aanvulling op deze periode behelst slechts een vermelding dat Winkelman de schermsport beoefende en scherminstructeur was. Veel wijzer over de ontwikkeling, die hij ongetwijfeld moet hebben door gemaakt, wordt de lezer niet. Over het verblijf van Winkelman op de Hogere Krijgsschool wordt iets meer meegedeeld. Zijn eindonderzoek wordt vermeld, veel meer ook eigenlijk niet. Ook zijn periode op de Generale Staf en als Divisiecommandant levert weinig nieuws op. Als Commandant van de Luchtverdedigingskring Utrecht-Soesterberg wordt slechts één militair aan het woord gelaten die Winkelman een keer ontmoet heeft. De inhoud hiervan gaat het niveau van een aardige anekdote niet te boven. Een laatste opmerking: hoofdstuk 2 draagt de titel "Militair beleid, 1600-1940, een hoofdlijn". Bij het lezen van dit hoofdstuk komt de vraag naar boven naar de zin om in 1600 te beginnen bij een biografie over een 20e eeuwse generaal.

Vincent Kramers

BELANGENBEHARTIGING DOOR NEDERLAND IN CHINA EN DE EERSTE WERELDOORLOG

Toen in 1914 de oorlog uitbrak bleef China neutraal. Engeland had wel Chinese deelname gewild; op die manier zou de invloed van de centrale mogendheden kunnen worden geëlimineerd. Japan was daar bepaald tegen. Van een Chinese bijdrage aan de oorlogvoering was weinig te verwachten. En mocht China zich te zijner tijd bevinden in het gezelschap van de overwinnaars dan zou het eisen stellen die Japanse wensen zouden dwarsbomen. China bleef dus neutraal. Het lag binnen de invloedssfeer van de Entente, met name van Engeland en Japan. Het Verenigd Koninkrijk had liever gezien dat Japan neutraal bleef.

China vaardigde een neutraliteitsproclamatie uit waarin het de belligerenten verzocht niet op Chinees territoir te vechten. Toch werd alras een uitzondering gemaakt ten gunste van Japan, dat toestemming vroeg om het Duitse pachtgebied met de marinebasis Tsing Tao aan de Gele Zee te mogen aanvallen. Dit lag aan de zuidkant van het schiereiland Sjantoeng vanwaar de aanval startte. Japan zei dat later Tsing Tao misschien wel aan China zou worden overgedragen.
Het offensief begon op 2 september en op 7 november gaf de Duitse bezetting zich over. Een Brits contingent had aan de belegering

deelgenomen. Japan hield het gebied toch maar bezet.
Behalve Japanners, Duitsers en Britten waren er nog meer militairen van belligerente mogendheden in China aanwezig. De concessies van Engeland, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië in de grote havensteden hadden hun eigen militaire bewaking. Kanonneerboten van deze naties voeren regelmatig op de Chinese rivieren. Na het neerslaan van de Bokser opstand in 1900 hadden de "verdragsmogendheden" waaronder Nederland, kleine garnizoenen in de legatiewijk van Peking. Hier maakten de gezanten de dienst uit en de Chinese politie mocht er niet komen.
In Mantsjoerije, waar van 1904 tot 1905 de Japans-Russische oorlog was gevoerd, waren in 1914 nog troepen van deze landen gelegerd. Zij erkenden volmondig de Chinese soevereiniteit in dit gebied maar bleven er wel zitten. Verder was er nog de Britse kroonkolonie Hong Kong en het Britse pachtgebied Wei Hai Wei aan de punt van het Sjantoeng schiereiland. In 1897 hadden de Britten dit gebied voor vijftig jaar verkregen en er geen versterkingen aangelegd. In 1932 kreeg China het terug.
Het neutrale China had er geen bezwaar tegen als zijn onderdanen door Britten en Fransen werden gerekruteerd voor dienst achter het front. Meer dan honderdduizend zijn er via Wei Hai Wei en Frans Indochina naar Europa vervoerd. Deze frontarbeiders stonden onder militaire discipline. Ook Hong Kong leverde enkele duizenden. Hierbij gold de overweging dat Chinezen geschikter waren als arbeider dan als frontsoldaat.

Schetskaart van de Legatiewijk (toestand van omstreeks 1917, naar een exemplaar in het bezit van generaal-majoor Baron Van Hemert tot Dingshof).

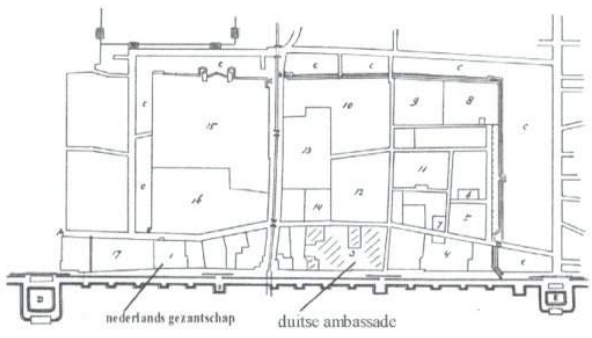

Bron: Bosscher

Toen in 1914 de oorlog was uitgebroken raakten in het legatiekwartier van Peking Duitse en Franse soldaten met elkaar slaags maar daarna wisten de diplomatieke missies een geweldloze status tot stand te brengen: de militairen mochten niet meer gewapend passagieren. China was toen nog neutraal en de Duitsers en Oostenrijkers konden dus tussen hun vijanden blijven zitten. Het is zelfs voorgekomen, toen het in 1916 in Peking erg onrustig was, dat Duitse militairen werden ingeschakeld om de Belgische legatie te beschermen. Toen de oorlog in 1914 begon had Nederland al meteen een probleem met zijn honoraire consul in Harbin, Mantsjoerije. In 1913 was daar bij Koninklijk Besluit een Nederlands consulaat opgericht en de Duitse zakenman Schiel benoemd tot consul, buiten bezwaar van 's lands schatkist, Hij werd dus niet betaald voor deze eerzame functie. Nu maakte Mantsjoerije weliswaar deel uit van China en de heer Schiel was dan ook bij de Chinese autoriteiten als consul ingeleid. Maar in 1896 had Rusland van China het recht gekregen om de Transsiberische spoorlijn door Mantsjoerije aan te leggen in een ongeveer rechte lijn van Irkoetsk naar Wladiwostok. Het was toen nog niet mogelijk om deze lijn via het woeste Russische gebied ten noorden van de grensrivier de Amoer aan te leggen. De spoorwegconcessie gaf Rusland praktisch soevereiniteit in de hele spoorwegzone. De halverwege deze lijn gelegen stad Harbin was volkomen Russisch en de Russen maakten er de dienst uit. Zij konden het niet hebben dat een Duits onderdaan daar bleef zitten, ook al was hij consul. Schiel was bovendien reserveofficier

en om die reden werd hij als krijgsgevangene afgevoerd naar Irkoetsk. Nederland heeft bij de Russische regering in Petrograd hiertegen geprotesteerd maar dat was meer voor de vorm, het internationale recht was niet geschonden. Een voorstel aan de Russen om Schiel uit te ruilen tegen een in Duitsland geïnterneerde Russische honoraire consul is niet geaccepteerd. Met enige moeite werd een Britse zakenman bereid gevonden om onze consul te worden in Harbin. In 1916 had hij in de krant gelezen dat, ingeval China in oorlog zou komen met Duitsland, Nederland zich zou belasten met de behartiging van de Duitse belangen in China. Als het zover zou komen zou hij als Engelsman niet langer onze consul kunnen zijn, zo schreef hij onze gezant in Peking. Maar deze stelde hem gerust: mocht zich een Duitse zaak voordoen dan kon hij de kwestie naar Peking doorspelen. Onder druk van Engeland, Frankrijk en later ook Amerika, verbrak China in maart 1917 de betrekkingen met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije en volgde de oorlogsverklaring. Bij deze gelegenheid verklaarde China dat het de extraterrioraliteit van onderdanen van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije niet meer erkende. Maar al vóór de Chinese oorlogsverklaring werden de onderdanen van Duitsland en Oostenrijk Hongarije in China door de Britten in de gaten gehouden en zij hadden problemen om met hun moederland contact te houden. De Japanse en Britse vloten beheersten de Chinese kusten. In 1916 kwam er dan wel een nieuwe Duitse gezant in Peking maar hij kon zijn bestemming alleen bereiken vermomd als kolenman op een Noors vrachtschip. In 1917 konden Duitse en Oostenrijkse diplomaten in Peking hun paspoort krijgen en - zo mogelijk - naar neutraal gebied vertrekken. Dit gold niet voor de militaire legatiewachten. Omdat Nederland de belangen van genoemde landen in China was gaan waarnemen werden de wapens ingeleverd bij de uit mariniers bestaande Nederlandse legatiewacht. Deze bewaakten ook de nu geïnterneerde Duitsers en Oostenrijkers in hun eigen kazernes.

Gezantschapshuis (Collectie: Tropenmuseum)

Toen in 1915 Italië zich bij de entente aansloot vertrok een Italiaanse militaire missie naar Rusland om daar de etnische Italianen van het Oostenrijkse leger te selecteren in de kampen van de krijgsgevangenen. Zij kregen de Italiaanse nationaliteit en mochten terug naar Italië. Dat lukte natuurlijk niet. Enkelen konden via Moermansk wegkomen maar het gros kwam via Siberië in China terecht. In afwachting van verdere repatriëring werden zij militair geëncadreerd. In China bleek dat een aantal van deze "Italianen" dit niet langer wilde zijn. Betrokkenen hadden zich laten selecteren omdat zij Italiaans konden spreken maar, eenmaal in China, waren zij liever Oostenrijker. Deze lieden vernielden hun wapens en vertrapten hun kokardes. De Italiaanse gezant verzocht toen zijn Nederlandse collega om verder voor dit gezelschap te zorgen. Het antwoord was: nee. In onze ogen waren het nog Italianen. Deze mannen zijn toen maar door China geïnterneerd. Van Duitse zijde werd beweerd dat de uit Russische krijgsgevangenschap afkomstige etnische Italianen aan het begin van de oorlog wegens hogere soldij voor dienst in het Oostenrijkse leger hadden gekozen.
Kort na de Chinese oorlogsverklaring aan Duitsland hebben Franse en Italiaanse soldaten geprobeerd in te breken in de Duitse bank in het legatiekwartier. Dit is niet gelukt

omdat de commandant van de Nederlandse mariniers enige mijnen verborg in het voorterrein van de bank. Toen onder druk van het bestuur van de legatiewijk die mijnen moesten worden verwijderd liet de commandant weten dat er één mijn niet was teruggevonden. Hierna bleef het verder rustig. Vanwege het vele werk is ons mariniersdetachement geleidelijk uitgebreid tot honderdvijftig man. De laatste 35 man vertrokken pas in 1923. De Ententemogendheden gebruikten de Chinese oorlogsverklaring aan Duitsland om de Duitse invloed in China voor zichzelf over te nemen. Er was geen sprake van dat China zelf actief aan de oorlog zou deelnemen. In de praktijk werd het land niet als geallieerde aangemerkt. Het had niet de kracht om zelf troepen in het veld te brengen.

Secretarissenwoning (Collectie: Tropenmuseum)

Voor deelname aan de oorlog vroeg China als tegenprestatie leningen, financiële steun en afschaffing van de "ongelijke verdragen" welke aan de onderdanen van de verdragsmogendheden.
Exterritorialiteit hadden toegekend. De eerste twee verlangens werden ingewilligd, het derde zou in welwillende overweging worden genomen maar is niet ingewilligd. Groot was ook de teleurstelling van China toen het vredesverdrag van Versailles in artikel 156 bepaalde dat Duitsland alle rechten op het territorium Kiatschau met de stad Tsing Tao aan Japan moest overdragen. Daarom heeft China dit verdrag niet ondertekend. In 1922 is dit gebied onder Amerikaanse druk alsnog aan China overgedragen.

Als beschermende mogendheid kreeg Nederland te maken met Duitse en Oostenrijks-Hongaarse militairen, die uit Russische krijgsgevangenenkampen naar China waren gevlucht. Toen China nog neutraal was werden deze lieden deels opgevangen door een Hilfsaktion en organisaties uit Amerika en Zweden. Vanaf het moment dat Nederland was belast met de behartiging van deze naties meldden zij zich bij onze missies in Peking en Shanghai. Er ontbraken fondsen om hen te doen overleven en repatriëren. De consul-generaal in Shanghai ontving wel een half miljoen gulden van een inzameling van het Nederlands-Indische Rode Kruis. Nederland had wel enig administratief personeel van de te beschermen landen over kunnen nemen..
Na de bolsjewistische revolutie in Rusland en de vrede van Brest Litivsk van 3 maart 1918 werden door Rusland de Duitse en Oostenrijkse krijgsgevangenen vrijgelaten. Er werd niet meer voor hen gezorgd en zij konden niet makkelijk op eigen gelegenheid wegkomen. Velen van hen moesten ongewild wel dienstnemen bij de Sovjets of bij hun tegenstanders, de legers van de Witten. Zij die China hadden weten te bereiken moesten grotendeels voor zichzelf zorgen al hadden zij wel recht op reispapieren. Niet iedereen kon daaraan worden geholpen. Als gevolg van de oprichting Joegoslavie en Polen moest worden nagegaan of de aanvragers nog wel Duitsers of Oostenrijkers waren. Onze ambtenaren wisten nooit precies hoe de nieuwe grenzen getrokken waren en dat gaf veel onzekerheid. Ook toen er in 1921 weer een Duits gezantschap kwam in Peking heeft ons consulaat-generaal in Shanghai nog veel te doen gehad met de exkrijgsgevangenen.
De oorlogstoestand tussen China en Duitsland leidde ook tot de in beslag neming van de installaties van de Deutsch Niederlandi-

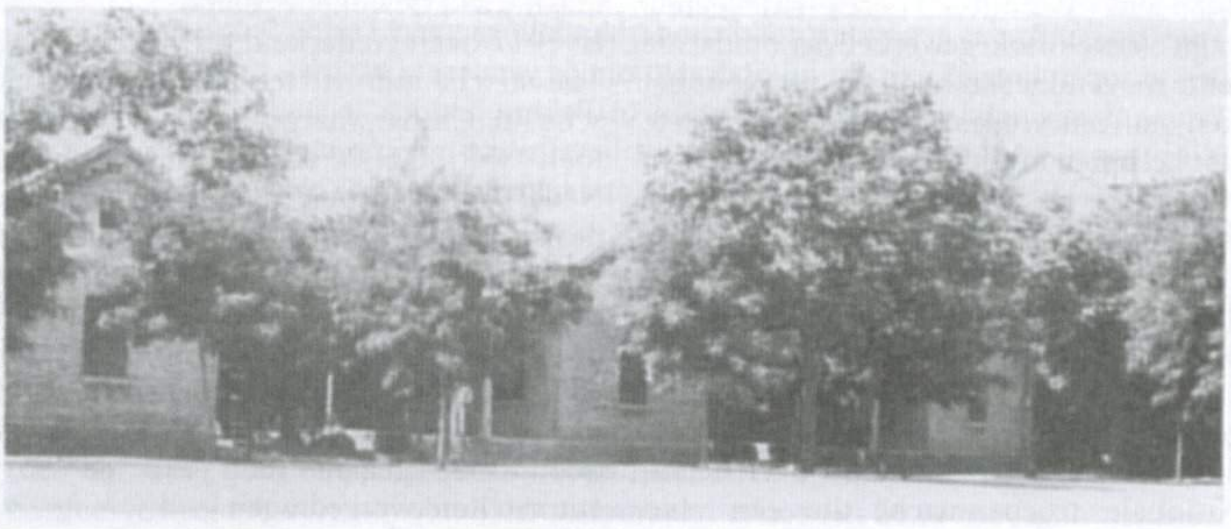

Gezicht op het terrein van de Walderseekaserne, gebouwd in de voor Peking typische „paviljoenstijl" (collectie Van Hemert).

Walderseekazerne (Bron: Bosscher)

sche Telegraphengeselschaft. In 1902 in Keulen opgericht had deze onderneming een telegraafkabel aangelegd van Menado op Celebes naar het eiland Yap in de Carolinen, toen nog een Duitse kolonie. Van Yap liep de kabel naar Shanghai. Nederland had voor 10% geparticipeerd. Om niet uitsluitend afhankelijk te hoeven zijn van Britse welwillendheid om ons telegraafverkeer door te laten, was ons deze alternatieve verbinding welkom. Van Shanghai liep de kabel verder via Siberië. Na de oorlog is lang onderhandeld over teruggave en schadevergoeding.

Toen op 11 november 1918 aan het Westelijk Front de wapenstilstand was gesloten werd in Peking door de overwinnende naties een groot feest gevierd waarbij Franse en Amerikaanse militairen aanzienlijke schade aanrichtten aan Duitse eigendommen. Als behartiger van de Duitse belangen liet onze gezant Beelaerts van Blokland duidelijk van zijn ongenoegen hierover blijken. Hij vond het ook ongehoord dat na die datum nog Duitsers en Oostenrijkers werden uitgewezen. Dit is hem door de Britse en Franse gezanten niet in dank afgenomen en zij wisten te bereiken dat de Chinese gezant in Den Haag op 3 december 1918 onze minister Van Karnebeek verzocht om onze gezant terug te roepen. De door deze aangeslagen toon na het incident en zijn veelvuldig voorafgaand optreden was eerder kenmerkend voor een Duits agent dan voor een neutraal diplomaat, aldus de Chinese gezant in den Haag. Hem werd na enige dagen geantwoord dat, in het belang der goede bilaterale betrekkingen, was besloten onze gezant eerlang terug te roepen - hij zat er al vanaf 1909 - maar dat er niet meteen een opvolger beschikbaar was.

Alles wees erop dat de Chinezen hier onder dwang handelden. Onze gezant had nog wel op 27 november de hoge Chinese decoratie van de Juwelen Rijsthalm ontvangen. De Britten waren vooral boos op Beelaerts omdat hij had verhinderd dat Duitse krijgsgevangenen uit China naar Australië zouden worden gedeporteerd. Menigmaal had hij, met succes, van de Chinezen een versoepeling van anti-Duitse maatregelen weten te bereiken. Beelaerts was niet blij geweest met de opdracht om Duitse belangen te gaan behartigen maar dat belette hem

niet die taak goed uit te voeren. Hij meende dat zijn vertrek ook gewenst was omdat de Entente mogendheden hoopten, nog voor het sluiten van een vrede, ongestoord de laatste Duitse belangen in China te kunnen oprollen. Uit dank voor de door Nederland verleende diplomatieke bescherming heeft Duitsland aan Nederland de in de legatiewijk gelegen Waldersee-kazerne overgedragen, een terrein met 9 grote en 13 kleine gebouwen. In 1948 lagen er Amerikaanse hulpgoederen opgeslagen. Waldersee voerde in 1900 als Fieldmarschall het commando over de internationale troepenmacht die een eind maakte aan de boxer opstand.
In 1917 heeft Nederland op verzoek van de Tsaristische autoriteiten ook nog de Russische in China waargenomen. Daar waren toen wel 300.000 Russen maar veel kon Nederland daar toen niet voor hen doen. In de praktijk beperkte de bescherming zich tot het oppassen op de Russische legatiegebouwen in Peking. Onze gezant Oudendijk deed dit tot september 1924. Inmiddels had China de Sovjet Unie erkend en in overleg met de Chinese regering werden de percelen door onze gezant toen aan de Sovjet autoriteiten overgedragen.

Voor u gelezen door Theo Postma

VIJF MAAL EERSTE WERELDOORLOG

Drie toppers!
Professor Koen Koch analyseert vlijmscherp hoe generaal Haig aan zijn verantwoordelijkheid voor het Britse debacle aan de Somme een valse wending weet te geven, die door latere officiele Britse geschiedschrijving nog een werd bevestigd. Voor kenners misschien bekende kost maar voor mij is door Koch in zeer leesbare stijl het hele Sommeverhaal haarfijn uit de doeken gedaan.
Richard Heyster beschrijft, ditmaal vanuit Duitse bronnen, de Eerste Wereldoorlog bij Ieper. Ik was jaren geleden al enthousiast over zijn boek 'IEPER' en kan nu melden dat hij als schrijver er op vooruit is gegaan. Met citaten uit Duitse dagboeken en verslagen krijgt het boek een andere en 'frisse' sfeer.

Ook Evelyn de Roodt heeft de 'Oorlog' benaderd van Duitse kant. Zij beschrijft de levens en sneuvelen of verder na-oorlogs werk van een achttal Duitse dichters en schrijvers. Zij doet dat op een zodanige wijze dat ik, nieuwsgierig geworden, wat boeken van Remarque en Jünger heb aangeschaft om nader met Duitse schrijvers over WO1 kennis te maken.
Kortom, voor mij drie toppers!

Koch
De slag van de Somme
ISBN 9022320006
uitgeverij:Anthos
€ 19.95

Heijster
Krieg
ISBN: 90-209-6515-8
Uitgeverij: Lannoo
€ 22,50

Roodt, Evelyn de
Onsterfelijke fronten
ISBN 90-5911 -122-2
uitgeverij: Aspekt
€ 24,95

Twee nieuwe kronieken
Hoewel ik de meeste verhalen met interesse heb gelezen, geef ik - zoals ik al eerder schreef - de voorkeur aan één kroniek per jaar met daarin geselecteerde allerbeste verhalen. De kronieken hebben nu meer weg van een periodiek met de prijs van een boek!

Andriessen, Ros en Pierik
Kroniek 1914-1918 - 10
ISBN 90-5911 - 242-3
uitgeverij: Aspekt
€ 24,95

Andriessen, Ros en Pierik
Kroniek 1914-1918 - 11
ISBN 90-5911 -293-8
uitgeverij: Aspekt
€ 24,95

L.J. de Coninck

"STATEN HEBBEN GEEN GEWETEN"
KANTTEKENINGEN BIJ HET OMKATTEN VAN EEN WERELDSTAD

De "guerre de Hollande"
De oorlog die met bovenstaande naam werd getooid door de zichzelf Zonnekoning noemende Lodewijk XIV van Frankrijk begon met de oorlogsverklaring door Frankrijk op 6 april 1672. Er lagen meerdere Franse grieven aan ten grondslag. De economische macht van de Zeven Provinciën was een belangrijke, maar ook de vrijheid die er heerste en die ertoe leidde dat alle belangrijke geschriften vrij konden worden gedrukt en verspreid over Europa. Dit tot woede van de

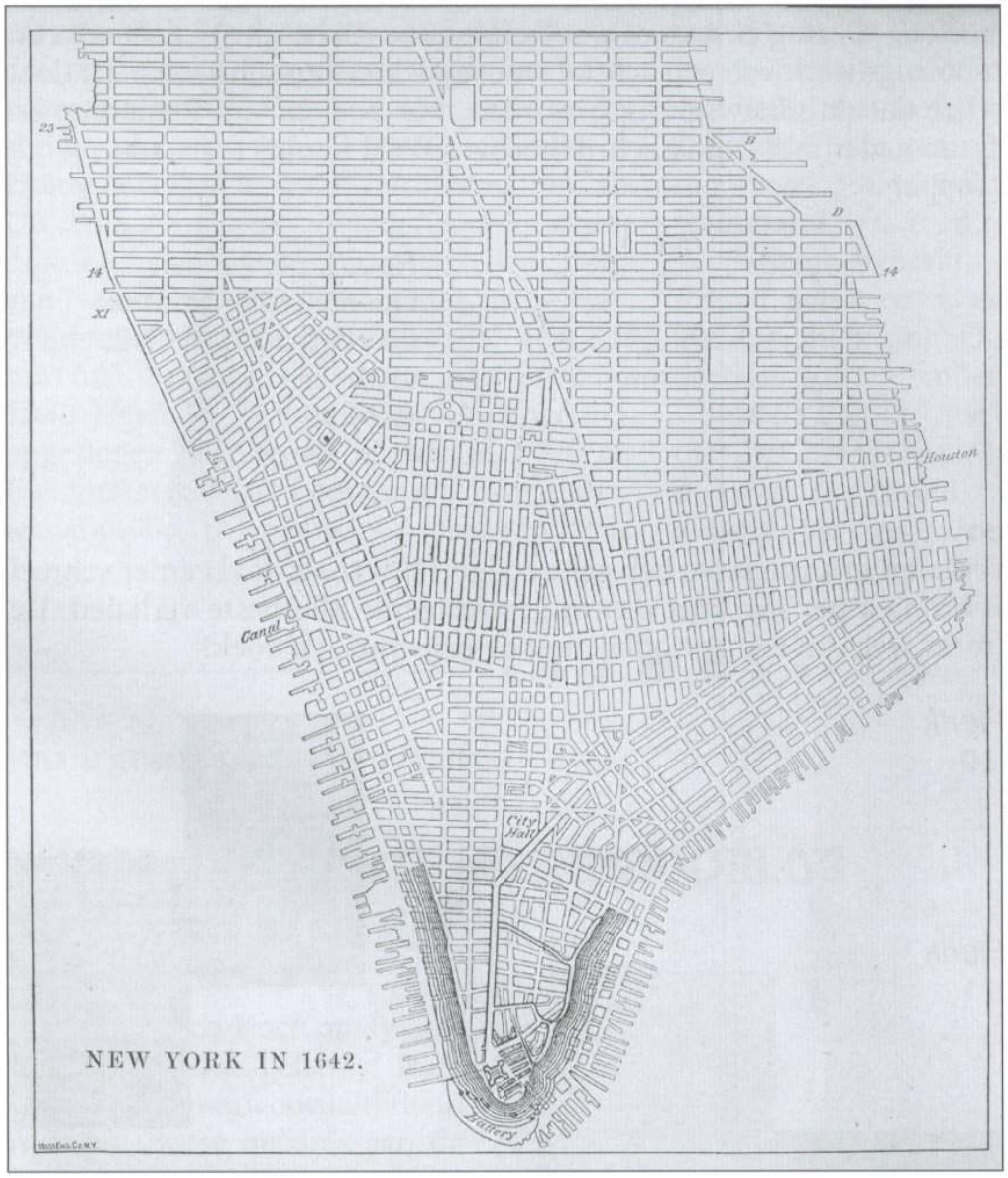

absolutistische koningen, niet alleen Lodewijk. In 1667/1668 had hij bovendien geprobeerd om de Zuidelijke, toen nog Spaanse, Nederlanden in te lijven op grond van dynastieke rechten en dit werd door het "Haags Concert", een snel gesloten bondgenootschap tussen Engeland, Zweden en De Witt voorkomen, tot grote woede opnieuw van Lodewijk. Hij moest zich terugtrekken uit de veroverde gebieden in de korte oorlog die de Devolutie-oorlog wordt genoemd. Het feit dat De Zeven Provinciën de belangrijkste protestante macht was, met een vrije universiteit waar waardenvrije wetenschap kon worden gedoceerd, en dat bovendien een toevluchtsoord voor protestanten was, speelde een zeer grote rol. Het Katholicisme was in opmars, en de biechtvader van zijn maîtresse Madame de Maintenon, Père Lachaise, wist Lodewijk te bewegen een kruistocht tegen het protestante broeinest in het noorden te ondernemen. De Engelse koning, Charles II, was formeel protestant, maar neigde tot het Katholicisme onder invloed van zijn Franse moeder en zijn favoriete Katholieke maîtresse. Bovendien had hij grote geldzorgen door zijn extravagante levensstijl. De bisschop van Munster, wereldlijk heerser over een groot gebied maar een eminent veldheer met een moderne artillerie, zag graag de verloren en deels protestant geworden gebieden van Overijssel en Gelderland weer terug in zijn diocees. De bisschop van Keulen had dezelfde beweegredenen, maar gaf Lodewijk nog een ander strategisch voordeel; de prins-bisschop van Luik was aan Keulen onderhorig en doordat het Luikse gebied langs de Maas lag, tot de Franse grens, kon Lodewijk met zijn leger oprukken zonder de Spaanse neutraliteit te schenden, waardoor dit land voorlopig buiten de oorlog kon blijven. De

zuidelijke Nederlanden, ruwweg het huidige België, behoorden toen nog tot de Spaanse (Habsburgse) kroon.
Elders in Europa was ook sprake van herleving van het Katholicisme, met name de autoritaire vorm daarvan. De Zweedse koningin Christina, heerseres over grote gebieden in het noorden en oosten, bekeerde zich ertoe, moest toen aftreden, maar ook de Scandinaviërs begonnen te twijfelen, en ook in meerdere Duitse staten was dit het geval. Mocht dus het Lodewijk lukken de Zeven Provinciën te verslaan en haar macht te breken, dan had Europa er anders uit te zien. Het is trouwens een van Voltaire afkomstige theorie, die met name Holland zag als "een voorpost der Verlichting", zonder welke de latere ontwikkelingen in de 18e eeuw, waaronder ook de Amerikaanse revolutie van 1776 en de Franse van 1789, niet mogelijk waren geweest. In zijn Histoire de France, dat hij midden 18e eeuw schreef, omschreef hij dat als volgt: "tussen de nacht van het absolutisme en de dageraad der Verlichting en democratie stond in 1672 slechts een ziekelijke jongeling (hij bedoelde Willem III), een wrakkig leger en een briljante vloot". Hij omschreef een domino-theorie avant-la-lettre: als Frankrijk de Nederlanden had veroverd, was Engeland ook Katholiek geworden, en waren de Zweden en meerdere Duitse staten eveneens geswitcht. Dan was ook aan gewetensvrijheid en tolerantie een einde gekomen en was "de nacht over Europa nedergedaald".
De Engelsen waren door het geheime verdrag van Dover ("the most treacherous treaty in history" zoals Evelyn, een minister van Charles en één van de zeer weinigen die er weet van hadden, het omschreef) in de oorlog terecht gekomen; Lodewijk gaf reusachtige subsidies voor ieder jaar dat Engeland oorlog tegen de Republiek voerde. In het begin was die oorlog bij Engelse handelslieden populair omdat de Republiek de grote concurrent was, en men bovendien hoopte op verovering van koloniën en handelsrelaties. Bovendien was er nog de revanchistische geest die er bij de vloot heerste; de tocht naar Chatham van 1667 was pas enkele jaren geleden, en de vloot was zich nog aan het herstellen van de opgelopen klappen en het verlies van prestige. Het was niet voor niets dat de Engelse minister van oorlog, die zijn klassieken kende, in het parlement de Romein Cato aanhaalde, die bij iedere toespraak de woorden sprak: "verder ben ik van mening dat Carthago vernietigd moet worden". En nooit was er voorde Engelsen een grotere kans om de grootste concurrent, maar tevens het grootste voorbeeld, te vernietigen als in de periode april tot november 1672.

De positie van de Republiek was inderdaad zeer hachelijk. We kennen nog de kenschetsing van het Rampjaar: "het volk redeloos, het land reddeloos en de regering radeloos". Lodewijk rukte op met het grootste leger dat Europa tot dat moment ooit had gezien, een 120.000 man, veroverde zonder veel moeite in enkele maanden tijd tientallen steden in Gelderland en Utrecht die zich nogal makkelijk overgaven, en werd pas tot staan gebracht voor de Waterlinie. Onderwijl veroverde "Bommen Berend", de bisschop van Munster, delen van Overijssel en Drenthe, maar werd tot staan gebracht door de burgers van de stad Groningen. De gebroeders De Witt werden schandelijk vermoord onder nogal verdachte omstandigheden door "het grauw". Willem III, 22 jaar oud, die volgens sommige historici niet vrij te pleiten viel van deze moorden, kreeg het opperbevel. De doodssteek had toegebracht kunnen worden door de landingen die de gecombineerde Engels/Franse vloot tot driemaal toe probeerde uit te voeren op de Hollandse kust, maar die door het optreden van de vloot onder leiding van De Ruyter konden worden verijdeld. Toen in de loop van 1673 de Pruisen en Spanjaarden de

oorlog aan Frankrijk verklaarden, begon de situatie wat op te klaren, maar zolang Engeland in de oorlog betrokken bleef, was er altijd kans op nieuwe rampen. Het was dus letterlijk van levensbelang voor de Republiek dat Engeland zich uit de oorlog zou terugtrekken. De enige manier was om het de Engelsen, vooral de fervente protestanten onder hen, maar ook de handelaars, duidelijk te maken dat voortzetting voor Engeland onvoordelig was. De verloren zeeslagen waren daarbij van groot belang. Minister Evelyn schreef na de zeeslag bij Solebay bijvoorbeeld, toen hij de teruggekeerde schepen aanschouwde: "the fleet is so miserably shattered, loosing so many good men, for no provocation but that the Hollanders exceed us in industrie, and in all things but envy". De dreiging van een herlevend Katholicisme was bij vele Engelsen eveneens een argument om zich te onttrekken aan een oorlog samen met de Katholieke Lodewijk tegen het protestante Nederland en Willem III stuurde agenten erop uit om dit gevaar extra te benadrukken. Maar het verlies van inmiddels bij het Engelse koninkrijk behorende gebieden, zeker als ze van strategisch belang waren, gaf de doorslag. Het veroveren van zulke gebieden was dus voor de Republiek van belang, niet zozeer om het gebied zelf, want duidelijk was dat de Nederlandse enclave Nieuw-Nederland zich temidden van de veel grotere en meer bevolkte Engelse koloniën in Noord-Amerika op lange termijn nooit zou kunnen handhaven, maar als wisselgeld voor het beëindigen van de oorlogstoestand. Immers: de dreiging van landingen op de Hollandse kust was dan voorbij, en de vloot kon worden ingezet tegen de Fransen die dan weer zouden worden gedwongen een deel van hun troepen in te zetten ter verdediging van de lange Franse kust, van Calais (Duinkerken was pas Frans vanaf 1677) tot Saint-Jean de Luz.

En zo is het dan ook geschied. De belangrijkste verovering was New York, en deze stad werd weer teruggeven aan de Engelsen bij de tweede vrede van Westminster (de eerste was 20 jaar eerder na de Eerste Engelse Oorlog), in 1674.

De verovering van New York onder leiding van de Kapitein Colve, een marinier, was geen groot wapenfeit, er werd eigenlijk niet gevochten, er waren 600 man bij betrokken waaronder 150 Zeeuwse mariniers, die de ruggengraat van deze gewapende macht vormden. Maar het was wel degelijk van groot geopolitiek belang. De marinier Colve werd bovendien aangesteld tot gouverneur tot het moment dat de stad weer werd overgedragen in het kader van de meergenoemde vrede van Westminster. Onder de New Yorkse/Nieuw-Amsterdamse burgers bevonden zich toen overigens ook al andere Zeeuwen: de familie Roosevelt was al een generatie eerder uit Oud-Vossemeer vertrokken en zou later nog twee presidenten (Theodore en Franklin) aan de Verenigde Staten leveren.

Nieuw-Amsterdam / New York

Dat deze stad is gebouwd en opgezet door Nederlanders, is algemeen bekend. Niet alleen trouwens de stad zelf, ook het omliggende gebied tot aan de Grote Meren toe, was onder beheer van de West-Indische Compagnie, die er Peter Stuyvestant aanstelde als gouverneur. De stad Albany, nu de hoofdstad van de staat

New York, werd gebouwd als Beverwijck. Hoewel er in andere gebieden al Engelse volksplantingen waren, mogelijk omdat de Engelse bevolking veel talrijker was en die bevolking zeer arm, waren er geen steden. Een structuur was er nauwelijks, de diverse groepen leefden langs elkaar. De voertaal was het enige wat men gemeen had. Nieuw-Amsterdam was heterogeen samengesteld. Nederlanders hadden de leiding, maar de meerderheid was afkomstig uit allerlei Europese landen, maar ook vrijgelaten slaven en Braziliaans/Portugese joden, die wel allemaal Nederlands leerden. De stad werd geregeerd en opgezet als een Hollandse stad: een schout (de naam werd later verengelst tot scout), een strafsysteem, belastingen, een kerk met een dominee en kerkenraad, na enkele jaren zelfs armenzorg, men kreeg na enige tijd ook burgerrechten. Het was de eerste echte stad in Noord-Amerika, en bovendien met een haven en faciliteiten die ook voor de Engelse kolonisten steeds belangrijker werd.

De Amerikaanse schrijver Shorto heeft twee jaar geleden op grond van vertaalde documenten een belang-wekkend boek over Nieuw-Amsterdam geschreven, waarin hij het belang van deze stad beschrijft. Hij stelt zelfs dat in Nieuw-Amsterdam de Verenigde Staten is gevormd, compleet met burgerrechten en etnische minderheden. Het begrip "melting pot" is daar ontstaan, is zijn theorie. Het voert te ver om dit verder uit te diepen. Wel is van belang de wijze waarop deze kolonie voor Nederland verloren is gegaan.

In de loop van 1664 rustten de Engelsen twee vloten uit. De eerste veroverde, in volle vredestijd, de Nederlandse bezittingen op de Afrikaanse westkust en in het Caraïbisch gebied. De tweede vloot vertrok naar de Amerikaanse kust, verbond zich met de Engelse kolonisten en belegerde Nieuw-Amsterdam. Ook hier dus in volle vredestijd. Een soort Pearl Harbor dus. Stuyvestant, maar vooral zijn burgers die meestal geen Nederlanders waren en het om het even was onder wier bewind zij leefden zolang de verworven rechten niet werden aangetast, wist na onderhandelingen te bedingen dat de stad weliswaar een andere naam mocht hebben en erkende verder de onderhorigheid aan de Engelse kroon, maar behield de hele regeringsstructuur, terwijl het Nederlands voertaal kon blijven. Geen enkele andere door de Engelsen veroverde kolonie heeft dit ooit voor elkaar gekregen. In 1665 was de Tweede Engelse Oorlog inmiddels uitgebarsten nadat de veroveringen van de Engelsen bekend werden, en De Ruyter was, na de herovering van de Afrikaanse en Caraïbische gebieden van plan om ook Nieuw-Amsterdam te heroveren, maar werd in verband met de benarde oorlogssituatie teruggeroepen. De zeeslag bij Lowestoft was desastreus geëindigd en men had hem nodig. De afloop is bekend: deze oorlog werd gewonnen na Chatham, en Nieuw-Amsterdam werd geruild tegen het toen veel lucratievere Guyana, dat door de Zeeuwen onder Abraham Crijnssen was veroverd.

Toen dus Colve met zijn Zeeuwse mariniers in augustus 1673 voor New York verscheen, woonde daar nog steeds een in meerderheid Nederlandstalige gemeenschap, hoewel het aantal Engelstaligen al begon toe te nemen. De onderhandelingen verliepen voorspoedig, en de Engelse militaire bezetting gaf zich makkelijk over, waarna de stad onder de naam Vrij Oranje een korte toekomst tegemoet ging. In 1674 werd het weer Engels, zoals gemeld.

Vermeldenswaard zijn nog enkele petites histoires. In 1688, nadat Willem III Engeland had veroverd en koning zou worden, vond een kleine staatsgreep plaats van enkele oorspronkelijk uit Duitsland afkomstige Nederlanders die een calvinistische republiek in New York wilden vestigen. Het mislukte, en

twee plegers werden, met goedkeuring van de macchiavellist Willem III die op dat moment zijn koningsschap van Engeland belangrijker vond dan zijn stadhoudersschap van de Republiek, ter dood gebracht.
Een vorm van genoegdoening vond eveneens in 1688 plaats. Vermeld is reeds de wijze waarop de Engelsen Nieuw Amsterdam veroverden in 1664: in volle vredestijd en na vele verzekeringen van het tegendeel werd de stad plotseling belegerd door een Engels vlooteskader, geholpen door Engelse kolonisten, waaronder de kinderen van de Pilgrim Fathers die na gastvrijheid in Holland gedurende een aantal jaren genoten te hebben. zich keerden tegen hun weldoeners. De naam van de stad werd omgedoopt en genoemd naar de broer van de Engelse koning, de hertog van York. Na het overlijden van zijn broer Charles II, werd deze York onder de naam James II koning van Engeland, die Katholiek was geworden. Het was deze koning die door zijn schoonzoon Willem III in 1688 van de troon werd gestoten, werd gearresteerd door Hollandse soldaten en het land uitgezet.

Literatuur:
Russel Shorto; The island at the center of the world; New York 2004. Page 308 and 309
C.J.O. Dorren; de Geschiedenis van het Nederlandse Korps Mariniers; Den Haag 1948, pagina 17
Ph. M. Bosscher; de Nederlandse mariniers; Bussum 1966. Pagina 44
Christoffel Folks; the life and times of Charles II
John E. Wills; 1688, a global history; New York 2001

Dr. A. Sulman

IN DIENST VAN HET KEIZERRIJK

Voor mij ligt het boek: *De Hollander onder de Fransche Cohorten, of mijne lotgevallen als conscrit. Door Adrianus van Altena, gewezen serjant - majoor bij de 88ste cohorte.* Het boek werd in 1827 uitgegeven bij Blussé en van Braam te Dordrecht. Van Altena gaf hierin zijn ervaringen als militair, vanaf zijn inloting in 1812 tot zijn ontslag in 1814, weer.
In dit artikel wil ik u aan de hand van zijn verslag meenemen en deelgenoot maken van zijn leven als loteling. Het boek geeft een inzicht in het leven van een militair in de lagere rangen in het leger van Napoleon. Dit was ook de reden waarom Van Altena zijn geschiedenis als militair aan het papier toevertrouwde. In zijn *"Voorberigt"* vermeld hij dat er al veel geschreven was door militairen uit de hogere rangen over hun verblijf in het leger van de keizer. Hij miste echter de verhalen van de eenvoudige loteling.

De loting

Koning Lodewijk Napoleon weigerde, geheel tegen de zin van zijn broer keizer Napoleon in, het door hem geregeerde koninkrijk Holland de conscriptie in te voeren. Het zag er aanvankelijk dan ook naar uit dat niemand gedwongen werd als soldaat deel te nemen aan de veldtochten van de keizer. Hier kwam echter verandering in toen het Koninkrijk Holland in 1810 bij Frankrijk

werd ingelijfd. Door middel van loting werd bepaald welke jonge man al of geen dienst moest nemen. Nu betekende inloten nog niet automatisch het uniform te gaan dragen. De mogelijkheid bestond om, tegen veel geld, een remplaçant te zoeken om deze taak op zich te nemen. Menigeen stak zich hiervoor in de schulden. Velen hadden al voor de loting een remplaçant gevonden. Mocht betrokkene onverhoopt vrij geloot worden dan kreeg de remplaçant niet het volledige bedrag uit betaald, maar een deel ervan. Aan het begin van 1811 werden de mannen, die in 1788 geboren waren, opgeroepen om aan de loting deel te nemen. Ook Van Altena behoorde tot deze lichting en ook hij ondernam pogingen om een vervanger te vinden voor het geval hij ingeloot werd.

De loting vond plaats op 20 maart 1811 in het koor van de Grote Kerk te Dordrecht. De Raad van rekrutering was hiermee, onder voorzitterschap van de Sous-Prefect, belast. Vanwege de veiligheid van deze heren werden zij beschermd door enige gendarmes. Alfabetisch werden de betrokken jonge mannen opgeroepen en dienden een gevouwen papier, waarop een nummer stond, te trekken. Zij dienden het papier zelf te openen en het nummer voor te lezen. Adrianus van Altena trok het nummer 139. Of men al of niet werd ingeloot hing af van het aantal militairen dat nodig was. Hoe hoger het nummer hoe kleiner de kans om de wapens te moeten dragen. Echter het aantal vrijstellingen, dat onder meer gold voor gehuwden, bepaalde mede de toekomst van de jonge mannen. Na Van Altena trok iemand een hoger nummer: 178. Beide mannen besluiten het lot te ruilen tegen betaling van evenzovele goudguldens als met één hand door de laatste persoon gegrepen kon worden. Getuigen voor deze transactie werden ter plaatse gezocht en de ruil vond plaats. Het kostte Van Altena 37 goudguldens en enig kleingeld. Om de ruil rechtsgeldig te maken diende aantekening hiervan binnen drie dagen bij de Sous-Prefect plaats te vinden, hetgeen geschiedde. Tot zover geen problemen. Er waren niet meer dan 110 tot 120 mensen nodig om ingelijfd te worden. Toen Napoleon, in 1812, zijn tocht naar Rusland ging ondernemen waren er echter meer soldaten nodig. Het gevolg was dat ook Van Altena onder de wapens geroepen werd. Zijn remplaçant, de man met wie hij van nummer geruild had bleek echter al voor een ander als zodanig vertrokken te zijn. Slechts beslag leggen op het geld waarop deze man als remplaçant recht had, restte Van Altena nog.

Geld voor en andere vervanger was er binnen het gezin Van Altena niet. De vader van Adrianus was loodgieter en had tien kinderen te onderhouden, terwijl de zaken in die jaren niet florissant liepen. De patroon van Adrianus schoot hem te hulp. Hij legde voor zijn klerk ruim 4000 franken apart voor nieuwe plaatsvervangers. Zij werden echter wegens platvoeten afgekeurd. De loteling diende met zijn remplaçant voor de Prefect te verschijnen en te kennen te geven dat hij wenste te "remplaçeren". De keuring bestond er uit dat de remplaçant zich diende te ontkleden en naakt voor de Prefect heen en weer te lopen. Hernieuwde pogingen om plaatsvervangers te vinden mislukten. Adrianus van Altena werd met meerdere lotelingen te voet naar Amsterdam gebracht waar hij ingelijfd werd. Vanaf Haarlem konden zij, op eigen rekening, per schuit naar Amsterdam vervoerd worden.

Het kazerneleven

In Amsterdam werden de lotelingen aan de Plantage in barakken ondergebracht. Hier werden zij opgewacht door de officieren van het op te richten 88e cohorte en na telling en hertelling in compagnieën onderverdeeld. Nadat het één en ander werd voorgelezen, onduidelijk blijft wat de inhoud hiervan was, riepen de officieren "vive l'Empereur"

en werden de nieuwe soldaten door generaal Molitor beëdigd. Per compagnie werd een barak toegewezen en stelde de compagniescommandant kapitein George, die gebrekkig Nederlands sprak, het overige kader voor: "Een smerig manneke, met een ouderwetsch driekant hoedje op het hoofd, en dunnen langen staart in het haar" de eerste-luitenant Mugge en "een langen mageren man met een donker uitzigt" de tweede-luitenant Dessener. Verder was er nog sprake van een sergeant-majoor Schaart en een sergeant Schrol. Staande de bijeenkomst werden er nog enige korporaals aangewezen en kreeg Van Altena de functie van foerier toebedeeld. Hierbij kwam hij direct onder het toezicht van de sergeant-majoor te vallen.

Na deze kennismaking en toewijzing van functies werd, in het Frans, voorgelezen wat de krijgstucht inhield. De kapitein, een Waal, sprak geen Nederlands, de eerste-luitenant "konnte wohl Hollandsch sprechen, aber gar nicht lesen", de tweede-luitenant was verkouden en de twee onderofficieren trokken zich terug. Hierop werd Van Altena verzocht de reglementen voor te lezen eindigende met de woorden: "...die zich met de daad tegen zijnen Superieur verzet, zal met de dood gestraft worden".

Na deze ceremonie werd een ieder een krib toegewezen. De sergeant-majoor gaf Van Altena te kennen zijn krib met hem te willen delen. Men sliep met twee man in een krib. Er waren zestien kribben voor 32 man en per krib één deken. Op zich was het in die tijd niet bijzonder om een slaapplaats met meerdere mensen te moeten delen, onder meer in herbergen was dit een normale zaak. Van Altena voelde hier weinig voor, maar had geen keus. De eerste nacht bracht hij dan ook slapend aan een tafel door. De tweede avond had de sergeant-majoor te veel alcoholica op. Voor zijn kribgenoot alweer geen reden om naast hem te slapen. Midden in de nacht braakte de man het hele bed onder. De sergeant-majoor bezorgde Van Altena uiteindelijk een krib voor hem alleen.

Voor levensmiddelen werd gezorgd, maar het voedsel diende men zelf te bereiden, wat niet altijd een succes was. Van een centrale keuken was geen sprake. Er werd dan nogal eens, voor zover de financiën het toelieten, eten van buiten de kazerne gehaald.

Een hernieuwde poging van Adrianus van Altena om voor een remplaçant te zorgen leed schipbreuk. Er was geen weg terug, het soldatenleven begon nu, tot groot verdriet van de schrijver, echt. Herhaalde malen gaf hij te kennen een grote weerzin te hebben tegen het soldatenleven.

Het kazerneleven werd, voor een groot deel van de tijd, bepaald door de exercitie lessen. De eerste-luitenant Mugge was niet in staat de commando's in het Frans uit te spreken en vroeg aan zijn soldaten de bevelen voor te zeggen. Zijn Franse uitspraak werd als abominabel gekarakteriseerd. Het op één been, of voorover gebogen staan werd dagelijks herhaalde malen geoefend. Adrianus was blij effectief foerier gemaakt te worden. Hierdoor bleef hij aan het depot te Amsterdam verbonden en hoefde niet mee naar Haarlem om daar in garnizoen te gaan. Deze functie bracht met zich mee dat zijn administratieve werkzaamheden toenamen. Een probleem was dat zijn meerdere, de kapitein George, niet overweg kon met de Franse administratie. Van Altena diende er dan ook zorg voor te dragen dat de meerdere van deze kapitein desondanks tevreden werd gesteld. Toen dit lukte won hij al snel het vertrouwen van de kapitein en kreeg verlof om zijn werk te doen zonder rekening te houden met de appèls en taptoes. Zo mocht hij ook zonder toestemming in burgerkleding de kazerne verlaten. Met als gevolg dat de officieren en onderofficieren met scheve ogen naar Van Altena's bijzondere positie keken.

Op grond van de geldende regels kon na een

half jaar dienst alsnog een poging worden gedaan om een remplaçant te zoeken. Ook dit had geen succes, ondanks de mogelijkheid tot omkoping met 400 gulden van de beoordelingscommissie. Het voorstel tot omkoping werd gedaan door een officier. Van Altena bleef, geheel tegen zijn zin, ingelijfd. Hij was de enige niet, hij deelde dit lot met velen.

De administratieve functie die Adrianus bekleedde en de goede relatie met zijn kapitein verschafte hem de mogelijkheid diverse diensten aan andere militairen te verlenen. Om extra verlof te krijgen diende menigeen gefingeerde brieven van de familie in, waarin om uitlopende redenen, bijvoorbeeld wegens ziekte of een overlijden, om buitengewoon verlof werd verzocht. Meestentijds lukte het acht dagen extra verlof te krijgen.

Op het depot te Amsterdam werd men ook geconfronteerd met mensen die wegens een lichamelijk of geestelijk gebrek niet geschikt waren voor de militaire dienst. Deze mensen werden hier voor nader onderzoek bijeengebracht. Kreupelen, blinden, bijzienden en epileptici kregen een "medisch" onderzoek. Van Altena diende hier bij aanwezig te zijn om een verslag te schrijven. Kreupelen werden door de artsen hard aangepakt. Aan het beschadigde lichaamsdeel werd hard getrokken, of de persoon werd met geweld weggeslingerd om te zien of er geen sprake was van een vals voorwendsel. Op bijzienden werd met en mes gestoken om te kijken of betrokkene het mes zag aankomen. De behandeling van epileptici was al niet anders. Menigeen overleefde deze "keuring" niet.

De discipline liet nog al wat te wensen over. Op oudejaarsavond van het jaar 1812 werd in de barakken met geweren geschoten waarbij een gewonde viel en de lampen op de Plantage het moesten ontgelden. Inmiddels was Van Altena tot sergeant-majoor bevorderd en belast met het oplossen van deze netelige kwestie. De gebeurtenis werd na overleg met alle betrokkenen in de doofpot gestopt. Onderling geweld tussen de soldaten was schering en inslag zonder dat de meerderen ingrepen.

Naar het front

Op grond van de geldende wetgeving konden de cohorten, waartoe ook het 88e cohort behoorde, niet buiten de landsgrenzen ingezet worden. In december 1812 richtte het Groningse 87e cohort een verzoek aan Napoleon om het, met terzijde zetting van de wettelijke bepalingen, onder te brengen bij de "groote armée". Commandant van dit cohort was de kolonel Busman, die het onder koning Willem I tot generaal-majoor bracht. Dit betekende een verzoek tot daadwerkelijke inzet in de strijd. Ook het 88e cohort richtte een dergelijk verzoek aan de keizer. Geheel vrijwillig ging dit niet. Onderofficieren werden, onder bedreiging met degradatie, gedwongen te tekenen. Soldaten werden van bed gelicht en ook gedwongen het verzoek te tekenen. Het gevolg van dit alles was dat de gezonde militairen van het 88e cohort naar het front overgeplaatst werden. Slechts de zieke soldaten en oudere officieren bleven in Amsterdam achter. Daar Adrianus van Altena zijn zaken op het depot diende over te dragen, reisde hij enige dagen na het vertrek van zijn cohort, naar Utrecht. Hier werden diverse cohorten gereorganiseerd. Dit alles onder leiding van "een klein jichtig Generaaltje". De compagnie van Van Altena stond onder bevel van de luitenant Mugge, met wie wij al eerder kennis maakten. Daar Mugge geen woord Frans sprak begon de generaal tegen hem uit te varen, waarop de luitenant zich geroepen zag de hulp van onze sergeant-majoor in te roepen. Staande de bijeenkomst werd Adrianus van Altena door de generaal effectief sergeant-majoor gemaakt en kreeg de luitenant te horen dat hij in het vervolg Van Altena diende te raadplegen.

In Utrecht werden twee bataljons gevormd, het 1e onder commando van de 1e luitenant Viele, bestaande uit twee compagnieën Hollanders en twee compagnieën Duitsers. Het 2e bataljon, bestaande uit Fransen en Walen werd gecommandeerd door een Franse kapitein Pastereau. Op 20 maart 1813 vertrokken beide bataljons uit Utrecht. Via Amersfoort, Putten en Nunspeet kwamen zij op 23 maart in Zwolle aan. Het verplaatsen van de legereenheden ging meestal te voet, slechts officieren reden te paard. Een enkele maal werd voor vervoer per kar zorg gedragen. Voertuigen en berijders werden hiertoe geprest. Uitvallers waren er dan ook veel. Om de uitvallers op te vangen en om desertie te voorkomen liep een onderofficier achter de troepen aan. Herhaalde malen vervulde ook Van Altena deze rol. Vaak werd hij ook vooruit gezonden om onderdak te regelen. In overleg met de plaatselijke bestuurders werd dan voor inkwartiering gezorgd. Geen burger ontkwam hieraan. Tijdens rustpauzes werden de soldaten soms in de gelegenheid gesteld bij burgers te eten. Ook al ontvingen de betrokken burgers hiervoor een vergoeding, van harte ging het zelden. Tijdens zijn verdere reis bracht Van Altena in diverse woningen zijn nachtrust door. Zowel kastelen, burgerwoningen, boerderijen als hutten werden voor inkwartiering aangewezen. Geslapen werd er tussen de lakens in bedden, in het hooi en op de harde vloer. Het niveau van het eten wat men voorgeschoteld kreeg, was geheel afhankelijk van de welvaart van de burgers waar men onderdak vond en de wil om de soldaten al of niet fatsoenlijk te voeden. Bedorven eten werd nog al eens voor gezet. Daarbij kwam dat het maar al te vaak voor dat te veel militairen op één adres ondergebracht werden. Spanningen bleven dan ook niet uit. Daarnaast liet het gedrag van het krijgsvolk nog al te wensen over. Het afpersen van eten of voorzieningen door hen kwam maar al te vaak voor.

De reis ging verder via Meppel, Dwingeloo, Assen naar Groningen. Een deel van de manschappen werd door gezonden naar Aurich, toen gelegen in het Koninkrijk Holland. Hier was een opstand uitgebroken die snel neergeslagen werd. Het verblijf in Groningen liet ook al veel te wensen over. De ontvangst door de burgerij was niet vriendelijk, zo betaalden de soldaten in de kroegen vaak het dubbele van de normale prijs. Daarbij kwam dat het verblijf een smerige barak was. Dit onderdak was een voormalig hospitaal. Klachten over slechte hygiënische omstandigheden waar de soldaten mee te maken kregen, komen bij voortduring voor. Het verblijf in Groningen duurde twee maanden. De Groningse burgers gaven door hun gedrag bij voortduring te kennen dat zij niet gediend waren van de aanwezigheid van de militairen. Een ander probleem was de slechte uitbetaling van het soldij en de materiele verzorging. Er bestond gebrek aan schoeisel, linnengoed en wat dies meer zij. Overigens kwam dit niet door afwezigheid van geld, maar door de organisatie van het leger die veel te wensen overliet. Zo was het onduidelijk wie waar over te beslissen had en niemand voelde zich bevoegd deze impasse te doorbreken. Dit brak de militairen op toen zij opdracht kregen in oostelijke richting te marcheren. Een leger bestaande uit Duitsers, Fransen en Hollanders ging op pad naar Silezië. Onderweg zongen de Duitsers hun liederen in het Duits, de Fransen lieten in het Frans hun gedichten horen en een Hollandse korporaal zong psalmen en de Evangelische gezangen in zijn taal. De verscheidenheid aan talen was nogal eens problematisch.

Van Altena had veel aandacht voor de sociaal-culturele eigenaardigheden van de streken, dorpen en steden waar het leger door trok. Alleen daarom al is zijn boek het lezen waard. Aan de handhaving van de discipline besteedde hij ook de nodige pagina's. Zo maakte hij melding van inspec-

ties en de bejegening van de soldaten door hun meerderen. Bedreiging met de doodstraf was een veel gebruikt middel om de soldaten hun plaats te laten kennen. Zo werd de karwats gebruikt om straffen uit te delen. Desertie kwam dan ook regelmatig voor.

Gewond

In de loop van de zomer van 1813 kwamen de troepen in Bautzen aan. Deze stad had erg te lijden gehad onder de bloedige slag die daar op 20 mei 1813 geleverd was. Spoedig na zijn aankomst in Bautzen werd Van Altena ingezet aan het front. Hier raakte hij bij de bestorming van een heuvel gewond. Een kogel raakte zijn rechter achillespees. De oorlog was voor hem voorbij, de last van de oorlog echter niet. Op krukken vertrok hij naar zijn depot in Maastricht. Veelal lopend, soms met georganiseerd vervoer trok hij, voor de zich terugtrekkende Napoleontische troepen uit, door Duitsland. Hij maakte melding van vriendelijke behulpzame mensen die hem onderdak en medische hulp aanbieden. Van de militaire autoriteiten had hij niets te verwachten. Zij waren uitermate achterdochtig als het om van het front komende soldaten betrof. Desertie was aan de orde van de dag en verwonding kon ook aangewend worden. Behulpzaam was niet iedereen. Grote delen van de bevolking had ernstig te lijden gehad van de oorlog en waren niet direct bereid een soldaat voort te helpen, laat staat één in Frans uniform.

Uiteindelijk kwam onze sergeant-majoor in Maastricht aan. Ook hier werd hij niet van harte ontvangen. Na een korte periode in een kazerne kreeg hij toestemming om onderdak bij particulieren te zoeken. Overigens op eigen kosten. Inmiddels kwam er een afkeuringprocedure op gang. Hoe dit in z'n werk ging, is op zich het lezen waard. Op een uiterst hardhandige manier stellen enige medici een onderzoek in, waarbij openlijk te kennen werd gegeven dat er tegen een bepaald bedrag een voor betrokkene gunstig oordeel kon worden geveld. Uiteindelijk werd sergeant-majoor Adrianus van Altena afgekeurd en ontslagen uit de militaire dienst. Op 13 januari 1814 vertrok hij uit Maastricht, op weg naar zijn ouderijk huis in Dordrecht. Inmiddels waren de geallieerde troepen al in grote delen van ons land verschenen. Dwars door het frontgebied, met alle gevaren van dien, begaf hij zich naar het noorden en kwam na de nodige wederwaardigheden in Dordrecht aan. Dankzij de behandeling van de chirurgijn Pieter van Epenhuizen genas zijn wond en kon hij zijn oude werkzaamheden weer hervatten.

Het verhaal van Van Altena is van een andere orde dan de in het kader van de Marsbibliotheek nr. 3 uitgegeven "Levensbeschrijving van J. Koch. Dagboek van een soldaat in Napoleontische tijd". Koch koos vrijwillig voor het avontuur, hij genoot van de oorlog en de daarmee gepaard gaande spanning. Van een kritische noot gaf hij maar beperkt blijk. Geheel anders was het met Van Altena. Tegen zijn zin werd hij ingelijfd en deed diverse pogingen om uit de militaire dienst te blijven. Als hij geen keus meer had, probeerde hij er van te maken wat er van te maken viel. Gedurende zijn verblijf in het leger bleef hij kritisch om zich heen kijken en signaleerde misstanden. Veel aandacht had hij voor de noden van de onder de oorlog lijdende bevolking, dat bleef hij ook houden als hij gewond terugkeerde van het front. Opvallend was zijn belangstelling voor de cultuur van de streken waar hij doortrok. Twee totaal verschillende verhalen van, naar wij mogen aannemen, twee totaal verschillende personen.

Wil Zaagman jr.

Het bestuur deelt tot zijn leedwezen mee dat zijn overleden:
A.W.F. von Balluseck, Rederserf 172, 2586 KE 's-Gravenhage;
J.J.P. de Boer, Van Matenesselaan 25, 2161 LD Lisse en
A.P. Hamakers, F.H.G. van Itersonlaan 37, 3233 EH Oostvoorne.

Nieuwe leden (en hun interessegebieden):
J.W. van Borselen, Admiraliteitskade 234, 3011 TT Rotterdam,
tel. 010 - 414 49 14, e-mail jwvanborselen@hetnet.nl (b4, b7, b9);
F.J.A. Douma, Beatrixlaan 6, 3851 RT Ermelo,
tel. 0341 - 56 33 48, e-mail fjad47@12move.nl (b4, c8);
A.H. de Groot, Aert van Neslaan 248, 2341 HP Oegstgeest,
tel. 071 - 515 53 39, e-mail a.h.de.groot@let.leidenuniv.nl
(a2, a3, a4, b1, b4, b7, b8, b10, c6, c8);
A.G. Kruik, Beukenlaan 61, 3181 XA Rozenburg,
tel. 06 - 22 24 42 13, e-mail kooskoets@planet.nl (alg.);
G. Schniedewind, Prof. Zeemanstraat 9, 2041 CN Zandvoort,
tel. 023 - 571 81 63 (a7, b3, c10).

Wijzigingen in (post-)adres:
J.W.P. Valk, Midden Duin en Daalseweg 34, 2061 AS Bloemendaal,
tel. 023 - 527 16 46.

OPROEP VAN DE PENNINGMEESTER, MEESTER ZAAGMAN:

Degenen die het laatste halfjaar adreswijziging of opzegging hebben gestuurd, wordt verzocht dit nogmaals te doen i.v.m. hard-disk crash en nieuwe PC.

LIJST AFDELINGSCORRESPONDENTSCHAPPEN: **Vetgedrukt** zijn de resp. coördinatoren

a1	Klassieke oudheid, Middeleeuwen	**dr. R.P. de Graaf,** Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal, 0318-527780, rdgraaf@che.nl
a2	80-jarige Oorlog, de Republiek	drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955 JPCM.v.Hoof@mindef.nl
a3	Napoleontica, Belgische Opstand	drs. M. v.d. Hoeven, Raaphorst 121, 2352 KJ Leiderdorp, 071-5412501 mithras@wxs.nl
a4	Eerste Wereldoorlog	dr. F. Snapper, Burgemeester Patijnlaan 136, 2585 BM 's Gravenhage fritssnapper@wanadoo.nl
a5	Tweede Wereldoorlog	E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade, 045-5242962 e.h.brongers@tele2.nl
a6	Krijgsverrichtingen in de voormalige overzeese gebiedsdelen (niet KNIL), info@marsethistoria.nl	
a7	Vredesoperaties	B.E. Stuit, Postbus 191, 3500 AD Utrecht, 06-20896904, mondriaan@veteranen.nl info@marsethistoria.nl
b1	Krijgsgeschiedenis te land	**drs. J.P.C.M. van Hoof,** Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955 JPCM.v.Hoof@mindef.nl
b2	Korpsgeschiedenis	drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955 JPCM.v.Hoof@mindef.nl
b3	KNIL	T. Broos, Boerhaavelaan 28, 2334 EP Leiden, 071-5170991, tbroos@hotmail.com
b4	Vestingwerken	drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955 JPCM.v.Hoof@mindef.nl
b5	Schutterijen	A. Kok, Balistraat 86c, 2585 XW 's Gravenhage, 070-3466135
b6	Wiel- en rupsvoertuigen	M.C. v.d. Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's Gravenhage, 070-3634391 J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede, 023-5291324 W. den Dunnen, Jaagpad 61, 2288 CH Rijswijk, 015-2129900 wdendunnen@wanadoo.nl
b7	Zeegeschiedenis	dr. S.J. de Groot, Brederoodseweg 49, 2082 BS Santpoort-Zuid, 023-5370769 grootares@hetnet.nl
b8	Gouvernementsmarine	info@marsethistoria.nl
b9	Mariniers	B.E. Stuit, Postbus 191, 3500 AD Utrecht, 06-20896904, mondriaan@veteranen.nl info@marsethistoria.nl
b10	Schepen en vaartuigen	info@marsethistoria.nl
b11	Luchtvaartgeschiedenis	dr. P.C. Boer, Hoogaars 15, 4617 GE Bergen op Zoom, 0164-230851, pcboer@mindef.nl
b12	Luchtvaartuigen	R.J. Heesterbeek, Prof. Lorentzlaan 237, 3769 GE Soesterberg, 06-15515563
c1	Uniformen	F.A.Th. Smits jr., Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg, 070-3873961 smits@wanadoo.nl M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn, 055-3661706
c2	Emblemen	B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum, 035-6913563 Ing. R.C. Kuenen, Hoogeind 11, 4817 EG Breda, 076-5205930 robkuenen@hotmail.com
c3	Onderscheidingen	H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray, 0478-582992, hennymeijer@home.nl B.W. Wagenaar, Burgemeester Nieuwenhuisenstraat 43, 1906 CJ Limmen, 072-5053896
c4	Tinnen figuren	E.P.M. Heldens, Frans van Mierislaan 14, 1399 GD Muiderberg, 0294-261168
c5	Gedenktekens	drs. J.A. Bom, Storm van 's Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, 070-5118624 jabom@wxs.nl
c6	Traditie, ceremonieel	P. v.d. Burg, Park Sparrendaal 102, 3972 LC Driebergen, 0343-517588 schilderhuis@hetnet.nl
c7	Vlaggen, vaandels, standaarden	**W.L. Plink,** Midachten 53, 8162 CK Epe, 0578-612138, wplink@planet.nl
c8	Militaire muziek	mr. R.A. Schimmel, Jan Muschlaan 242, 2597 VE 's Gravenhage, 070-3246568 schimmel242@zonnet.nl
c9	Militaire genealogie	J.W.H. van Campen, Weidebloemenweg 73, 9302 AC Roden, 050-5018214 joopvancampen@yahoo.com
c10	(Vuur)wapens, geschut	G.D. Klein Baltink, Vordense Binnenweg 49a, 7231 BB Warnsveld, 0575-529156 gdkb@wxs.nl

DE STICHTING SAMENWERKENDE MILITARIA VERZAMELAARS ORGANISEERT IN 2006 DE VOLGENDE MILITARIABEURZEN:

12 november

De vaste locatie voor de beurzen is:
Sporthal "De Meent", Graaf Wichman 177, Huizen N.H.

S.M.V. donateurs en hun partners hebben gratis toegang;
militairen in uniform en houders van een veteranenpas half geld;
overige bezoekers € 2,50 p.p. kinderen onder 10 jaar onder geleide gratis.

INLICHTINGEN

Joop de Blij - Overdag: 015-2602199 - na 18.00 uur 015-2121858
www.stichtingsmv.nl

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186-602338
Website: www.donderbus.com